

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України
Національний природний парк «Холодний Яр»
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
Українська природоохоронна група

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ НА ТЕРИТОРІЯХ ПРИРОДНО- ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

Збірка наукових праць

Черкаси – Чернівці, 2023

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України
Національний природний парк «Холодний Яр»
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ГО «Українська природоохоронна група»

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ НА ТЕРИТОРІЯХ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

Збірка наукових праць

за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції
24-25 березня 2023 року

Наукові редактори

кандидат біологічних наук **І. В. Скільський,**
О. В. Василюк

Черкаси – Чернівці
«Друк Арт»
2023

УДК 502.7
С89

С89 **Сучасні** підходи до оцінки та збереження біорізноманіття на територіях природно-заповідного фонду. Збірка наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (24-25 березня 2023 року) / наук. ред. І. В. Скільський, О. В. Василюк. – Черкаси – Чернівці : Друк Арт, 2023. – 192 с. (Серія: «Conservation Biology in Ukraine». – Вип. 31).

Modern approaches to the assessment and conservation of biodiversity on the territories of the nature reserve fund. Proceedings of the all-ukrainian scientific and practical conference (March 24-25, 2023) / edited by I. V. Skilsky, O. V. Vasyliuk. – Cherkasy – Chernivtsi : Druk Art, 2023. – 192 p. (Series: «Conservation Biology in Ukraine». – Iss. 31).

ISBN 978-617-8129-60-6

До збірки включені наукові праці співробітників природоохоронних і науково-дослідних установ, закладів вищої освіти та громадських організацій. Висвітлені актуальні питання сучасних підходів до інвентаризації й оцінки біологічного різноманіття і перспектив його збереження, а також до проблеми створення й ефективного функціонування територій та об'єктів природно-заповідного фонду України.

Для фахівців природоохоронних і науково-дослідних установ біологічного профілю, членів екологічних громадських організацій, краєзнавців, натуралістів та пропагандистів зеленого руху.

УДК 502.7

Видано ГО «Українська природоохоронна група»

ISBN 978-617-8129-60-6

© Національний природний парк
«Холодний Яр», 2023

© ГО «Українська природоохоронна група», 2023

З М І С Т

ВСТУП	4
Балахов І. О. НАЗЕМНІ МОЛЮСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ХОЛОДНИЙ ЯР»: НАЙСВОЄРІДНІША ЛІСОВА МАЛАКОФАУНА НАДДНІПРЯНЩИНИ ТА ЇЇ ПОХОДЖЕННЯ	5
Василюк О. В., Пархоменко В. В., Бобир М. В. МАТЕРІАЛИ ДО СТВОРЕННЯ ЗАКАЗНИКА «ДЕНИСЕНКІВ ЯР» (КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ)	22
Василюк О. В., Романов П. В. ЗАПОВІДНА СПРАВА НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ В РОКИ РОБОТИ УКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ (1926-1939)	26
Гарбарчук К. М., Василюк О. В., Русін М. Ю. МЕРЕЖА ПРОЕКТОВАНИХ ЗАКАЗНИКІВ ДЛЯ ОХОРОНИ ХОВРАХА ЄВРОПЕЙСЬКОГО (<i>SPERMOPHILUS CITELLUS</i>) В УКРАЇНІ	45
Ільмінська Л. О., Бубела О. Ю. МАТЕРІАЛИ ДО СТВОРЕННЯ БОТАНІЧНОГО ЗАКАЗНИКА «ЛІСОВІ ГАЛЯВИНИ»	52
Мойсієнко І. І., Суднік-Войциковська Б. ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ДЕЯКИХ КУРГАНІВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ ШЛЯХОМ ОГОЛОШЕННЯ ЇХ ПАМ'ЯТКАМИ ПРИРОДИ	56
Мойсієнко І. І. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО СТВОРЕННЯ ШТУЧНИХ ДЕРЕВНИХ НАСАДЖЕНЬ У ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ	64
Ольшанський І. Г. ВОДНІ РОСЛИНИ ГІДРОЛОГІЧНОГО ЗАКАЗНИКА «АРТОПОЛОТ» (ЗАВОДСЬКА МОТГ, МИРГОРОДСЬКИЙ РАЙОН, ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ, УКРАЇНА)	72
Пархоменко В. В., Дугіна О. М. ЗНАХІДКИ РІДКІСНОЇ БДЖОЛИ МЕЛІТИ ЧОРНОХВОСТОЇ (<i>MELITTA MELANURA</i> (NYLANDER, 1852)) У ПІВНІЧНО-СХІДНІЙ ЧАСТИНІ УКРАЇНИ	77
Пархоменко В. В. МАТЕРІАЛИ ДО СТВОРЕННЯ ЛАНДШАФТНОГО ЗАКАЗНИКА ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ «ЗАПСІЛЛЯ»	81
Пасічник Ю. А. САДІВНИЦТВО КАРЛА МЕЙЄРА У КИЄВІ 130 РОКІВ	103
Скільський І. В., Мелешук Л. І. ПОШИРЕННЯ БІЛОЗУБОГО СЛІПАКА (<i>NANNOSPALAX LEUCODON</i>) У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ	122
Пашкевич Н. А., Зуб Л. М. ПРИРОДНА ЦІННІСТЬ РОСЛИННОГО ПОКРИВУ ПРОЕКТОВАНОГО РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКУ «ЕКОПАРК ОСОКОРКИ» (М. КИЇВ) В УМОВАХ УРБАНІЗАЦІЇ	124
Лаврінєнко К. В. БІОТОПІЧНИЙ ПІДХІД У ВИЗНАЧЕННІ ПЕРСПЕКТИВНИХ ДЛЯ ЗАПОВІДАННЯ ДІЛЯНОК НА ПРИКЛАДІ БАСЕЙНУ РІЧКИ СИНЮХА	138
Скоробогатов В. М. НОВА ЗНАХІДКА <i>COLCHICUM TRIPHYLLUM</i> KUNZE S. L. (INCL. <i>COLCHICUM ANCYRENSE</i> V. L. BURTT) У МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	146
Спрягало О. В., Легоняк Б. В. ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ХОЛОДНИЙ ЯР»	149
Ходосовцев О. Є., Куземко А. А. ТЕСТУВАННЯ РОЗМІРІВ ОБЛІКОВИХ ДІЛЯНОК ДЛЯ ОПИСІВ ЕПІФІТНИХ ЛИШАЙНИКОВИХ УГРУПОВАНЬ НА ПРИКЛАДІ ПРИРОДНИХ ДЕРЕВОСТАНІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ХОЛОДНИЙ ЯР»	167
Шиндер О. І., Неграш Ю. М., Чорна Г. А., Лашенко Л. І., Сіренко І. П. ПЕРСПЕКТИВНІ ДЛЯ ЗАПОВІДАННЯ ДІЛЯНКИ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ СЕРЕДНЬОГО ПРИДНІПРОВ'Я (М. КИЇВ, КИЇВСЬКА ТА ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТІ)	173

ВСТУП

Катастрофічні темпи втрати видів флори і фауни та середовищ їхнього існування стали однією з проблем, що стоїть на світовому порядку денному поряд з питаннями глобальних кліматичних змін, воєн чи бідності. Будучи наріжним каменем збереження стійкості екосистем, а згодом – їхньої здатності забезпечувати важливі екосистемні послуги для потреб самої ж людини, біологічне різноманіття стає важливим гравцем не лише у питаннях охорони природи, але й реалізації економічних і політичних інтересів суспільства. Збереження повноти видового складу екосистем, генетичної унікальності популяцій та цілісності природних угруповань є одним з аспектів досягнення ряду цілей сталого розвитку.

Водночас, реалізація суспільством підходів до охорони біологічного різноманіття є його важливою цивілізаційною характеристикою і маркером зрілості. Урядами багатьох країн світу розробляються програми сповільнення або й зупинки деградації природних угруповань, втрат видів чи популяцій з їхніми унікальними генетичними особливостями – від перегляду національних природоохоронних законодавств до участі в міждержавних угодах та виділення фінансування з метою захисту біологічного різноманіття на всій планеті. Звичайно, такі зусилля насамперед зорієнтовані на охорону і збереження раритетних видів і їхніх оселищ як найвразливіших компонентів екосистем. Серед найефективніших способів охорони біологічного різноманіття є повне чи часткове виведення із господарського обігу територій існування рідкісних видів і популяцій та/або оселищ і надання таким об'єктам, важливим для існування цінних компонентів біоти, природоохоронного статусу.

Одним із залишків типових для Середнього Подніпров'я ландшафтних комплексів, еталонних оселищ європейського значення – середньоєвропейських дубових та дубово-грабових лісів, є лісовий масив «Холодний Яр». Це природно-історична територія, важлива як з точки зору збереження цінних природних біотопів з відносно незначним антропогенним впливом, так і як унікальний історичний об'єкт. Саме тому дуже логічним і правильним рішенням було створити тут національний природний парк, що і було оголошено Указом Президента України від 01.01.2022 № 2/2022.

На установи такого типу покладається цілий ряд обов'язків, серед яких – комплексні наукові дослідження біоти та місць її існування. Проте перш ніж НПП «Холодний Яр» почне повноцінно функціонувати, на запрошення в. о. директора Б. В. Легоняка фахівцями-науковцями з усієї України було прийнято рішення здійснити рекогносцирувальні дослідження в холодноярських лісах. За задумом, відвідини унікального з різних поглядів місця має стимулювати й подальші експедиції як дослідників – учасників конференції, так і інших колег.

Вашій увазі пропонується збірка матеріалів науково-практичної конференції, яка є першим офіційним науковим виданням, що публікується новоствореним національним природним парком «Холодний Яр».

НАЗЕМНІ МОЛЮСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ХОЛОДНИЙ ЯР»: НАЙСВОЄРІДНІША ЛІСОВА МАЛАКОФАУНА НАДДНІПРЯНЩИНИ ТА ЇЇ ПОХОДЖЕННЯ

I. O. Балашов

Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України
igor_balashov@ukr.net

Balashov I. O. Terrestrial molluscs of «Kholodnyi Yar» National Park: the most specific forest malacofauna in Dnipro Ukraine and its origin.

*The species composition of terrestrial molluscs in «Kholodnyi Yar» National Park is reviewed. It consists 40 recorded species, including such protected ones as *Ruthenica filograna*, *Sphyradium doliolum*, *Vertigo angustior* and *Discus perspectivus*, as well as 7 more rare species of local importance. For *D. perspectivus* this population is the only one recorded in the Dnipro Basin, while for *S. doliolum* one of only three. The forest malacofauna of Kholodnyi Yar is extremely rich for this region. It appears that one of the reasons of its preservation was in the history of local forest management associated with a nearby monastery, but also favourable relief, microclimate and other natural conditions have played a large role. The origin of forest biodiversity in Kholodnyi Yar is discussed. It appears that at least several rare forest species have migrated in this area as a part of the Late Pleistocene migrations from the Balkans through the Moldavian Plateau, perhaps during Eemian, which was the case probably at least for *S. doliolum* and *D. perspectivus*, maybe also for many other forest species. It is suggested that rare circumponctic plant *Galanthus plicatus*, which is present in Kholodnyi Yar, has the same origin in this area as the mentioned snails and probably also migrated here through the Moldavian Plateau.*

Key words: Kholodnyi Yar, molluscs, invertebrates, malacofauna, rare species

Вступ

Наземні молюски – екологічна група тварин, яка об'єднує всіх молюсків, що мешкають на суходолі. Включає близько 35 тисяч сучасних видів кількох неспоріднених систематичних груп, з яких в Україні представлені близько 200 видів (Балашов, 2016а, 2016б). Ці тварини є однією з найуразливіших груп живих істот, зокрема більше половини з усіх зареєстрованих сучасних вимирань видів належать саме до наземних молюсків (Lydeard et al., 2004; Régnier et al., 2009, 2015, 2017). В Україні з 2021 року на національному рівні охороняється 42 види наземних молюсків (Наказ..., 2021). Оскільки наземні молюски здебільшого мають значно обмеженіші можливості до дисперсії, ніж переважна більшість організмів з інших груп, присутність певних видів молюсків може свідчити про загальну збереженість біорізноманіття в екосистемах, де вони збереглися. Це робить вивчення наземних молюсків суттєвим інструментом при встановленні природних ділянок, які мають бути пріоритетними для збереження (Балашов, 2016а).

Без перебільшення однією з найцікавіших територій в Україні у відношенні наземних молюсків є урочище Холодний Яр (Черкащина), на території якого в січні 2022 року було створено довгоочікуваний однойменний національний природний парк.

Вперше дослідив наземних молюсків в урочищі Холодний Яр Олександр Олександрович Байдашников (Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України) восени 1994 року, зібравши багаті матеріали на кількох лісових ділянках. Тільки деякі з його знахідок були відображені на картах поширення окремих видів у статті про походження наземної малакофауни Полісся (Байдашников, 1996), у той час як переважна більшість даних тривалий час залишалася неопублікованою. У травні 2008 року наземні молюски були також досліджені мною на окремих ділянках у цій же місцевості. У 2010 році дані з обох зазначених виїздів були включені у фауно-екологічний огляд наземних молюсків лісостепового Придніпров'я (Балашов, Байдашников, 2010) і згодом наведено окремий уточнений перелік видів наземних молюсків для пам'ятки природи «Холодний Яр», що включав 39 видів (Балашов, 2016а: 261).

Лісова малакофауна Холодного Яру характеризується значним багатством і своєрідністю, в Наддніпрянщині тут можна порівнювати тільки Канівський заповідник і Мошногірський кряж (Балашов, Байдашников, 2010; Балашов, 2016а). Чотири види молюсків, що поширені в Холодному Ярі, у 2021 році були занесені до Червоної книги України: *Ruthenica filigrana*, *Sphyradium doliololum*, *Vertigo angustior* і *Discus perspectivus* (Наказ..., 2021). Причому для останнього виду популяція в Холодному Ярі є єдиною відомою в межах басейнів Дніпра й Південного Бугу та найсхіднішою його популяцією загалом, далеко за межами основного ареалу, з найближчими знахідками на південному заході Вінничини та в Молдові, які також є окремими ізолятами (Байдашников, 1993; Балашов, Байдашников, 2012). Ще 7 видів молюсків, поширених у НПП «Холодний Яр», відзначені як регіонально рідкісні та такі, що потребують охорони на рівні Черкаської області (Балашов, 2016а), однак офіційно-го статусу вони не мають.

У березні 2023 року я вдруге відвідав Холодний Яр і зібрав деякі додаткові матеріали в тій же місцевості, зокрема виявив один вид, що не згадувався у попередньому переліку – слимака *Deroceras laeve*. При цьому важливо відразу підкреслити, що молюски НПП «Холодний Яр» залишаються досить поверхнево вивченими, лише протягом трьох коротких виїздів двома дослідниками на невеликій частині парку, майже повністю у лісових біотопах. Не викликає сумнівів, що наразі було виявлено не всі види наземних молюсків, які зустрічаються в межах НПП, зокрема в переліку відсутні й деякі звичайні для регіону не лісові види молюсків.

Хоча загальний перелік видів наземних молюсків Холодного Яру вже був опублікований раніше, жодних деталей про розподіл молюсків у межах цієї місцевості опубліковано не було, а особливості видового складу молюсків окремо не обговорювалися, що зумовлює актуальність даної публікації.

Матеріали та методи

Наземні молюски НПП «Холодний Яр» вивчені за трьома короткими експедиційними виїздами: з 29 вересня по 2 жовтня 1994 року (О. О. Байдашніков), 5-6 травня 2008 року та 25 березня 2023 року (І. О. Балашов). Досліджені ділянки

згруповані в наступні 14 умовних основних місць збору, кількість виявлених екземплярів молюсків для кожного з яких зазначена в таблиці (за великої кількості особин цифри округлені, крім матеріалу 2008 року в якому все підраховано точно).

1. Рівна ділянка на вершині пагорба з деревостаном з ясена, дуба, липи та граба, у трав'яному ярусі *Carex pilosa* та *Rabellera holostea*, Креселецьке лісництво, квартал 36 (південніше дороги між с. Мельники та Мотронинським монастирем), 29.09.1994.

2. Схил і дно глибокої балки, дубово-грабовий ліс з домішком клена, липи та ясеня, Креселецьке лісництво, квартал 42 (наступний на південь за кварталом 36), 29.09.1994.

3. Глибока балка, дубово-грабовий ліс з домішком клена, липи та ясеня, Креселецьке лісництво, квартал 18 (суттєво північніше дороги між с. Мельники та монастирем), 30.09.1994.

4. Та ж балка на 400 м північніше, деревостан з ясеня з домішком кленів, тополь і вільхи, трав'яний ярус з кропиви, Креселецьке лісництво, квартал 12 (наступний на північ від кварталу 18), 30.09.1994.

5. Глибока балка, старий дубово-грабовий ліс з домішком клена, липи та ясеня, Креселецьке лісництво, квартал 17 біля межі з кварталом 11 (наступні квартали на захід від 18 і 12), 01.10.1994.

6. Широка балка з рівним дном, ясеневий деревостан з домішком граба, клена та вільхи, Креселецьке лісництво, квартал 11, 01.10.1994.

7. Схил балки, ясеневий деревостан з домішком граба, клена та липи, Креселецьке лісництво, квартал 40 (на південний захід від монастиря), 02.10.1994.

8. Дубові та дубово-грабові ліси і узлісся вздовж дороги між с. Буда та Мотронинським монастирем (зокрема проба підстилки), 05.05.2008.

9. Ділянка дубово-грабового лісу на березі струмка в неглибокій балці з крутими схилами, поблизу Онуфрієвого джерела, північніше Мотронинського монастиря, бл. 49.1571, 32.2555 (проба підстилки), 06.05.2008.

10. Довільні ділянки дубово-грабового лісу поблизу Онуфрієвого джерела, 06.05.2008.

11. Велика ділянка сухих луків (пасовище чи сіножать монастиря) серед дубово-грабового лісу, 49.1574, 32.2523, 06.05.2008.

12. Ділянка дубово-грабового лісу в невеликому пониженні, західні околиці с. Мельники, 49.157476, 32.265852 (проба підстилки), 25.03.2023.

13. Ділянка дубово-грабового лісу в невеликій балці суттєво північніше Мотронинського монастиря, біля найбільшого скупчення підсніжника складчастого (заказник «Білосніжний», квартал 17 Креселецького лісництва), 49.164961, 32.247912 (проба підстилки), 25.03.2023.

14. Довільні ділянки дубово-грабового лісу між попереднім пунктом і монастирем, 25.03.2023.

Польові дослідження, збір і визначення матеріалу проводилися за стандартними методиками вивчення наземних молюсків (Kerney et al., 1983; Балашов, 2016б). Всі зібрані матеріали зберігаються в Колекції наземних молюсків Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України (Київ). Частина із зареєстрованих молюсків у 2023 році тільки фотографувалася і не вилучалася з природи.

Наземні молюски НПП «Холодний Яр» за основними місцями збору

Види / місця	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
<i>C. minimum</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–
<i>C. tridentatum</i>	–	–	6	4	–	2	–	–	91	–	–	–	–	1
<i>S. oblonga</i>	11	12	14	15	15	10	10	–	8	–	6	–	4	2
<i>C. orthostoma</i>	–	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>C. laminata</i>	17	30	3	75	9	10	28	15	33	19	–	6	11	14
<i>R. filograna</i>	–	80	–	–	10	–	–	–	28	–	–	45	95	10
<i>S. cana</i>	–	40	–	9	6	2	–	–	4	–	–	–	5	–
<i>L. plicata</i>	–	–	–	5	5	–	–	–	75	58	–	–	–	3
<i>S. doliolum</i>	–	–	–	15	–	–	–	–	–	–	–	–	14	–
<i>C. lubricella</i>	5	6	8	40	30	20	9	9	7	3	11	18	25	5
<i>C. lubrica</i>	–	–	–	20	–	–	–	–	–	–	7	–	–	–
<i>A. aculeata</i>	–	–	–	–	1	–	–	1	12	–	–	4	3	–
<i>V. pulchella</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–
<i>V. costata</i>	14	8	–	13	12	9	9	–	21	4	2	–	4	–
<i>V. pusilla</i>	1	1	–	1	3	–	2	1	13	–	–	–	–	1
<i>V. pygmaea</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–
<i>V. angustior</i>	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>T. costulata</i>	4	1	–	1	6	–	1	–	1	–	–	–	–	–
<i>C. edentula</i>	3	–	6	3	2	2	–	–	2	–	–	–	–	–
<i>P. muscorum</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	16	–	–	–
<i>M. obscura</i>	1	6	2	9	6	1	3	–	1	2	–	1	–	–
<i>P. pygmaeum</i>	1	–	–	–	2	–	–	1	10	–	–	2	14	–
<i>D. ruderatus</i>	–	1	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–
<i>D. perspectivus</i>	–	–	–	1	–	–	–	–	25	–	–	–	–	1
<i>E. fulvus</i>	1	2	4	–	2	–	–	4	5	7	–	13	9	6
<i>V. contracta</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	6	2
<i>Z. nitidus</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	4	–	–	–	–	–
<i>A. pura</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	4	–	–	–	–	–
<i>A. minor</i>	6	5	12	60	15	25	14	7	21	4	–	3	24	9
<i>P. hammonis</i>	–	–	–	2	–	2	–	–	1	–	2	–	–	–
<i>V. pellucida</i>	3	1	–	6	5	–	1	1	9	11	–	18	16	15
<i>L. cinereoniger</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–
<i>L. marginata</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	2	–	5
<i>D. laeve</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2
<i>D. reticulatum</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	4	–	–	–	–	10
<i>A. fuscus</i>	–	–	–	–	–	–	–	1	–	3	–	–	–	–
<i>H. pomatia</i>	–	–	–	1	3	2	–	–	–	1	–	–	–	3
<i>C. vindobonensis</i>	–	–	–	1	–	–	–	3	–	–	1	–	–	2
<i>P. rubiginosa</i>	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>E. strigella</i>	4	3	1	17	5	4	4	–	2	3	–	–	1	7

Примітка. Зазначена кількість виявлених екземплярів. Нумерація місць збору відповідає такій у «Матеріалах та методах».

Анотований перелік видів наземних молюсків Холодного Яру

На території НПП «Холодний Яр» наразі виявлено 40 видів наземних молюсків, що належать до 21 родини і 2 рядів, анотований перелік яких наведено нижче, а також за місцями збору в таблиці.

Тип **Mollusca** Linnaeus, 1758 – Молюски

Клас **Gastropoda** Cuvier, 1797 – Червононогі

Ряд **Ellobiida** Van Mol, 1967 – Узбережні

Родина **Carychiidae** Jeffreys, 1830 – Мізунчикові

1. *Carychium minimum* Müller, 1774 – мізунчик звичайний

Поширення: Палеарктика.

Звичайний навколоводний вид, живе переважно в заплавах, на болотах і на берегах прісних водойм. На території НПП виявлені лише окремі особини на березі лісового струмка під монастирем.

2. *Carychium tridentatum* (Risso, 1826) – мізунчик довгастиий

Поширення: Європа.

Звичайний лісовий вид, один з найхарактерніших молюсків для ділянок вздовж струмків і на днищах балок у підстилці дубово-грабових лісів Придніпров'я.

Ряд **Stylommatophora** Schmidt, 1855 – Стебельчатококі

Родина **Succineidae** Beck, 1837 – Бурштинкові

3. *Succinella oblonga* (Draparnaud, 1801) – бурштинка сіра

Поширення: Палеарктика.

Звичайний вид, еврибіонт, один з найхарактерніших молюсків для підстилки дубово-грабових лісів Придніпров'я.

Родина **Clausiliidae** Gray, 1855 – Заслонницеві

4. *Cochlodina orthostoma* (Menke, 1828) – кохлодіна мала

Поширення: Центральна і Східна Європа; в НПП на південно-східній межі ареалу.

Регіонально рідкісний лісовий вид, живе в мертвій деревині та, іноді, на скелях. Потребує охорони на рівні Черкаської області (Балашов, 2016а). На території НПП виявлені лише 3 особини в 1994 році, у старому дубово-грабовому лісі у глибокій балці (північний край 17 кварталу Креселецького лісництва).

5. *Cochlodina laminata* (Montagu, 1803) – кохлодіна блискуча

Поширення: Європа.

Звичайний лісовий вид, один з найхарактерніших молюсків для дубово-грабових лісів Придніпров'я.

6. *Ruthenica filograna* (Rossmässler, 1836) – русинка тендітна

Поширення: Центральна і Східна Європа, північ Балкан; у НПП на південно-східній межі ареалу.

Рідкісний лісовий вид, занесений до Червоної книги України (Наказ..., 2021). На досліджених ділянках у центральній частині НПП є багаточисельним видом у підстилці та мертвій деревині дубово-грабових лісів.

7. ***Strigillaria cana*** (Held, 1836) – веретенка сіра

Поширення: Центральна і Східна Європа; в НПП біля південно-східної межі ареалу (Чорний Ліс).

Регіонально рідкісний лісовий вид, живе в мертвій деревині. Потребує охорони в Черкаській області (Балашов, 2016а). У центральній частині НПП регулярно зустрічається в мертвій деревині дубово-грабових лісів.

8. ***Laciniaria plicata*** (Draparnaud, 1801) – веретенка зубата

Поширення: Центральна і Східна Європа, північ Балкан; у НПП біля південно-східної межі ареалу (Чорний Ліс).

Досить звичайний лісовий вид, живе в мертвій деревині та на скелях, іноді в антропогенному середовищі. У НПП спорадично в мертвій деревині дубово-грабових лісів.

Родина ***Orculidae*** Steenberg, 1925 – Бочівкові

9. ***Sphyradium doliolum*** (Bruguère, 1792) – бочівка шипаста

Поширення: Південна і Центральна Європа, Центральна Азія, Кавказ, Кримські гори, Поділля, Передкарпаття та три локалітети у Придніпров'ї (Канівський заповідник, Мошногір'я, Холодний Яр). У НПП на східній межі ареалу та біля північної межі ареалу (Канів), а на півдні ареал переривається до Кримських гір.

Рідкісний лісовий вид, занесений до Червоної книги України (Наказ..., 2021). У НПП виявлений у суттєвій кількості в лісовій підстилці на двох ділянках північніше монастиря, у 12 і 17 кварталах Креселецького лісництва, в 1994 і 2023 роках.

Родина ***Cochlicopidae*** Pilsbry, 1900 – Агатівкові

10. ***Cochlicopa lubricella*** (Porro, 1838) – агатівка струнка

Поширення: Голарктика.

Звичайний вид, еврибіонт, один з найхарактерніших молюсків для підстилки дубово-грабових лісів Придніпров'я.

11. ***Cochlicopa lubrica*** (Müller, 1774) – агатівка звичайна

Поширення: Голарктика.

Звичайний вид, еврибіонт, населяє переважно навколоводні або відкриті сухі біотопи, узлісся, але також іноді зустрічається в лісах. У НПП виявлений на сухій лучній ділянці та в одній з балок у вологому біотопі.

Родина ***Valloniidae*** Morse, 1864 – Дернівкові

12. ***Acanthinula aculeata*** (Müller, 1774) – колючка шипшинаста

Поширення: Західна Палеарктика, крім степової зони.

Регіонально рідкісний лісовий вид, живе в лісовій підстилці. Потребує охорони в Черкаській області (Балашов, 2016а). У НПП виявлений спорадично в лісах центральної частини парку.

13. ***Vallonia pulchella*** (Müller, 1774) – дернівка гладенька

Поширення: Голарктика.

Звичайний вид, еврибіонт, переважно населяє навколводні або відкриті сухі біотопи. В НПП виявлений на сухій лучній ділянці.

14. ***Vallonia costata*** (Müller, 1774) – дернівка ребриста

Поширення: Голарктика.

Звичайний вид, еврибіонт, один з найхарактерніших молюсків для підстилки дубово-грабових лісів Придніпров'я.

Родина ***Vertiginidae*** Fitzinger, 1833 – Закрутки

15. ***Vertigo pusilla*** Müller, 1774 – закрутка звичайна

Поширення: Європа, Передня і Центральна Азія, Алтай.

Звичайний лісовий вид, один з найхарактерніших молюсків для підстилки дубово-грабових лісів Придніпров'я.

16. ***Vertigo pygmaea*** (Draparnaud, 1801) – закрутка степова

Поширення: Голарктика.

Звичайний вид, населяє переважно відкриті сухі біотопи, чагарники, узлісся, вирубки, іноді розріджені сухі листяні ліси. В НПП виявлений на сухій лучній ділянці.

17. ***Vertigo angustior*** Jeffreys, 1830 – закрутка вузькорота

Поширення: Європа, Кавказ.

Рідкісний вид, занесений до Червоної книги України (Наказ..., 2021), також охороняється Бернською конвенцією (Резолюція 6, Додаток I) та Оселищною директивою ЄС (Додаток II); NT у Червоному списку МСОП і VU в Європейському червоному списку (Cuttelod et al., 2011; Neubert et al., 2019). Живе у підстилці добре збережених вологих листяних лісів, боліт та болотистих луків, на багатих кальцієм ґрунтах. Чутливий до змін водного режиму та гідрології ґрунтових вод. У НПП виявлений лише на одній ділянці в північній частині парку в 1994 році, в 11 кварталі Креселецького лісництва, на дні балки з вологим ясеневим лісом (зокрема з домішкою вільхи).

Родина ***Truncatellinidae*** Steenberg, 1925 – Цурпалочки

18. ***Truncatellina costulata*** (Nilsson, 1823) – цурпалочка узлісна

Поширення: Центральна і Східна Європа, північ Балкан, Кавказ.

Рідкісний вид, потребує охорони в Черкаській області (Балашов, 2016а). Живе переважно на узліссях і у світлих широколистяних лісах, іноді й глибше в лісі. У НПП виявлений спорадично на лісових ділянках, як на пагорбах, так і в балках.

19. ***Columella edentula*** (Draparnaud, 1805) – стовпчка звичайна

Поширення: Голарктика.

Звичайний лісовий вид, один з найхарактерніших молюсків для підстилки дубово-грабових лісів Придніпров'я.

Родина **Pupillidae** Turton, 1831 – Крихіткові

20. **Pupilla muscorum** (Linnaeus, 1758) – крихітка-мохівка

Поширення: Європа.

Звичайний вид, населяє сухі відкриті біотопи. В НПП виявлений на сухій лучній ділянці.

Родина **Enidae** Woodward, 1903 – Обжеркові

21. **Merdigera obscura** (Müller, 1774) – обжерка темна

Поширення: Західна Палеарктика, крім степової зони. У НПП ареал переривається до Кримських гір.

Регіонально рідкісний лісовий вид, живе в лісовій підстилці та в мертвій деревині. Потребує охорони в Черкаській області (Балашов, 2016а). У НПП виявлений майже на всіх обстежених лісових ділянках у невеликій кількості.

Родина **Punctidae** Morse, 1864 – Крапочкові

22. **Punctum pygmaeum** (Draparnaud, 1801) – крапочка звичайна

Поширення: Голарктика.

Звичайний лісовий вид, один з найхарактерніших молюсків для підстилки дубово-грабових лісів Придніпров'я (однак відносно складний для виявлення в польових умовах через дрібні розміри та досить темне забарвлення).

Родина **Discidae** Thiele, 1931 – Пупкаликіві

23. **Discus ruderatus** (Hartmann, 1821) – пупкалик звичайний

Поширення: Палеарктика.

Звичайний лісовий вид, живе в мертвій деревині. В НПП виявлені лише дві особини на двох ділянках у 1994 і 2008 роках. Така мала представленість цього виду в Холодному Ярі є досить нехарактерною для регіону; в більшості лісових масивів Придніпров'я цей вид знайти значно легше. Можливо, вид тут є відносно малочисельним через конкуренцію за простір з особливими умовами зі сторони інших видів молюсків, які живуть у мертвій деревині, але відсутні в більшості лісових масивів регіону, де він зустрічається.

24. **Discus perspectivus** (Megerle von Mühlfeld, 1816) – пупкалик пралісовий

Поширення: Центральна Європа, північ Балкан, спорадично в Карпатах і на півдні Поділля. В НПП єдина популяція у Придніпров'ї, найбільш східне місцезнаходження далеко за межами основного ареалу.

Рідкісний лісовий вид, занесений до Червоної книги України (Наказ..., 2021). Мешканець мертвої деревини. В НПП виявлений у мертвій деревині на окремих ділянках північніше монастиря в усі роки досліджень.

Родина **Euconulidae** Baker, 1928 – Дзигунчикові

25. **Euconulus fulvus** (Müller, 1774) – дзигунчик звичайний

Поширення: Голарктика.

Звичайний вид, еврибіонт, один з найхарактерніших молюсків для підстилки дубово-грабових лісів Придніпров'я.

Родина **Pristilomatidae** Cockerell, 1891 – Кришталівкові

26. **Vitrea contracta** (Westerlund, 1871) – кришталівка концентрична

Поширення: Західна Палеарктика.

Регіонально рідкісний лісовий вид, живе в лісовій підстилці. Потребує охорони в Черкаській області (Балашов, 2016а). У НПП виявлений на окремих ділянках дубово-грабового лісу північніше монастиря.

Родина **Gastrodontidae** Tryon, 1866 – Мошнякові

27. **Zonitoides nitidus** (Müller, 1774) – мошняк блискучий

Поширення: Голарктика.

Звичайний навколородний вид, живе переважно в заплавах, на болотах і на берегах прісних водойм. На території НПП виявлені лише окремі особини на березі лісового струмка під монастирем.

28. **Aegopinella pura** (Alder, 1830) – лоснюк чистий

Поширення: Європа та Кавказ, крім степової зони; в НПП ареал переривається до Кримських гір.

Регіонально рідкісний лісовий вид, живе в лісовій підстилці. Потребує охорони в Черкаській області (Балашов, 2016а). У НПП виявлений лише на одній ділянці на березі струмка північніше монастиря у 2008 році.

29. **Aegopinella minor** (Stabile, 1864) – лоснюк малий

Поширення: Південна, Центральна і Східна Європа, Кавказ.

Звичайний лісовий вид, один із найхарактерніших молюсків для підстилки дубово-грабових лісів Придніпров'я.

30. **Perpolita hammonis** (Strøm, 1765) – лоснюк променистий

Поширення: Голарктика.

Звичайний вид, еврибіонт, у НПП трапляється спорадично в невеликій кількості.

Родина **Vitrinidae** Fitzinger, 1833 – Склицеві

31. **Vitrina pellucida** (Müller, 1774) – склиця прозора

Поширення: Голарктика.

Звичайний вид, еврибіонт, один із найхарактерніших молюсків для підстилки дубово-грабових лісів Придніпров'я.

Родина **Limacidae** Refinesque, 1815 – Слимакові

32. **Limax cinereoniger** Wolf, 1803 – слимак сіро-чорний

Поширення: Європа, крім степової зони; в НПП недалеко від південно-східної межі ареалу.

Звичайний лісовий вид, один з найхарактерніших молюсків для дубово-грабових лісів Придніпров'я. Хоча в таблиці вказані лише дві особини на одній ділянці, це не відображає його реальне поширення на території НПП через певні методологічні та сезонні нюанси; ймовірно, цей вид є звичайним для всього лісового холоднороського масиву.

33. *Lehmannia marginata* (Müller, 1774) – древлук звичайний

Поширення: Європа, крім степової зони; в НПП на південно-східній межі ареалу.

Досить звичайний лісовий вид, мешканець мертвої деревини. У НПП імовірно звичайний для всього лісового масиву.

Родина **Agriolimacidae** Wagner, 1935 – Слимаки польові

34. *Deroceras laeve* (Müller, 1774) – слимак польовий гладенький

Поширення: Палеарктика, інвазійний вид у деяких інших частинах світу.

Звичайний навколоводний вид, живе переважно в заплавах, на болотах і на берегах прісних водойм. На території НПП виявлений на березі ставка в північних околицях монастиря.

35. *Deroceras reticulatum* (Müller, 1774) – слимак польовий сітчастий

Поширення: Європа, інвазійний вид у багатьох інших частинах світу; межі природного ареалу не встановлені. В НПП, імовірно, нативний вид.

Звичайний вид, зустрічається в лісових біотопах і в антропогенному середовищі. В НПП звичайний вид у дубово-грабових лісах, що характерно і для багатьох інших лісових масивів Придніпров'я та свідчить про природний характер поширення виду в лісах регіону.

Родина **Arionidae** Gray, 1840 – Маслюкові

36. *Arion fuscus* (Müller, 1774) – маслюк бурий (= *A. subfuscus* auct.)

Поширення: Центральна і Східна Європа, інвазійний вид у Північній Америці та імовірно інших частинах світу.

Звичайний лісовий вид, один із найхарактерніших молюсків для всіх типів лісів Придніпров'я, часто також в антропогенному середовищі. В НПП, імовірно, звичайний вид на всій території.

Родина **Helicidae** Rafinesque, 1815 – Равликові

37. *Helix pomatia* Linnaeus, 1758 – равлик виноградний

Поширення: Європа. У Східній Європі природне поширення охоплює тільки західну частину і від Поділля тягнеться на схід, імовірно, лише лісостеповою зоною до півдня Середньоруської височини. Інвазійний вид у багатьох інших регіонах, зокрема на всій території України. В НПП, імовірно, на південно-східній межі природного ареалу.

Загалом звичайний для регіону вид за рахунок популяцій в антропогенному середовищі, часто населяє парки, сади, узлісся, чагарники, де нерідко досягає великої щільності. В невеликій кількості іноді зустрічається також у природних дубово-

грабових лісах Придніпров'я, що свідчить про його природне поширення в регіоні. Цікаво, що саме в Холодному Ярі був знайдений один екземпляр цього виду в нашаруваннях VI-V ст. до нашої ери у скіфському Мотронинському городищі (Балашов, Могилов, 2019). Ця відкопана мушля *H. pomatia* майже не відрізняється за розмірами та пропорціями від такої сучасного равлика, зібраного мною живцем у Холодному Ярі у 2008 році. Оскільки виноградні равлики можуть зариватися досить глибоко у ґрунт, то на перший погляд може здатися, що сучасний молюск цілком міг нахабно порушити культурні шари скіфів. Однак характер пошкодження мушлі, лише на колумелляному краї устя, свідчить про те, що молюска було вжито в їжу людиною. Таке пошкодження відносно міцної частини мушлі не могло поодинокі виникнути від тривалого знаходження у ґрунті без значно більших руйнувань мушлі (Балашов, Могилов, 2019). Тож ця знахідка видається досить переконливим свідченням того, що виноградний равлик живе у Холодному Ярі щонайменше зі скіфських часів і, вірогідно, є нативним видом у регіоні. В НПП *H. pomatia* виявлений спорадично в дубово-грабових лісах у невеликій кількості.

38. ***Caucasotachea vindobonensis*** (Pfeiffer, 1828) – равлик австрійський

Поширення: Центральна Європа, північ Балкан, південь Східної Європи. Розширює ареал на північ і завезений у Північну Америку.

Звичайний вид, живе в сухих відкритих біотопах, у чагарниках, на узліссях, в антропогенних біотопах, іноді у світлих лісах. У НПП спорадично на узліссях, на сухих лучних ділянках, окремі особини виявлені в дубово-грабовому лісі.

Родина **Hygromiidae** Tryon, 1866 – Кущанкові

39. ***Pseudotrachia rubiginosa*** (Rossmässler, 1838) – кущанка волохата

Поширення: Палеарктика.

Звичайний навколоводний вид, живе переважно в заплавах, на болотах і на берегах прісних водойм. На території НПП виявлені лише окремі особини в одній з балок.

40. ***Euomphalia strigella*** (Draparnaud, 1801) – кущанка лисюча

Поширення: Європа.

Звичайний вид, еврибіонт, один з найхарактерніших молюсків для дубово-грабових лісів Придніпров'я.

Особливості наземної малакофауни Холодного Яру

Виявлені 40 видів представляють 69 % від 58 нативних видів наземних молюсків, відомих для Черкаської області загалом (Балашов, 2016а; Balashov et al., 2018). Однак для видів, які є характерними для широколистяних лісів регіону, цей показник значно вищий і складає близько 90 %. Відсутні в Холодному Ярі тільки чотири таких види лісових молюсків: *Platyla polita* (Hartmann, 1840), скалочка блискуча; *Morlina glabra* (Rossmässler, 1835), лицак гладенький; *Malacolimax tenellus* (Müller, 1774), слизак тендітний; та *Isognomostoma isognomostomos* (Schröter, 1784), равлик рівнозубий. Перші три із зазначених видів у регіоні виявлені лише в

Канівському заповіднику, а останній лише на Мошногірському кряжі (причому відомий лише один колекційний екземпляр і викликає певні сумніви чи не мала місце плутанина етикеток з матеріалом із Західної України). Всі чотири зазначені види зустрічаються на Черкащині на південно-східних межах своїх ареалів, які, відповідно, наскільки наразі відомо, проходять північніше Холодного Яру. При цьому молюски *P. polita* і *M. tenellus* у регіоні вкрай малочисельні та складні для виявлення, проведених досліджень у Холодному Ярі могло бути недостатньо щоб виявити їх навіть на досліджених ділянках, не кажучи про інші частини НПП. Всі чотири види могли бути невиявлені в Холодному Ярі через недостатність досліджень, про їхню відсутність тут казати зарано. Загалом лісова малакофауна Холодного Яру є вкрай багатою для регіону і за відомою кількістю видів поступається лише незрівнянно краще дослідженому Канівському заповіднику, де при цьому відсутні такі рідкісні мешканці мертвої деревини, як *Cochlodina orthostoma* та червонокнижний *Discus perspectivus*, популяція якого є найцікавішим компонентом малакофауни Придніпров'я з точки зору біогеографії.

В Холодному Ярі не було виявлено декілька звичайних для регіону навколоводних видів молюсків, оскільки, вочевидь, у межах НПП відсутні значні водотоки та водойми, окрім струмків і невеликих ставків. Однак навіть цих оселищ виявилось достатньо для таких навколоводних видів, як *Carychium minimum*, *Zonitoides nitidus*, *Deroceras laeve* та *Pseudotrachia rubiginosa*. Дуже ймовірно, що на території НПП зустрічаються щонайменше й такі дуже звичайні навколоводні види, як *Succinea putris* (Linnaeus, 1758), бурштинка звичайна, та *Fruticicola fruticum* (Müller, 1774), чагарнівка звичайна.

Аналогічна ситуація має місце і з молюсками, характерними для степів й інших сухих відкритих угруповань, через майже повну відсутність таких оселищ у межах НПП. З виявлених у НПП видів цю групу представляють переважно *Vertigo pygmaea* та *Pupilla muscorum*, знайдені на лучній ділянці монастиря, умовно на межі НПП, а також *Caucasotachea vindobonensis*, що живе й на узліссях. До лісів НПП примикає також декілька інших лучних, або можливо навіть степових, ділянок. На узліссях прилеглих до цих відкритих угруповань, тобто на межі НПП, з великою імовірністю можуть бути присутні принаймні такі звичайні для регіону мешканці сухих відкритих угруповань, як *Truncatellina cylindrica* (Férussac, 1807), цурпалочка звичайна, та *Chondrula tridens* (Müller, 1774), пелюшниця тризуба. На самих же відкритих ділянках, можливо, можуть зустрічатися й деякі рідкісні степові види молюсків.

За майбутнього планування розширення НПП, якщо виникне така можливість, безумовно доцільним було би включити до складу парку прилегли лучні чи степові ділянки, навіть якщо вони є значно трансформованими. Збереження цих відкритих трав'яних або чагарникових біотопів може підтримувати існування значної кількості видів з різноманітних систематичних груп, що є притаманними для природних узлісь між степами та широколистяними лісами. Цей екотон природно займав значні площі в лісостеповому Придніпров'ї, чимало видів, зокрема і молюсків, пристосувалися

тут саме до таких умов. Відповідно, це збільшить кількість видів, що охороняються в межах НПП і можуть бути в подальшому збережені завдячуючи його існуванню.

Наразі в межах НПП не виявлено жодного інвазійного виду молюсків (хоча що-до статусу деяких можуть існувати певні сумніви, як-от *Deroceras reticulatum*). Однак, безсумнівно, такі види присутні щонайменше на прилеглих до парку антропогенних ландшафтах. Деякі з них потенційно можуть проникати всередину парку, на узлісся вздовж доріг, а деякі види й у природні ліси, що може становити певну загрозу для місцевого біорізноманіття. В Черкаській області з недавнього часу вже присутній інвазійний кавказько-кримський слимак польовий чорноголовий, *Krynickillus melanocephalus* Kaleniczenko, 1851, причому цей вид був виявлений у природних широколистяних лісах Канівського заповідника (спостереження М. Борисенка на iNaturalist, напр., 136903729) та поблизу смт Маньківка (спостереження С. Бубели на iNaturalist, напр., 132302939). Декілька років тому цей вид був знайдений мною у природних широколистяних лісах поблизу Вінниці (Балашов, Байдашников, 2012), і він стає дедалі звичайнішим у широколистяних лісах Києва та околиць (власні спостереження, iNaturalist). Проникнення цього виду у холодноряський лісовий масив представляється тільки питанням часу, можливо це вже сталося, однак дорослі особини цього слимака з'являються переважно восени (має однорічний життєвий цикл) і в мене не було шансів знайти його навесні. Цей вид досягає великої чисельності в лісових екосистемах Центральної України і наразі точно невідомо як він впливає на місцеве біорізноманіття. Інший проблемний інвазійний вид – надзвичайно шкідливий слимак маслюк іспанський, *Arion vulgaris* Moquin-Tandon, 1855, який поки що не був виявлений на Черкащині, але вже став дуже звичайним видом на Київщині, проникає зокрема й у природні широколистяні ліси. Перспективи проникнення двох зазначених видів інвазійних слимаків у холодноряський лісовий масив викликають занепокоєння, можливо вони зможуть як скласти значну конкуренцію місцевим видам молюсків, так і завдати прямої шкоди рідкісним видам рослин і грибів, а також у деяких випадках можливо й іншим безхребетним тваринам, поїдаючи їхні яйця. Ці слимаки можуть досягати в лісових екосистемах Центральної України незрівнянно більшої біомаси, ніж місцеві види молюсків.

Причини збереженості лісової малакофауни Холодного Яру

Лісова малакофауна Холодного Яру, безумовно, є дуже добре збереженою, але при цьому більшість лісів НПП мають досить молодий деревостан, що може виглядати як певне протиріччя. Багатство видового складу наземних молюсків холодноряського лісового масиву не може бути вторинним, адже більшість видів, що мешкають тут у лісовій підстилці та мертвій деревині, не мають надійних механізмів розселення на дальню відстань у фрагментованому людиною ландшафті та не могли вижити за межами великих лісових екосистем. Певну роль у формуванні та збереженні малакофауни Холодного Яру, безумовно, відіграли рельєфні, гідрологічні, ґрунтові та мікрокліматичні умови, але найважливішою особливістю, що сприяла збереженню багатьох видів молюсків лише в цій місцевості, представляється

історія використання лісового масиву людиною. Вочевидь, лісовий масив біля монастиря мав особливе ставлення, ніколи не вирубався повністю та в ньому завжди залишалося достатньо мертвої деревини для виживання стенобіонтних видів молюсків, хоча старі дуби при цьому вибірково вирубалися, принаймні протягом останнього століття. Також не всі ліси холоднороського лісового масиву мають молодий деревостан, чи принаймні мали до останніх десятиліть; повідомлялося про окремі ділянки дубово-грабового лісу віком до 140 років (Шеляг-Сосонко, Курсон, 1979; Перспективна сеть..., 1987). Деякі види молюсків можуть існувати в лісовому масиві загалом лише за рахунок окремих ділянок зі старовіковим лісом, або з великим об'ємом мертвої деревини, чи балок зі специфічними мікрокліматичними умовами. При цьому види можуть поширюватися у такому лісовому масиві за межі «особливих» ділянок з найсприятливішими умовами, але частини популяцій за їхніми межами можуть бути нестійкими та нездатними до тривалого виживання за сильних посух, незвичайно холодних чи спекотних періодів тощо. Для Холодного Яру є цілком імовірним, що знахідки деяких рідкісних видів на ділянках молодого лісу, що виглядає досить тривіально, є лише периферією популяцій, які існують за рахунок ділянок з великою кількістю мертвої деревини у балках, а можливо і старовікових лісів, які навіть могли зникнути протягом останніх десятиліть. У межах одного лісового масиву велике значення у збереженні видів молюсків має динаміка метапопуляцій (Hanski, 1998): якщо вид зникає на певній ділянці внаслідок суцільної рубки чи мінімізації об'єму мертвої деревини, він зможе повторно заселити цю ділянку після відновлення умов за кілька десятиліть, але тільки якщо існуватиме близька лісова ділянка із придатними умовами, де існує його популяція, яка зможе стати джерелом для повторного заселення. Для наземних молюсків такими рефугіумами часто стають важкодоступні для лісівників місця у балках, які також мають сприятливий для молюсків мікроклімат і в яких часто накопичується багато мертвої деревини, навіть якщо старих дерев поруч не залишається. У Придніпров'ї рідкісні стенобіонтні лісові молюски здебільшого зберігаються саме завдяки таким формам рельєфу.

Походження лісового біорізноманіття Холодного Яру

Цікавим питанням є походження лісового біорізноманіття Холодного Яру та про що тут може свідчити його малакологічна складова. Окрім молюсків, непритаманні для інших лісів Придніпров'я елементи є зонайменше у видовому складі лісових судинних рослин (Шеляг-Сосонко, Курсон, 1979; Перспективна сеть..., 1987; Мельник та ін., 2006; Шевчик, 2010; Спрягайло, Спрягайло, 2018) і багатоніжок (Чорний, 2001) Холодного Яру. Для більшості таких рідкісних видів знахідки в холоднороському лісі є ізолятами з найближчим суцільним поширенням на Подільській височині чи в Центральній Європі, аналогічно до того, що спостерігається і з рідкісними наземними молюсками. Однак справжньою біогеографічною перлиною Наддніпрянщини є популяція підсніжника складчастого, *Galanthus plicatus*, у Холодному Ярі та в кількох сусідніх невеликих лісових масивах (Мельник та ін., 2006, 2013). Цей вид має циркумпонтійський ареал, широко поширений у Кримських горах, місцями на

Кавказі, в Анатолії, на чорноморському узбережжі Балкан і на півдні Молдови, тоді як холодноряські популяції є єдиним ізолятом, що значно віддалений від Чорного моря. Існує кілька цікавих гіпотез щодо походження *G. plicatus* у Холодному Ярі, зокрема нещодавнє занесення людиною, або природне походження на пряму з Кримських гір через Олешківські ліси Херсонщини. Однак обидві зазначені гіпотези видаються малоімовірними. Не існує ознак прямих міграцій лісового біорізноманіття з Кримських гір у Середнє Придніпров'я. В той же час є підстави вважати, що значний вплив на формування біорізноманіття широколистяних лісів Східноєвропейської рівнини мали пізньоплейстоценові міграції з Балкан за напрямком між Карпатами та Чорним морем, тобто через Молдовську височину. Найбільш індикативними видами молюсків щодо таких процесів називаються *Laciniaria plicata* і *Sphyradium doliolum* (Байдашников, 1996; Balashov et al., 2023), які відсутні в Карпатах, але досить широко поширені на Подільській височині, присутні на Молдовській височині і зустрічаються у Придніпров'ї. При цьому ареал *L. plicata* простягається на Полісся та лісостепом на південь Середньоруської височини, тоді як ареал *S. doliolum* обмежується на сході Дніпром, у Придніпров'ї цей вид присутній лише в Холодному Ярі, на Мошногірському кряжі та в Канівському заповіднику, а далі на схід і північ він не проник.

У цьому контексті цікаво порівняти видовий склад молюсків Холодного Яру з таким у заповіднику Кодри на Молдовській височині, що є досить добре вивченим (Байдашников, 1993). Для цього заповідника немає згадок про присутність *G. plicatus*, він розташований приблизно на 70 км північніше відомих локалітетів цієї рослини. У Кодрах виявлено 53 види наземних молюсків і при цьому перекриття з видовим складом молюсків Холодного Яру становить 36 видів з 40. Не були знайдені в Кодрах лише *Vallonia pulchella*, *Vitrea contracta*, *Perpolita hammonis* і *Deroceras reticulatum*, два з яких є фоновими голарктичними еврибіонтами. Тобто як у Холодному Ярі, так і в Кодрах присутні зокрема вкрай рідкісні лісові види *Sphyradium doliolum* і *Discus perspectivus*, що фактично відсутні у проміжку в понад 350 км між цими двома заповідними територіями і, крім поодиноких локалітетів Придніпровської та Молдовської височин, на Східноєвропейській рівнині зустрічаються лише на півдні Подільської височини. Подібність видового складу молюсків між Холодним Яром і Кодрами є надзвичайно високою для такої великої відстані, особливо за рідкісними видами. В Кодрах також знаходиться єдина відома на Східноєвропейській рівнині популяція циркумпонтійського лісового равлика *Serrulina serrulata* (Pfeiffer, 1847), серуліни зубчатої, що поширена переважно на Кавказі, також в Анатолії та на півночі Балкан, дуже рідко в Карпатах, є й непідтвержені свідчення про присутність виду в Кримських горах (Балашов, 20166).

На Східноєвропейській рівнині всі викопні знахідки *Sphyradium doliolum* і *Discus perspectivus* (Поділля) належать до прилуцьких ґрунтів початку пізнього плейстоцену (Куница, 2007), що може свідчити про період найширшого поширення цих видів протягом останнього міжльодовиков'я. До цього ж горизонту належать найдавніші знахідки на Східноєвропейській рівнині декількох інших лісових молюсків,

зокрема таких присутніх у Придніпров'ї видів, як *Platyla polita*, *Ruthenica filograna*, *Laciniaria plicata*, *Strigillaria cana* та *Isognomostoma isognomostomos* (Куниця, 2007).

Таким чином, видається досить імовірним, що значний вплив на формування лісового біорізноманіття Холодного Яру мали пізньоплейстоценові міграції з Балкан через Молдовську височину, що могли відбутися в останнє міжльодовиков'я, тобто в еемський інтергляціал, близько 115-130 тисяч років тому, або ж у пізніші періоди. Ці міграції імовірно відбувалися по південній частині нинішньої лісостепової зони, при цьому низка видів широко поширилася на Поділля, у Придніпров'я і далі, а деякі види закріпилися лише ізольовано в окремих лісових масивах. Можна припустити, що *Galanthus plicatus* потрапив у Холодний Яр у тій же міграції лісового біорізноманіття з молдовського напрямку, що і рідкісні молюски *Sphyradium dolium* і *Discus perspectivus*. При цьому зазначені види звісно є лише найяскравішими представниками ймовірної міграції, чия сучасне поширення найбільше свідчить про існування в минулому таких процесів, але те ж саме може стосуватися великої частини місцевого лісового біорізноманіття.

Висловлюю подяку Олександрю Олексійовичу Байдашникову за матеріали 1994 року, зібрані та збережені ним у колекції Інституту зоології, та тим, хто допомагав мені збирати молюсків у Холодному Ярі, у 2008 році – Олексію та Сергію Василюкам і Марині Каложній, у 2023 році – Олексію та Анастасії Василюкам і Роману Лисенку. А також вдячний усім тим, чийми зусиллями було нарешті створено національний природний парк на одній з найцінніших природних територій України.

Список використаних джерел

- Байдашников А. А. Наземные моллюски (Gastropoda, Pulmonata) заповедника Кодры (Молдова). - Вестн. зоологии. 1993. 4: 10-15.
- Байдашников А. А. Наземная малакофауна Украинского Полесья. Сообщение 2. Формирование современных малакокомплексов. - Вестн. зоологии. 1996. 3: 3-13.
- Балашов И. Охрана наземных моллюсков Украины. К.: Институт зоологии НАН Украины, 2016а. 1-272.
- Балашов И. Стебельчатоглазые (Stylommatophora). К.: Наук. думка, 2016б. 1-592. (Фауна Украины. Т. 29. Моллюски. Вып. 5).
- Балашов И. А., Байдашников А. А. Наземные моллюски (Gastropoda) лесостепного Приднепровья и их фитоценотическая приуроченность. - Вестн. зоологии. 2010. 44 (4): 309-316.
- Балашов И. А., Байдашников А. А. Наземные моллюски (Gastropoda) Винницкой области и их биотопическая приуроченность. - Вестн. зоологии. 2012. 46 (1): 19-28.
- Балашов И. О., Могилев О. Д. Мушлі молюсків з Мотронинського городища. - Археологія і давня історія України. 2019. 2 (31): 255-258.
- Куниця Н. А. Природа Украины в плейстоцене (по данным малакофаунистического анализа). Черновцы: Рута, 2007. 1-240.
- Мельник В. І., Діденко С. Я., Діденко І. П., Галушко О. С. Нові дані про поширення рідкісних видів *Galanthus L.* і *Arum L.* на Придніпровській височині. - Укр. ботан. журн. 2013. 70 (4): 543-546.
- Мельник В. І., Діденко С. Я., Спрягайло О. В. Рівнинна популяція *Galanthus plicatus* Bieb. (*Amaryllidaceae L.*) в Україні. - Інтродукція рослин. 2006. 3: 7-12.
- Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ)» (19 січня 2021 року, № 29) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-21#Text>.
- Перспективная сеть заповедных объектов Украины / Ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко. К.: Наук. думка, 1987. 1-292.

- Спрягайло О. В., Спрягайло О. А. Проектований національний природний парк «Холодний Яр» як важливий резерват реліктових та рідкісних видів рослин. - Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження Глобальної стратегії збереження рослин. Матер. V Міжнар. конф. (25-28 червня 2018 р., Херсон, Україна). Херсон: ФОР Вишемирський В. С., 2018. 78-81.
- Чорний М. Г. Двопарноногі та губоногі багатоніжки проектованого національного природного парку «Холодний Яр». - Запов. справа в Україні. 2001. 7 (2): 56-58.
- Шевчик В. Л. Значення холодноряського лісового масиву для охорони червонокнижних видів судинних рослин на Черкащині. - Перспективи розвитку території Холодного Яру. Матер. всеукр. наук.-практ. конф. (Черкаси, 27 квітня 2010 р.). Черкаси: Вертикаль, 2010. 21-24.
- Шеляг-Сосонко Ю. Р., Курсон В. В. Рослинність «Холодного яру». - Укр. ботан. журн. 1979. 36 (1): 67-72.
- Balashov I., Levenets T., Markova A., Kramarenko A., Kramarenko S. Land snail *Sphyradium doliolum* (Stylommatophora, Orculidae) in Ukraine and Moldova: distribution, habitats, variability and origin. - Zoodiversity. 2023. 57 (1): 29-40.
- Balashov I., Vasyliuk O., Shyriaieva D., Shvydka Z., Oskyrko O., Marushchak O., Stetsun H., Bezsmertna O., Babytskij A., Kostyshyn V. Terrestrial molluscs in the dry grasslands of the Dnipro Upland (Central Ukraine): new records, rare species and conservation potential. - Vestnik Zoologii. 2018. 52 (1): 3-13.
- Cuttelod A., Seddon M., Neubert E. European Red List of Non-marine Molluscs. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011. I-X, 1-97.
- Hanski I. Metapopulation dynamics. - Nature. 1998. 396: 41-49.
- Kerney M. P., Cameron R. A. D., Jungbluth J. H. Die Landschnecken Nord- und Mitteleuropas. Hamburg – Berlin: Parey, 1983. 1-384.
- Lydeard C., Cowie R. H., Ponder W. F., Bogan A. E., Bouchet P., Clark S. A., Cummings K. S., Frest T. J., Gargominy O., Herbert D. G., Hershler R., Perez K., Roth B., Seddon M., Strong E. E., Thompson F. G. The global decline of non-marine mollusks. - BioScience. 2004. 54: 321-330.
- Neubert E., Seddon M. B., Allen D. J., Arrébola J., Bacheljau T., Balashov I., Bank R., Cameron R., de Frias Martins A. M., De Mattia W., Dedov I., Duda M., Falkner G., Falkner M., Fehér Z., Gargominy O., Georgiev D., Giusti F., Gómez Moliner B. J., Groh K., Ibáñez M., Kappes H., Manganeli G., Martínez-Ortí A., Nardi G., Neiber M. T., Páll-Gergely B., Parmakelis A., Prié V., Reischütz A., Reischütz P. L., Rowson B., Rüetschi J., Slapnik R., Son M., Štamol V., Teixeira D., Triantis K., Vardinoyannis K., von Proschwitz T., Walther F. Supplementary Material to the European Red List of terrestrial molluscs. Cambridge: IUCN, 2019. 1-78.
- Régnier C., Achaz G., Lambert A., Cowie R., Bouchet P., Fontaine B. Mass extinction in poorly known taxa. - PNAS. 2015. 112 (25): 7761-7766.
- Régnier C., Fontaine B., Bouchet P. Not knowing, not recording, not listing: numerous unnoticed mollusk extinctions. - Conservation Biology. 2009. 23 (5): 1214-1221.
- Régnier C., Fontaine B., Cowie R. H., Bouchet P. Measuring the Sixth Extinction: what do mollusks tell us? - The Nautilus. 2017. 131 (1): 3-41.

МАТЕРІАЛИ ДО СТВОРЕННЯ ЗАКАЗНИКА «ДЕНИСЕНКІВ ЯР» (КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ)

О. В. Василюк¹, В. В. Пархоменко¹, М. В. Бобир²

¹ГО «Українська природоохоронна група»,
²с. Ємчиха, Київська область
vasyliuk@gmail.com

Vasyliuk O. V., Parkhomenko V. V., Bobyr M. V. Materials to the creation of the reserve «Denysenkiv Yar» (Kyiv region).

*It is proposed to preserve meadow and steppe areas in the vicinity of Yemchikha village in Kyiv region, on an area of 43.3997 hectares. The territory is a meadow-steppe coenoses, has a significant value for conservation. A number of rare species of plants and animals are found here, including three plants (*Stipa capillata*, *Stipa pennata* and *Astragalus dasyanthus*) and six animals (*Aromia moschata*, *Emus hirtus*, *Dorcadion equestre*, *Xylocopa valga*, *Megascolia maculata* and *Staurophora celsia*) listed in the Red Book of Ukraine. The creation of a complex landscape reserve of local importance «Denysenkiv Yar» will preserve the landscape complex of areas around Yemchikha village, to protect populations of rare species of flora and fauna, to provide recreational opportunities for local residents and tourists and to prevent deterioration of natural steppe biotopes.*

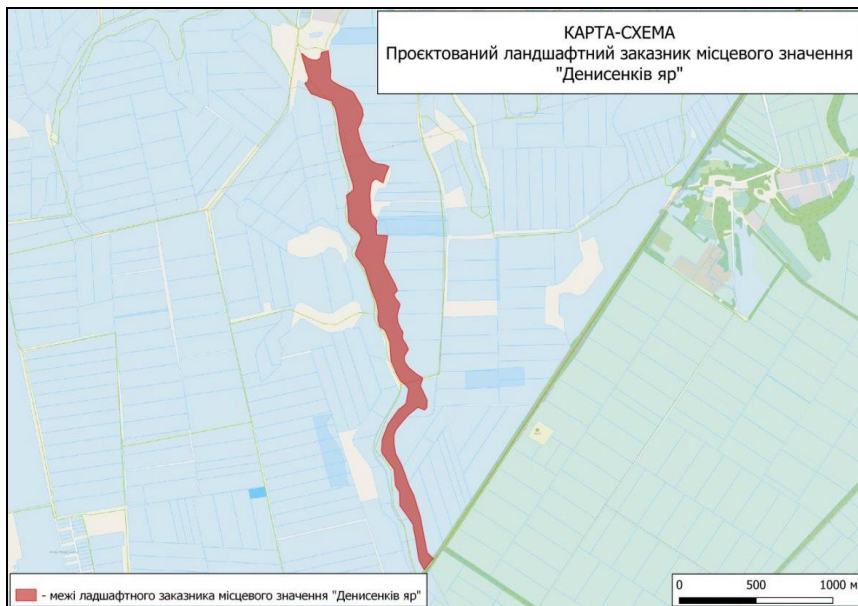
Key words: *projected zakaznik, Kyiv region, Denysenkiv Yar*

Територія, яка пропонується нами для створення ландшафтного заказника місцевого значення «Денисенків яр» (рисунок), розміщена на південь від с. Ємчиха Обухівського району Київської області на площі 43,3997 га. Проєктований заказник розташований на земельних ділянках комунальної власності з цільовим призначенням 16.00 землі запасу з кадастровими номерами: 3222981800:02:011:0011, 3222981800:02:001:0018.

Загальні відомості про територію. Територія проєктованого заказника складається з розлогої степової балки (фото), де збереглися лучні та степові ценози без ділянок, вражених ерозійними процесами. На цей час у балці відсутній постійний водотік.

За геоморфологічним районуванням проєктований заказник належить до Східно-європейської полігенної рівнини, Придніпровської височини. За геоботанічним районуванням – це територія Київської височинної області Дніпровсько-Дністровської підпровінції лісостепової недостатньо зволоженої теплої зони. Це місце – денудаційно-аккумулятивні рівнини з розчленованим рельєфом.

Наведені рідкісні види рослин і тварин на основі наших досліджень цієї території в 2018-2021 рр. Деякі фотоматеріали щодо біорізноманіття урочища розміщені на сайті iNaturalist (<http://surl.li/gjyhx>).

**Розташування проєктованого заказника «Денисенків яр»
(схема К. М. Гарбарчук).**

**Проектований заказник «Денисенків яр».
Фото М. В. Бобира (червень 2020 року).**

Рослинний світ. Більша частина території проєктованого заказника являє собою лучні степи різного рівня дегресії. Основу травостою складають північно-

степові злакові та різнотравно-злакові угруповання, в яких домінують злаки. Поміж степової природної та відновленої рослинності зустрічаються ділянки, де наявний типовий для лісостепового ландшафту розріджений низькоросло-деревний і чагарниковий яруси з переважно представників родини *Rosaceae* і їм подібних видів.

Значної цінності проєктованому заказнику надають рідкісні види рослин, серед них занесені до Червоної книги України три види: ковила волосиста (*Stipa capillata*), ковила периста (*Stipa pennata*) та астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus*). Регіонально-рідкісні види рослин, які потребують охорони в Київській області: анемона лісова (*Anemone sylvestris*), зірочки Пачоського (*Gagea paczoskii*) і зірочки низькі (*Gagea pusilla*).

Варто зазначити, що види з роду Ковила (*Stipa*) на Київщині перебувають на північній межі поширення, а їхні угруповання, формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*) і формації ковили пірчастої (*Stipeta pennatae*), занесені до Зеленої книги України (2009).

Таким чином, рослинний покрив проєктованого заказника переважно має степовий характер, у ньому представлені ряд цінних рідкісних видів, зокрема, ценозотворюючі види роду ковила, та низка лікарських рослин. Лучно-степовий комплекс проєктованого заказника добре збережений і відповідає типу оселищ E1.2 Резолюції 4 Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Василюк та ін., 2019).

Тваринний світ. На території проєктованого заказника відмічено значне різноманіття ландшафтів і біотопів та виявлено значне фауністичне різноманіття. Найбільшу цінність становлять степові біоценози, де відмічено низку рідкісних і малочисельних видів тварин. За попередніми дослідженнями у проєктованому заказнику виявлено понад 140 видів тварин, серед яких шість занесені до Червоної книги України (окрім того, ще виявлено 4 види, які охоронялися до 2021 року), а 8 видів – з Резолюцій 4 і 6 Бернської конвенції. У разі стаціонарних спостережень список видів становитиме значно більшу кількість.

Безхребетні. Виявлено 65 видів, а занесених до Червоної книги України (Наказ..., 2021) шість: вусач мускусний (*Aromia moschata*), стафілін волохатий (*Emus hirtus*), вусач земляний-хрестоносець (*Dorcadion equestre*), бджола-тесляр звичайна (*Xylocopa valga*), сколія-гігант (*Megascolia maculata*) і совка розкішна (*Staurophora celsia*). Окрім того, з видів із Червоної книги України, які охоронялися до 2021 року, відмічені чотири: махаон (*Papilio machaon*), стрічкарка блакитна (*Catocala fraxini*), подалірій (*Iphiclides podalirius*) і синявець Дафніс (*Polyommatus daphnis*).

Також виявлені два види комах з Резолюцій 4 і 6 Бернської конвенції: дукачик непарний (*Lycaena dispar*) і ведмедиця Гера (*Callimorpha quadripunctaria*) (Василюк та ін., 2019).

Земноводні та плазуни. Виявлено чотири види земноводних та два види плазунів: жаба гостроморда (*Rana arvalis*), ропуха зелена (*Bufo viridis*), ропуха сіра

(*Bufo bufo*), часничниця Палласа (*Pelobates vespertinus*), вуж звичайний (*Natrix natrix*) і ящірка прудка (*Lacerta agilis*).

Птахи. Територія проєктованого заказника слугує місцем гніздування для низки видів птахів, а також використовується птахами під час міграцій як місце перепочинку. Виявлено 22 звичайних та 6 видів з Резолюцій 4 і 6 Бернської конвенції: деркач (*Crex crex*), лелека білий (*Ciconia ciconia*), лунь очеретяний (*Circus aeruginosus*), синьошийка (*Luscinia svecica*), сорокопуд-жулан (*Lanius collurio*) і жовна сива (*Picus canus*) (Василіук та ін., 2019).

Ссавці. На території проєктованого заказника виявлені наступні види: бурозубка звичайна (*Sorex araneus*), кріт звичайний (*Talpa europaea*), лисиця звичайна (*Vulpes vulpes*), заєць сірий (*Lepus europaeus*) і вивірка звичайна (*Sciurus vulgaris*). Під час міграцій зустрічається козуля європейська (*Capreolus capreolus*) та кабан (*Sus scrofa*). Ці види ссавців є поширеними та звичайними. Проте, при подальших дослідженнях може бути виявлено низку рідкісних видів.

Висновки. Створення комплексного ландшафтного заказника місцевого значення «Денисенків яр» дозволить зберегти ландшафтний комплекс околиць с. Ємчиха, захистити популяції рідкісних видів рослин і тварин, забезпечити рекреаційними можливостями місцевих мешканців та туристів і не допустити погіршення природних степових біотопів.

Висловлюємо подяку Катерині Гарбарчук за створення картосхеми розташування проєктованого заказника.

Список використаних джерел

- Василіук О., Борисенко К., Куземко А., Марущак О., Тестов П., Гриник Є. Проєктування і збереження територій мережі Емеральд (Смарагдової мережі). Методичні матеріали. К.: «LAT & K», 2019. 1-78.
- Зелена книга України. Рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення рослинні угруповання / Ред. Я. П. Дідух. К.: Альтерпрес, 2009. 1-448.
- Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ)» (19 січня 2021 року, № 29) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-21#Text>.

Сучасні підходи до оцінки та збереження біорізноманіття на територіях природно-заповідного фонду / Зб. наук. пр. за матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (24-25 березня 2023 р.). – Черкаси – Чернівці: Друк Арт, 2023. – С. 26-44.

ЗАПОВІДНА СПРАВА НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ В РОКИ РОБОТИ УКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ (1926-1939)

О. В. Василюк, П. В. Романов

ГО «Українська природоохоронна група»
vasyliuk@gmail.com

Vasyliuk O. V., Romanov P. V. Nature conservation in Dnipropetrovsk region during the years of work of the Ukrainian Committee for the Protection of Natural Monuments (1926-1939).

In this work the archival materials, which tell about the list of nature conservation areas of the Dnipropetrovsk region that existed before 1934, are analyzed. The authors have established the location of former nature conservation areas and found information about their current state and status. The article also tells about the historical circumstances of the beginning of nature conservation activity in the Dnipropetrovsk region.

Key words: nature protection, nature conservation, Dnipropetrovsk region, Samarskyi Bir

Обставини оголошення пам'яток природи і державних заповідників у період 1926-1939 рр. Заповідна справа в Україні бере початок задовго до появи юридичної можливості оголошення заповідників та пам'яток природи. 1919 року був оголошений перший природоохоронний об'єкт України – «народний заповідний парк» (по аналогії з американським «national park») «Асканія-Нова». 1921 року, після появи декрету РНК СРСР «Про охорону пам'ятників природи, садів і парків» (Декрет..., 1921), який регламентував можливість оголошувати державні заповідники, хоча і не визначав процедури, були оголошені заповідники «Конча-Заспа» (1921 рік) і «Сереньодніпровський» (1924 рік), а статус «Асканії-Нова» був приведений до норм новоприйнятого законодавства і змінений на «державний заповідник». Крім того, ще з 1918 року українські природоохоронці розвивали концепцію оголошення невеликих за площею пам'яток природи за німецьким зразком (Василюк, 2017).

10 жовтня 1925 року президія Наукового комітету Народного комісаріату освіти УСРР (НКП) затвердила посаду Головного інспектора з охорони пам'яток природи та чотирьох крайових інспекторів, до функцій яких входило виявлення та облік пам'яток природи (ЦДАВО 166-5-720, арк. 36). Після цього, 16 червня 1926 року Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом та Радою народних комісарів УСРР було затверджено «Положення про пам'ятники культури і природи» – перший законодавчий акт України в галузі заповідної справи.

Згідно з Положенням, усі пам'ятки природи на території УСРР підлягали реєстрації (п. 8). Реєстрація здійснювалася за фактом наукової цінності пам'яток, незалежно від форми користування або власності земельною ділянкою, на якій розміщена пам'ятка (п. 9) (Постанова УКОПП).

Проте деякі, особливо цінні пам'ятки природи, які потребували штату охорони, а отже й асигнування бюджетних коштів, – додатково оголошувалися державними заповідниками. Для цього видавалися декрети РНК або постанови окрвиконкомів (за вказівками НКП) виконкомаами (п. 5-9) (Лавренко, 1927). Пам'ятки природи поділялись на «державні заповідники» і «пам'ятки природи» у вузькому розумінні. На республіканські пам'ятки кошти відпускав НКП, на місцеві – його органи на місцях (п. 19-21). Проте всі пам'ятки реєструвались у НКП. Пам'ятки, що мали особливе значення, а також сади і парки наукового та історично-мистецького значення могли бути оголошені окремою постановою РНК УСРР заповідниками, кожен з яких управлявся згідно окремо затвердженого положення (п. 17) (Шалит, 1932).

Для допомоги НКП і його територіальним органам був створений Український комітет охорони пам'яток природи (УКОПП). УКОПП складався з Бюро (почало роботу лише 1928 року) (Шалит, 1932), Головного інспектора (у Харкові) і чотирьох крайових інспектур (у Харкові, Києві, Одесі та Дніпропетровську) (Постанова..., 1930). Краєві інспектори отримали завдання складати реєстри пам'яток природи, вивчати їх та відбирати найбільш важливі для затвердження декретами РНК (Лавренко, 1927). На громадських засадах до УКОПП було залучено велику кількість «кореспондентів» (переважно мисливці, лісівники і шкільні вчителі), які втілювали завдання УКОПП на місцях (Шалит, 1932).

Диференціація пам'яток на просто зареєстровані і такі, що оголошені окремими декретами і постановами, внесла плутанину в розуміння посадовцями статусу природоохоронних територій. Місцеві органи влади і працівники галузевих органів (наприклад, Всеукраїнського управління лісами) сприймали зареєстровані пам'ятки природи не як об'єкти, що вже охороняються, а тільки лише як прелюдію до створення державних заповідників. Отже, виникали труднощі з охороною зареєстрованих пам'яток природи, конфронтація місцевої влади з інспекторами УКОПП тощо. НКП змушений був щорічно розсилати до окрвиконкомів переліки зареєстрованих пам'яток природи і чергові роз'яснення-нагадування про те, що об'єкти, включені до переліків, знаходяться під охороною держави. В листах зазначались також бажані заходи з охорони кожної з пам'яток (ЦДАВО 166-6-9387). Листи відсилались з Харкова, з підписами керівництва НКП та Управління науки, щоб збільшити вагу рекомендацій, які не виглядали на місцях переконливими з вуст місцевих інспекторів УКОПП. Сьогодні зазначені листування є безцінними джерелами інформації про переліки тогочасних пам'яток природи.

Цікаво, що самі члени УКОПП, навпаки, сприймали прийняття рішень про оголошення пам'яток природи на рівні окрвиконкомів, у порівнянні з їх реєстрацією, як вторинний, маловажливий факт. Тож переліків пам'яток, оголошених в округах,

взагалі не вели, хоча відомо, наприклад, що 1928 року на Дніпропетровщині була проголошена постанова ОВК про охорону пам'яток природи та створена округова комісія з охорони природи (ЦДАВО 166-6-9388).

Підходи до виділення пам'яток могли суттєво відрізнятись. Саме Дніпропетровський краєвий інспектор М. Акімов 1930 року опублікував найбільш оригінальне бачення класифікації пам'яток природи: *«Пам'ятки природи можна поділити грубо на такі відділи: пам'ятки геологічні, фльористинні та фавністичні. Але часто ці категорії не будуть різко відокремлені, тому що наприклад на відслоненнях гірських покладів може бути своєрідне рослинне вкриття. З другого боку, фльористичні пам'ятки, як от ліс, степ, болото тощо, мають і своє спеціальне населення, таким чином уявлять і фавністичні пам'ятки. Іноді всі три відділи можуть бути присутні разом і тоді пам'ятка набирає загального, як то кажуть, комплексного характеру»* (Акімов, 1930). М. Акімов також закликав створювати естетичні пам'ятки природи. *«Особливо естетичні місця і краєвиди теж треба лічити як художні, естетичні пам'ятки природи»* (Акімов, 1930).

Відомості про кількість зареєстрованих по всіх округах пам'яток суттєво різняться. 1926 року Голова УКОПП О. Федоровський зазначав, що УКОПП «взяв на рахунок» приблизно 600 окремих місцевостей (ЦДАВО 166-6-9446). За даними Є. Лавренка, 1929 року в УСРР було виявлено 2000 пам'яток природи (Лавренко, 1928), хоча з листування УКОПП із окрвиконкомами, станом на той саме період, відомо лише про 199 взятих на облік пам'яток (ЦДАВО 2-7-72). 1932 року М. Шалит опублікував переліки 125 взятих на облік пам'яток. При цьому ні Є. Лавренко, ні М. Шалит не включали до публікацій пам'ятки, зареєстровані по Київській інспектурі, оскільки вони не мали достатньо докладних описів (Охорона..., 1927; Шалит, 1932).

З 1929 року розпочались репресії української інтелігенції, що значною мірою торкнулись і природоохоронців. До 1936 року в жорна репресивної машини потрапило не менше третини працівників центральних музеїв, а осередки, підпорядковані НКП, позбулись приблизно кожного четвертого співробітника (Юрєнєва, 1991; Маньковська, 1997). Припинилася діяльність і низки громадських організацій, які сприяли розвитку заповідної справи в Україні: ВУАКу, Комісії краєзнавства ВУАН. Ліквідована була і Всеукраїнська Спілка Мисливців та Рибалок (ГДА СБУ 6-1-44346), серед членів якої було багато кореспондентів УКОПП.

1934 року НКП повністю згорнув роботу крайових інспектур УКОПП (Чорний, Чорна, 2013), що фактично паралізувало мережеву роботу комітету. Постановою РНК СРСР від 14 жовтня 1939 року Український комітет охорони пам'яток природи був остаточно ліквідований, а всі природоохоронні справи передані комітетові з охорони природи РНК УРСР (ІА НБУ 258-2-48). Скасування Постанови «Про пам'ятки природи і культури» фактично ліквідувало механізм «взяття на облік» пам'яток природи, яким природоохоронці успішно користувались понад десятиліття. Після 1939 року всі пам'ятки природи, що не були оголошені окремими декретами, втратили юридичний статус. Деякі, такі, як «Яців яр», змогли поновити охоронний статус лише через довгі десятиліття. Інші ж взагалі залишились у минулому.

Заповідна справа на Дніпропетровщині в 1926-1939 роках. Низка пам'яток природи була зареєстрована інспекторами УКОПП у межах округ УСРР, які згодом були реорганізовані в райони сучасної Дніпропетровської області: Дніпропетровської і Криворізької.

З 1 лютого 1926 року Дніпропетровську крайову інспектуру очолював професор Дніпропетровського університету Акімов Михайло Павлович (1886 р. н.), росіянин за походженням. М. Акімов був безпартійний, не судимий, не служив у армії. Закінчив 1915 року Харківський ветеринарний інститут, після чого в 1916-1918 роках навчався у Політехнікумі в Києві. З 1918 по 1927 рік працював в університеті ДІНО (Дніпропетровськ). Весною 1925 перейшов з геологічної науково-дослідної катедри професора Н. І. Лебедева на біологічну катедру проф. Л. В. Рейнгарда. Саме Л. В. Рейнгард наполягав на тому, щоб Інспектуру очолив М. П. Акімов (ЦДАВО 166-12-63).

Інспектура активно співпрацювала в напрямку виявлення та реєстрації пам'яток із Дніпропетровським Окружним Науково-Краєзнавчим Товариством (ДНКТ). У Положенні «Про організацію природознавчої секції ДНКТ п/секції «Охорони Природи» (Статут Товариства, розділ VI, параграф 16) йдеться, що природнича секція покликана «...маючи зв'язок з Інспектурою охорони природи, всебічно допомагати в складанні реєстру пам'яток природи державного та місцевого значення, стежити за охороною їх та в іншому, відповідно до завдань Інспектури» (Положення..., 1930).

Станом на 12.09.1929 року до роботи Інспектури по реєстрації пам'яток природи як позаштатних кореспондентів було долучено 36 осіб (Акімов, 1930); з них по Дніпропетровській окрузі – лісничі Б. Вантоль, І. Коваленко, І. Філоненко, О. Церебряний, А. Грунд, О. Сичов (знайти детальну інформацію про більшість цих осіб нам не вдалось), аспіранти І. Барабаш, О. Бельгард. У кінці 1928 року були додатково затверджені кореспонденти УКОПП по Дніпропетровській інспектурі, серед яких кілька працювали по території власне Дніпропетровської округи: Д. З. Лях (х. Тарасівський Межівського району, вчитель), С. М. Бровко (аспірант-біолог науково-дослідної катедри ДІНО), П. А. Журавель (асистент ДІНО) (ЦДАВО 166-6-9414).

Крім того, науковим досвідом та цінними порадами роботі Інспектури сприяли голова та співробітники науково-дослідної кафедри біології – проф. Л. В. Рейнгард, О. А. Єліяшев і В. В. Стаховський, а також професор Бакінського університету О. А. Гросгейм.

Інспектура найбільш активно розвивала природоохоронну роботу в напрямках популяризації та пропаганди і в питаннях експедиційних досліджень.

Протягом 1928 року, під керівництвом М. П. Акімова, Інспектура здійснила експедиційні обстеження стану тваринного світу по течії Дніпра в межах Дніпропетровської, Черкаської, Кременчуцької та Запорізької округ (складено мапу розповсюдження тварин) (ЦДАВО 2-7-120), лісової ділянки по р. Орелі, лісових урочищ «Хандаліївка», «Паськове», «Шпельта», «Андрусівської лісової дачі», Корсунського парку, Любомирівського степу, Степу східно-степової сільськогосподарської станції, степу

Гадючої балки (того ж року утворено заповідник місцевого значення площею 100 га), Степу радгоспу «Барвінок», парку колишньої садиби Маломи (ЦДАВО 166-6-9388, арк. 33). Керуючись інструкцією УКОПП, М. П. Акімов за всіма обстеженнями підготував і подав до УКОПП проекти створення заповідників. Зокрема, станом на 1934 рік були підготовлені проекти створення семи заповідників, з яких «Острів Фірсів» і «Самарська дача» планувались саме на Дніпропетровщині (ЦДАВО 2-7-120, арк. 121). Також обстежувались пороги Дніпра в районі Дніпрельстану (ЦДАВО 2-7-120, арк. 115).

1928 року керівництво УКОПП просило Всеукраїнське управління лісами та Народний комісаріат земельних ресурсів УСРР подати відомості про ліси, що знаходяться на обліку УКОПП, а крайових інспекторів УКОПП – провести обстеження і невідкладно вжити заходів, зазначених у реєстрі пам'яток (Лист..., 1928). Усього лист містить згадки про 78 об'єктів, з яких 23 – на території Дніпропетровської інспектури (ЦДАВО 2-7-120, арк. 10-108).

У частині пропаганди охорони природи, 1928 року Інспектура видала 11 науково-популярних ілюстрованих листівок до охорони рослин й тварин та окремо зазивного листа до шкіл – охороняти природу; провела екскурсії в Гуляй-Поле, Михайлівський ліс, Яців-Яр, Лісовий масив р. Самари, Криничуватський район Дніпропетровщини, Черкаське, Мошеневне, Читриневне, Кам'янське, Смілянське, Корсунське лісництва, природні масиви вздовж Дніпра на проміжку Дніпропетровськ – Запоріжжя, степи Софіївського і Хортицького району Запорізької області, річками Псел, Ворскла, Оріль у межах Кременчуцької округи. Після екскурсій лише за один рік зараховано близько 2000 аматорів природи до 40 шкільних гуртків (ЦДАВО 166-6-9388, арк. 3). Наприклад, у Чаплинці (Новомосковського району) з 1929 року діяв гурток охоронців пам'яток природи при трудовій школі (ЦДАВО 2-7-120, арк. 684). Також, до 1934 року були видані 2 природоохоронні пакати (ЦДАВО 2-7-120, арк. 134).

1930 року у Дніпропетровську була опублікована збірка за редакцією М. П. Акімова «Охороняймо пам'ятки природи. Матеріяли до охорони природи Середньої Надніпрянщини» (Акімов, 1930) накладом 2000 екземплярів (1000 поширені серед шкіл, сельбудів, кореспондентів УКОПП та інших зацікавлених осіб; решту передати для поширення в Державне видавництво України (ЦДАВО 166-6-9414)).

До збірки включені статті М. П. Акімова «Про охорону природи» та «Головні пам'ятки природи Середньої Надніпрянщини», стаття члена інспектури М. К. Лещенка про скелі в м. Дніпропетровську, а також некролог по автору (Акімов, 1930) та офіційний відділ. Книжка починається представленням 36 осіб, які сприяли роботі Інспектури, збираючи відомості про пам'ятки (окрім померлого М. К. Лещенка). В додатку містяться мапа головних пам'яток природи Середньої Надніпрянщини та «Мапа розповсюдження тварин, що рідко трапляються в межах Інспектури»; звернення до читачів від Дніпропетровського Окружного Науково-Краєзнавчого Товариства (ДНКТ) та документація ДНКТ, дотична до охорони природи; а також підготовлені харківським крайовим інспектором Є. Лавренком анкети збирання відомостей про цілини, ліси, болота і торфовища, озера, ботанічні сади, дендрологічно-декоративні та історичні парки, окремі старі, знамениті або рідкісні дерева. На

останній сторінці вміщено список рекомендованої літератури, що починається з книги зоолога М. Шарлеманя «Охорона природи» (Шарлемань, 1921) та окремого відбитку Є. Лавренка «Охорона природи на Україні» (Лавренко, 1928), проте не містить жодних інших посилань на українські природоохоронні видання, хоча без сумніву, вони на час видання збірки вже були відомі.

Варто звернути увагу на включений у збірку лист кореспондента Інспектури М. К. Лещенка до УКОПП з проханням прискорити заповідання скель Шевченківського парку у Дніпропетровську. Лещенко зазначав, що заповідання може стати основою для далекоглядного вивчення процесів вивітрювання гранітів та інших геологічних процесів (Лещенко, 1930). Офіційний відділ книжки містить повний текст Постанови ВУЦВК та РНК УСРР «Про пам'ятники культури і природи», Положення «Про пам'ятники культури і природи», Інструкцію про організацію окружних і місцевих комісій охорони пам'яток культури і природи, Інструкцію про утворення мережі кореспондентів комітетів охорони пам'яток культури і природи. Завдяки цій книжці, тексти Інструкцій збереглись до нашого часу.

Розділ «Головні пам'ятки природи Середньої Наддніпрянщини» містить описи 15 найцінніших природних територій у межах повноважень Інспектури (за словами М. П. Акімова – «взятих під охорону Інспектури» та «проектованих для створення заповідників»). Всі описані ділянки по Інспектурі заплановано саме до оголошення заповідниками, а не будь-якими іншими категоріями природоохоронних територій. Проте М. П. Акімов додатково навів перелік з 6 цілин, які потребують додаткового вивчення та заповідання. Один з об'єктів, описаних у збірці, – острів Фурсин, затоплений у 1960-х роках водами Дніпродзержинського водосховища, плавні Великого Козачого Лугу зникли при заповненні Каховського водосховища. Не збереглася в первісному вигляді толока Любомирівського племгоспу. Решта об'єктів до сьогодні залишаються у статусі природно-заповідного фонду (Чегорка, Ломакін, 2000).

Також М. П. Акімов вказав 18 видів тварин, що також пропонуються до охорони у статусі «пам'ятка природи». Серед них хохітва, журавель сірий, орел-сіруватень, дрохва, борсук, видра та інші. Зазначається, що бажано не полювати на ці види до вирішення питання про їхнє включення у список пам'яток.

Активність М. П. Акімова щодо організації експедиційних досліджень була не лише лідируючою серед усіх інспектур охорони природи. Проведені 1927 року дослідження перевищили бюджет інспектури. 12.11.1927 року Голова УКОПП Федоровський просив М. П. Акімова скоротити кошторис Інспектури на 1928 рік у частині досліджень (ЦДАВО 166-6-9414, арк. 6), натомість просили розробити кошторис на фактичну охорону і створення заповідників (ЦДАВО 166-6-9414, арк. 50-51).

Згідно з постановами ЦВК і РНК УСРР від 23 липня 1930 року «Про ліквідацію округ» і ВУЦВК та РНК УСРР від 2 вересня 1930 року «Про ліквідацію округ і перехід на двоступеневу систему управління», з 15 вересня 1930 року округи в Україні були скасовані. Всі відомі нам пам'ятки природи в межах сучасної Дніпропетровської області, що були зареєстровані у проміжку 1926-1929 років, втратили охоронний статус. Частина територій у майбутньому була заповідана знову.

За час роботи УКОПП у межах Дніпропетровської округи було зареєстровано 19 пам'яток природи: Самарський лісовий масив; Урочище «Паськове»; Урочище «Яців Яр»; Урочище «Ханделієвка»; Острів Фурсін; Самарська лісова дача Дніпропетровського лісництва; Цілина Любомирівського племгоспу; Цілина Східно-Степової с/г Досвідної станції; Дільниця степового чагаря на березі р. Орелі від с. Скалонівки до с. Дубових гряд; Дніпропетровські скелі в Шевченківському парку, Кам'яній вулиці та на Богомолівському острові; Гніздування сірого гуся між с. Андріївкою та с. Михайлівкою; Гніздування сірого гуся, качок та чапель на р. Орелі, на озерах Белому, Гусаріві, Кривому, Киносому та Очеретуватому (=Мале Перещепинське болото); Дуби Осикової балки біля ст. Іларіоново; Шовковиця, посаджена р. 1763 в м. Дніпропетровському; Десять 200-річних дубів в радгоспі «Чиста лінія»; 300-річний дуб в урочищі «Левада»; 250-річний дуб в урочищі «Плоське»; 200-річний дуб в урочищі «Отрада»; Дар'ївський сад.

Нам вдалось відновити більш детальну інформацію про ці об'єкти.

1. **Самарський лісовий масив** Новомосковського лісництва (донедавна Новомосковський район, Дніпропетровська область). Площа – близько 15 000 га. 1.03.1927 року заступник голови Укрнауки Озерський звернувся до Дніпропетровського ОВК з проханням зупинити вирубку і оголосити заказником Самарську дачу (ЦДАВО 166-6-9446, арк. 67). За описом М. Шалита це – *«один з найпівденніших борів України та взагалі Європейської частини Союзу СРР. Північні краєвиди – сфагнові болота, зарості папоротів тощо. Найцікавіші квартали 32, 33, 52, 53, 77, 78, 95, 96 дачі «Козачий Гай» та квартал 18 Червономіської дачі – загальною площею 558 га»* (Шалит, 1932). Пам'ятка природи республіканського значення.

2. **Урочище «Паськове»** Дніпро-Каменської лісової дачі (Верхньодніпровський район, Дніпропетровська область). Квартал 4, площа 47 га. За описом М. Шалита – *«віковий байрачний ліс»* (Шалит, 1932).

3. **Урочище «Яців Яр»** Дніпропетровського лісництва (Дніпропетровська міськрада, Дніпропетровська область). Площа – близько 30 га. За описом М. Шалита – *«старий байрачний ліс з дубами до 2-х метрів в обхваті. Важливе місце для природничих екскурсій Дніпропетровщини»* (Шалит, 1932).

4. **Урочище «Ханделієвка»** Кишенської дачі (Верхньодніпровський район, Дніпропетровська область), квартали № 5, 6, 7, 8. Площа – 120 га. За описом М. Шалита – *«ліс в плавні р. Ворскли з колоніями білої чаплі»* (Шалит, 1932).

5. **Острів Фурсін** коло с. Панківки на Дніпрі (Петриківський район, Дніпропетровська область). За описом М. Шалита – *«плавневий острів до 1300 га, вкритий лісом з озерами та болотяними птахами. Найкращий зразок плавень середньої течії Дніпра. Тут на численних болотах та озерах зустрічається безліч прольотних птахів. Гніздують: чорні лелеки, білі чаплі, різні орли тощо. Трапляється видра. Останній забуток плавень середнього Дніпра»* (Шалит, 1932).

6. **Самарська лісова дача Дніпропетровського лісництва** (Дніпропетровська міськрада, Дніпропетровська область). За описом М. Шалита – *«ліс, що добре зберігся, північного типу (вільшанник) з болотами, озерами та торфовищами»*.

Численні болотяні птахи» (Шалит, 1932). З ряду міркувань, припускаємо, що об'єкт був відомий саме в контексті збереження водно-болотних птахів. Ще 1927 року О. Федоровський разом з Укрнаукою звернулись до Дніпропетровського краєвого інспектора М. Акімова з проханням зупинити знищення птахів Самарської дачі (ЦДАВО 166-6-9380, арк. 15) і зробили її мисливським заказником (ЦДАВО 166-6-9380, арк. 19).

7. **Цілина Любомирівського племгоспу**, 6 км від ст. Верховцево (Криничуватівський район, Дніпропетровська область). Площа 140 десятин (Лавренко, 1928). За описом М. Шалита – *«єдиний степ, що зберігся в межах району»* (Шалит, 1932). 2.08.1928 року Головний інспектор охорони пам'яток природи Дубровський та секретар УКОПП Зайченко звернулися до НКЗС з листом у якому повідомили: на Дніпропетровщині є цілина – толока Любомирського племхозу (Криничуватського району с. Верховцево Катеринославської залізниці) площею 1600 кв. саженів. На виконання доручення УКОПП (ЦДАВО 166-6-9414, арк. 68) було підготовлене клопотання Дніпропетровської інспектури *«заповісти з цієї площі 10 десятин, обнести парканом, вилучити зовсім з господарського використання, залишити як заповідник для наукових досліджень»* (ЦДАВО 166-6-9446, арк. 376). Станом на 1932 рік мала статус пам'ятки природи республіканського значення. У 1932 році УКОПП планував оголосити пам'ятку держзаповідником у II п'ятирічці (ЦДАВО 2-7-72, арк. 115).

8. **Цілина Східно-Степової с/г Досвідної станції**, опірний пункт Українського Інституту рослинництва (Синіківський район, Дніпропетровська область). Площа – 30 га. За інформацією М. Шалита (1932), цілину досліджує згадана станція.

9. **Дільниця степового чагаря на березі р. Орелі від с. Скалонівки до с. Дубових гряд** (Червоноградського району, Дніпропетровська, Полтавська області) (Шалит, 1932).

10. **Дніпропетровські скелі в Шевченківському парку, Кам'яній вулиці та на Богомолівському острові** (м. Дніпропетровськ) (Шалит, 1932).

11. **Гніздування сірого гуся між с. Андріївкою та с. Михайлівкою** (Новомосковський район, Дніпропетровська область) (Шалит, 1932).

12. **Гніздування сірого гуся, качок та чапель на р. Орелі, на озерах Белому, Гусаріві, Кривому, Кирносому та Очеретуватому (або Перещепинське болото)** (Котов, 1937), у 18-20 км від ст. Перещепино (Перещепинський район, кол. Дніпропетровщина) (Шалит, 1932). 23 лютого 1937 року Харківський окрвиконком видав постанову, якою Мале Перещепинське болото було оголошене заповідником місцевого значення (Котов, 1937).

13. **Дуби Осикової балки біля ст. Іларіоново** (Дніпропетровська міськрада). За описом М. Шалита, *«35 дубів віком до 200 років»* (Шалит, 1932).

14. **Шовковиця, посаджена р. 1763 в м. Дніпропетровську** (Шалит, 1932).

15. **Десять 200-річних дубів в радгоспі «Чиста лінія»** коло с. Дар'ївки (Криничуватівський район, Дніпропетровська область). За описом М. Шалита, *«обіймище до 3-4 метрів кожний»* (Шалит, 1932).

16. **300-річний дуб в урочищі «Левада»** Новомосковського лісництва коло с. Василівки (Перещепинський район, Дніпропетровська область) (Шалит, 1932).

17. **250-річний дуб в урочищі «Плосььке»** Новомосковського лісництва, коло с. Василівки (Перещепинський район, Дніпропетровська область) (Шалит, 1932).

18. **200-річний дуб в урочищі «Отрада»** Новомосковського лісництва коло с. Василівки (Перещепинський район, Дніпропетровська область) (Шалит, 1932).

19. **Дар'ївський сад** коло с. Дар'ївка (Криничуватівський район, Дніпропетровська область) (Шалит, 1932).

Ми співставили наявні дані щодо цих колишніх пам'яток природи Дніпропетровщини з сучасними локаціями, щоб перевірити їхній нинішній стан та статус.

1) **Самарський лісовий масив** Новомосковського лісництва (донедавна Новомосковський район, Дніпропетровська область). Площа – близько 15 000 га.

Опис не дає можливості встановити це точно, але з великою вірогідністю мається на увазі величезний лісовий масив з болотами та піщаними аренами в середній течії річки Самара, в донедавна Новомосковському районі Дніпропетровської області. Приблизна площа території сьогодні 21 500 га, включаючи піщані безлісі зони в середині масиву. При цьому, якщо відкинути незаліснені землі, залишиться ділянка орієнтовною площею якраз близько 15 000 га. Більш точно виявити місцезнаходження об'єкта за наявною інформацією неможливо. Частина цих територій зараз включає численні, але невеликі за площею, заповідні об'єкти: 1) ботанічна пам'ятка природи «Ділянка насаджень сосни звичайної»; 2) ботанічна пам'ятка природи «Віковий дуб»; 3) ботанічна пам'ятка природи «Високопродуктивні насадження сосни звичайної»; 4) гідрологічна пам'ятка природи «Чиста криниця»; 5) ботанічна пам'ятка природи «Вікові дуби»; 6) ботанічна пам'ятка природи «Сторічні дубові насадження Василівської лісової дачі»; 7) ботанічна пам'ятка природи «Ділянка вікових дубів Василівської лісової дачі»; 8) орнітологічний заказник «Василівська колонія сірих чапель»; 9) ботанічна пам'ятка природи «Штучні дубові насадження»; 10) ботанічна пам'ятка природи «Штучні дубові насадження»; 11) ботанічна пам'ятка природи «Ділянка дубового лісу Василівської лісової дачі»; 12) ботанічна пам'ятка природи «Дуб пам'яті Леніна»; 13) ботанічна пам'ятка природи «Вікові дуби»; 14) ботанічна пам'ятка природи «Віковий дуб»; 15) ботанічна пам'ятка природи «Вікові дуби»; 16) ботанічна пам'ятка природи «Вільнянські вікові дуби»; 17) ботанічна пам'ятка природи «Сторічні дубові насадження природного походження»; 18) ботанічна пам'ятка природи «Сторічні дубові насадження природного походження»; 19) ботанічна пам'ятка природи «Столітні дубові насадження». Відповідно до Указу Президента України «Про резервування для наступного заповідання цінних природних територій» № 79/94 від 10.03.1994 року, Закону України «Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі України на 2000-2015 роки» (Закон..., 2000) від 21.09.2000 року та рішення Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, природоохористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи від 21.05.2008 року № 14/2, передбачено створення національного природного парку «Самарський бір».

Має схожу назву та розташовується поряд об'єкт під номером шість у переліку, тож ми його розглянемо наступним.

б) **Самарська лісова дача Дніпропетровського лісництва** (Дніпропетровська міськрада, Дніпропетровська область).

З великою вірогідністю маються на увазі якісь із болотистих лісових масивів у нижній течії річки Самара. Лише найпівденнішою, найбільш болотистою та найменш лісною частиною вони розкинулися в нинішньому Дніпровському районі (все інше в Новомосковському). Зважаючи на це, найбільш ймовірно, що не вся показана на виділеній ділянці площа могла входити до цього об'єкта. Площа відміченої на карті ділянки 6900 га, включаючи досить значну площу водної поверхні. Більш точно виявити місцезонашування об'єкта за наявною інформацією неможливо. Частина цієї території зараз також є заповідними об'єктами, тут розташовані кілька ботанічних пам'яток природи невеликої площі, зокрема «Орліщанські віковічні сосни» та «Високопродуктивні дубові насадження», а в центральній та південній частинах відміченої зони розташований РЛП «Самарські Плавні» площею 2800 га.

2) **Урочище «Паськове»** Дніпро-Каменської лісової дачі (Верхньодніпровський район, Дніпропетровська область). Квартал 4, площа 47 га.

Згідно нового АТУ, ця територія відноситься до Кам'янського району. Нині існує як пам'ятка природи місцевого значення «Урочище Паськове» площею 56 га (за охоронним зобов'язанням), розташована у кварталі 47 Бородаївського лісництва. Створена як новий об'єкт ПЗФ постановою виконкому Дніпропетровської обласної ради № 391 від 22.06.1972 року «Про заходи по розширенню мережі державних заповідників і поліпшенню заповідної справи в області» на площі 55,4 га. Повторно затверджена постановою Ради міністрів УРСР № 780-р від 14.10.1975 року «Про доповнення списку пам'яток природи республіканського значення, що беруться під охорону держави» та постановою виконкому Дніпропетровської обласної ради № 388-р від 14.11.1975 року на площі 56 га. У переліку існуючих ПЗФ в розпорядженні голови облдержадміністрації № 50-р від 17.12.1990 року зазначена площа вже 56,4 га. За повторного створення в 1970-ті роки об'єкту було присвоєно номер ППР-34-557. Його координати: 48.708515, 34.071916.

3) **Урочище «Яців Яр»** Дніпропетровського лісництва (Дніпропетровська міськрада, Дніпропетровська область). Площа – близько 30 га.

Нині відноситься до Дніпровського району й існує як лісовий заказник загальнодержавного значення «Урочище Яцево» площею 175 га. Його було наново створено в 1974 році, також він згадується у значному переліку більш пізніх документів-підтверджень. Його координати: 48.330573, 35.192078.

4) **Урочище «Ханделісвка»** Кишенської дачі (Верхньодніпровський район, Дніпропетровська область), квартали № 5, 6, 7, 8. Площа – 120 га.

У ході вивчення старих карт вдалося віднайти село Кишеньки. Проте воно в наш час вже не у Верхньодніпровському районі, яким він був на момент прийняття нового АТУ (нині цей район увійшов до складу Кам'янського району), а навпроти його – на протилежному березі Дніпра у Полтавській області. На жаль нам невідомо як точно проходили адміністративні межі районів у 1920-х роках, але виходячи з цього можна припустити, що тоді Верхньодніпровський район поширювався і на цю

територію. Хоча це не так важливо, адже лісова дача могла бути на певній відстані від населеного пункту що дав їй назву.

За картою 1864 року Кишенька розташовується на тому ж місці, але це майже невеличке місто. Знайшлась на ній і Ханделіївка – це велике селище вище Кишеньки за течією. Тепер це село називається Вільхуватка (Полтавської області). Навколо багато заповідних територій, а також заплава річки Ворскла та числені прибережні ліси можуть претендувати на те, щоб бути шуканим урочищем. Це, наприклад, ландшафтний заказник Вільхуватський, ландшафтний заказник Лучківський, заповідне урочище Сокільське, заповідне урочище Шкурине. На жаль, не маючи карти тогочасного розташування кварталів лісництва не можна точно сказати, чи ввійшла ця територія до одного з цих об'єктів. А це відносно ймовірно.

Координати Ханделіївки/Вільхуватки: 48.947697, 34.186450.

5) Острів Фурсін коло с. Панківки на Дніпрі (Петриківський район, Дніпропетровська область).

Згідно нового АТУ це Дніпровський район, Дніпропетровська область. На сьогодні цей острів втрачено. У 1960-х роках острів Фурсін був затоплений водами Дніпродзержинського водосховища. В минулому він розташовувався безпосередньо поряд з Верхньодніпровськом.

Координати: 48.640443, 34.401306.

7) Цілина (толока) Любомирівського племгоспу, 6 км від ст. Верховцево (Криничуватівський район, Дніпропетровська область). Площа 140 десятин (тобто близько 140 гектарів).

Нині це Кам'янський район, колишній Верхньодніпровський, а до того Криничанський. У джерелі район викривлено названо Криничуватівський – у першій половині ХХ ст. він час від часу носив назву Криничуватський. Наведений опис вказує на місто Верхівцеве (в радянські часи Верховцеве), яке при створенні в 1884 році і по 1904 рік носило назву залізничної станції, навколо якої зародилось, а саме Любомирівка. В подальшому ця назва епізодично зустрічалась у цілого переліку сіл на південь та схід від Верховцевого. Любомирівський племгосп знаходився в селі, що нині носить назву Соколівка-1, і певний час це село також носило назву Любомирівка, а його школа досі має назву Любомирівська СЗШ. Племгосп же нині має назву ВАТ «Племзавод «Любомирівка», і, згідно даних підприємства, його засновано в 1917 році. На жаль, згідно супутникових знімків, ймовірно його охопив занепад (там дуже небагато вцілілих будівель), а згідно документів підприємство у стані припинення з 2012 року.

На німецьких картах Другої Світової Deutsche Heereskarte (часто побудованих на картах РСЧА другої половини 1920-х років) територія між Соколівкою-1 та Верховцеве має кілька написів Swch Ljubomirowska (скорочення swch означає sowchos, совхоз). Отже, велика територія на північ від Соколівки-1 і, відповідно, на південь від Верховцевого – не просто відносилась до Любомирівського племгоспу, але і була особливо виділена при складанні карти, чого зазвичай не траплялось

(swch – це досить рідкісна відмітка). Це може додатково підкреслювати, що територія була чимось особливою, наприклад, була цілинною, тоді як навколишні території були вже розорані.

Єдина в цих околицях територія ПЗФ – ботанічний заказник «Витоки річки Базавлук», але вона розташована на південь від Соколівки-1, тож навряд чи має відношення до цієї цілини, яка розташовувалась на північ. За винятком невеликої території біля руїн ферми в Соколівці (вона не є цілиною, це територія вигону ферми, закинута лише останні 20 років) та невеликих балок із відносно крутими схилами – вся територія навколо розорана. Тож колишню пам'ятку природи варто відносити до втрачених.

Умовні координати зони, де вона могла розташовуватись: 48.439815, 34.236644.

8) Цілина Східно-Степової Сільськогосподарської Досвідної Станції, опірний пункт Українського Інституту рослинництва (Синіківський район, Дніпропетровська область). Площа – 30 га.

Не зважаючи на всі численні зміни в АТУ, цей район і досі носить назву Синельниківський (у джерелі його помилково називають Синіківський; це одрук, виправлений в інших джерелах).

Село та станція Синельникове виникло ще в першій половині XIX ст., у 1921 році Синельникове стало містом, і центром повіту, а район носив цю назву починаючи з 1923 року. Синельниківська дослідна станція існує і зараз, як частина Інституту зернових культур НААН України. Вона була створена в 1911 році, і розміщена в с. Раївка Синельниківського району. На жаль, жодних даних щодо того, де саме розташовувалась цілина відносно дослідної станції на наявних картах не зафіксовано. Тож розташування об'єкту залишається невідомим. Зараз у с. Раївка є один об'єкт ПЗФ – це Синельниківський парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва, але звісно до цієї цілини він відношення не має. Серед навколишніх балок досі подекуди збереглись степові ділянки, але це і все, що залишилось від цілинних територій у цій зоні. Невеликий фрагмент балкової системи зі степовими схилами, 3 км на південний захід від с. Раївка також охороняється як ландшафтний заказник «Урочище Хорошеве». Тож, якщо ця цілина не була приурочена до балок, що мало-ймовірно, тоді об'єкт можна вважати втраченим.

Координати (для с. Раївка): 48.351063, 35.454776.

9) Дільниця степового чагаря на березі р. Орелі від с. Скалонівки до с. Дубових гряд (Червоноградського району, Дніпропетровська, Полтавська області).

Зазначена у словесному описі зона займає величезну територію, близько 250 кв. км. Зараз вона розташована частково на території Дніпропетровської (по старому АТУ Новомосковський, Юр'ївський та Магдалинівський райони, донедавна Новомосковський та Павлоградський райони), частково на території Харківської (по старому АТУ Зачепилівський і Сахновщинський райони, нині Красноградський

район) областей, оскільки межа областей проходить саме по р. Орелі. Села Скалонівка і Дубові Гряди розташовані на значній відстані одне від іншого. Нині велику площу цієї території складають степові чагарі та плавні р. Орелі, тож вірогідно значна частина пам'ятки природи збережена до цього часу.

На цій території зараз знаходяться (але не охоплюють її значною мірою) ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Приорільський» та ентомологічний заказник місцевого значення «Шандрівський». За проектом створення НПП «Орільський» – усі цінні території цієї зони мають увійти до його складу (Проблеми..., 2003; Зеленська та ін., 2009; Барановський та ін., 2017).

10) Дніпропетровські скелі в Шевченківському парку, Кам'яній вулиці та на Богомолівському острові (м. Дніпропетровськ).

Принаймні частина цього об'єкту (скелі на Богомолівському острові) була повторно заповідана як окремий об'єкт у 1972 році (Постанова виконкому Дніпропетровської обласної ради № 391 від 22.06.1972 року «Про заходи по розширенню мережі державних заповідників і поліпшенню заповідної справи в області»), але подальша їхня доля не відома, оскільки в новіших списках ПЗФ їх більше не зазначали, хоча і відомостей про їхнє скасування як об'єкта ПЗФ також виявити не вдалося (Втрачені..., 2020). Проте парк Шевченка сам є об'єктом ПЗФ, тому завдячуючи подвійному заповіданню, ці скелі і зараз мають охоронний статус. Щодо скель по вул. Кам'яній, її можна побачити на планах Катеринослава 1915, 1924 і 1929 років – це була коротка вулиця, що йшла паралельно сучасній набережній у зоні Кулі Бажань, якщо точніше, то приблизно від паркувального майданчика ЖК «Фестивальний» до оглядового майданчика та фонтану «Каскад». Нині вона не збереглася, хоча біля її початку на сучасних картах все ще можна побачити Тісно-Кам'яний провулок, який вже нікуди не веде і будівель не має, але все ще зберігає пам'ять про назву сусідньої вулиці. Нині ця територія сильно змінена при забудові міста, і скель, оголення яких тут схоже також були – не збереглося. Про них нагадує тільки крутий підйом. Оскільки назва об'єкта згадує фактично три локації, і називає Шевченківський парк окремо від Богомолівського острова, то можна припустити, що в не острівній частині парку в ті часи також могли бути скелі. На кількох планах міста початку ХХ ст. в Шевченківському парку справді є відмітки крутосхилів – вони охоплюють сучасне розташування стадіону «Славутич». Там і нині є крутосхили, проте якщо там колись і були скелі, то вони не були збережені під час перебудов території. Якщо ж звернутись до аерофотознімків 1940-х років, то виявиться, що виражених скель серед забудови вулиці Кам'яної не видно, як і в парку Шевченка, проте берег Дніпра від вул. Кам'яної і далі по території парку закінчувався скелястими урвищами. А значить, найімовірніше – це саме вони і мались на увазі. Але до сьогодні збереглись лиш скелі на острові, який нині також є територією парку.

Ці скелі – перша геологічна пам'ятка природи, створена на території України. Займався створенням об'єкта в 1920-х роках гірничий інженер М. К. Лещенко,

кореспондент Дніпропетровської інспектури Українського Комітету Охорони Пам'яток Природи.

Координати скель у парку Шевченка, на Монастирському острові: 48.466088, 35.072996.

11) **Гніздування сірого гуся між с. Андріївкою та с. Михайлівкою** (донедавна Новомосковський район, Дніпропетровська область).

Згадана територія розташована між двома річками, де сконцентровані заповідні території, – Самарою (самарські ліси з великою кількістю об'єктів) та Орільлю. Відстань між селами складає 14 км. Зона між селами нині – це поля і балки, утворені дрібними притоками Самари та Орелі. Подекуди тут можна побачити і природний рослинний покрив – зустрічаються лісові та степові ділянки. Ця територія належить до регіонального екологічного коридору. Частково до цієї зони відноситься і ентомологічний заказник «Новостепанівський», проте він покриває лише невеличку її частину, а також зовсім поряд з територією, трохи південніше, розташований ландшафтний заказник «Комарівщина». Зважаючи на досить значну відстань між селами, встановити де саме були зони гніздування наразі неможливо.

Координати цієї зони (приблизно посередині між селами): 48.823211, 35.502366.

12) **Гніздування сірого гуся, качок та чапель на р. Орелі, на озерах Білому, Гусаріві, Кривому, Кирносому та Очеретуватому (=Мале Перещепинське болото)**, у 18-20 км від ст. Перещепино (Перещепинський район, кол. Дніпропетровщина).

Донедавна це Новомосковський район (колишній Перещепинський). Для цього об'єкта не вдалося достовірно віднайти колишнє розташування. В радіусі майже 20 км від станції Перещепине відомо три озера Кривих, одне Криве болото, два озера Кривець, одне озеро Білий Лиман. На жаль, ці всі озера розкидані вздовж Орелі на лінії протяжністю 40 км, і абсолютно незрозуміло, чи якісь із них мають відношення до колишньої пам'ятки природи, чи ні. Гідронімів озер Біле, Гусареве, Кирносе та Очеретувате, як і саме Мале Перещепинське болото віднайти ні на старих, ні на сучасних картах не вдалося. Вся долина Орелі тут густо заболочена і має безліч озерець та стариць, значна частина яких не була поіменована на картах. Тож могла матись на увазі будь-яка із зон у вказаному радіусі.

Сучасних заповідних територій у радіусі 20 км від Перещепине немає, але ця зона має ввійти у проєктований НПП «Орільський». Також ця територія зазнала суттєвих змін під час будівництва каналу Дніпро – Донбас, тож хоч великі площі і залишились у природному стані, але частина згаданих озер могла постраждати чи бути знищена у процесі цього будівництва.

13) **Дуби Осикової балки біля ст. Іларіоново** (Дніпропетровська міськрада).

Серед сучасних об'єктів ПЗФ Дніпровського району є один ботанічний заказник з назвою «Осипова балка». І, як відомо зі старої документації 1970-х років, – цей об'єкт іноді називали також і Осикова балка – ймовірно, це стара назва цієї балки,

викривлена з часом. У сучасному стані Осипова балка має лише декілька острівців лісу, і, на жаль, немає даних, чи згадані дуби все ще там, чи вже ні. Це відносно велика балка поряд з смт Іларіонове у Дніпровському районі. В цій балці є також і кілька інших, нині діючих заповідних об'єктів: ботанічні заказники «Балка Липова», «Балка Орлова», «Балка Павлівська» та ботанічна пам'ятка природи «Павлівський ліс». Проте, не зважаючи на таку кількість об'єктів, вони охоплюють значно менше половини балкової системи балки Осипова/Осикова, і включають у себе лише невелику частину її лісистих зон. Територіально згадані об'єкти сконцентровані серед її лівобережних прибалків, і заповіданих у 1970-х роках об'єктів у цій зоні було більше, частину було втрачено (Втрачені..., 2020). Отже, сама територія могла зберегтись, і навіть цілком можливо, що і нині має заповідний статус, проте невідомо, чи збереглися дуби, заради яких її було вирішено охороняти в 1920-ті роки.

Координати середньої частини балки Осипової: 48.436343, 35.296033.

14) Шовковиця, посаджена р. 1763 в м. Дніпропетровську.

Рішенням виконкому Дніпропетровської обласної Ради депутатів трудящих № 687 від 28 листопада 1974 року «Про створення державних заказників і поліпшення заповідної справи в області» (додаток 2, пункт 8), серед інших, було створено і пам'ятник природи «Віковічна шовковиця». Об'єкт знаходився за адресою: вул. Комсомольська, на подвір'ї будинку № 63. Нині це вул. Старокозацька, подвір'я військового шпиталю. При створенні об'єкт описувався таким чином: *«стара шовковиця, віком 120-150 років, з добре розвиненою кроною, окружністю стовбура 266 см»*.

Але рішенням виконкому Дніпропетровської обласної Ради народних депутатів від 17 грудня 1990 року № 469 «Про мережу територій та об'єктів природно-заповідного фонду області» (додаток 7, пункт 5), її охоронний статус було скасовано. Вказано причину: *«не відповідає типовому положенню про пам'ятки природи»* (Втрачені..., 2020).

Чи існує ця шовковиця зараз – невідомо. Так само, як те, чи є вона тою, посадженою в 1763 році та заповіданою в 1920-х роках. Місце розташування близько центра старого міста вказує, що така ймовірність існує. Але для підтвердження треба більше даних про розташування початкової шовковиці.

15) Десять 200-річних дубів в радгоспі «Чиста лінія» коло с. Дар'ївки (Криничуватівський район, Дніпропетровська область).

Нині це Кам'янський район, колишній Криничанський (Криничуватівський, див п. 7). У наш час села з назвою Дар'ївка у Дніпропетровській області не існує. За пошуками на картах 2-ї половини ХІХ ст. вдалось знайти лише один хутір Дар'ївський, неподалік Томаківки. В державному архіві Дніпропетровської області, в реєстрі справ вдалось знайти фонд: «935/ф. Р-270 / Опис справ ліквідованого радгоспу «Чиста лінія» Дніпропетровського насіннесорттресту системи НКЗ СРСР Дніпропетровської області / 1936 р. / 10 спр.». Тобто на момент 1936 року цей радгосп уже

був ліквідований, і відповідно якихось більш свіжих документів, що могли б вказати на його більш точне розташування, годі і шукати. Також, там вдалось знайти запис: «1653/ф. Р-1037 / Дар'ївське сільськогосподарське кредитне товариство, с. Дар'ївка Криничанського району Катеринославського округу / 1923-1925 рр. / 12 спр.». Отже, село Дар'ївка таки було, і було точно у Криничанському районі, і саме було швидше за все не найменшого розміру. Отже, воно могло бути зруйноване (перейменоване) затоплене водосховищем.

У наявності для цього регіону є лише німецькі карти Deutsche Heereskarte 1943 року, масштабу 1:50000, часто створені на основі копій карт РСЧА 1920-х років, масштабу 1:100000. Але самі карти РСЧА при цьому іноді базувались на царських триверстовках, і якщо село утворилось чи змінило назву після 1910, найпізніше 1917 року – то його на таких картах цілком може і не бути. Пошук Дар'ївки на картах РСЧА та царських триверстовках різних редакцій нічого не дав. На жаль саме листи потенційно потрібних зон цієї серії карт РСЧА були здебільшого перенесені з царських триверстовок. На німецьких картах Дар'ївки теж немає. Але перевіряючи німецькі карти нам вдалося виявити село Odarowka, яка раніше була Новоселівкою (це найбільш рання згадка нової назви села на картах, яку нам вдалося відшукати). Знайдена Одаровка розташована у квадраті М-36-141-В, і не виключено, що може бути шуканою Дар'ївкою. Від усіх інших сіл напис назви відрізняється великим жирним шрифтом, що може вказувати на те, що вона мала якийсь особливий статус у районі, оскільки площею та населенням вона схоже особливо не виділялась. Нині ця Одаровка практично так і називається – Одарівка, її координати: 48.323646, 34.400146. Це зовсім поряд із Криничками. На північно-східній околиці Одарівки є ставок та лісок, і балка, також поросла лісом, яка тягнеться від Одарівки до с. Гримучого (це село вже фактично південно-західна частина Криничок).

Тож, у результаті, важко точно сказати, чи є Одарівка шуканою Дар'ївкою, але Дар'ївки на картах (царських, РСЧА та німецьких) виявити не вдалося, хоч архів і має про неї згадку. А Одарівка з'являється лише на німецьких картах 1943 року, як нова назва із вказівкою старої (Новоселівка), що пояснює чому такої назви не було на картах РСЧА та царських – певно перейменування відбулося не раніше 1920-х років.

Чи є там шукані нами дуби – теж питання відкрите. За супутниковими знімками – це не виключено. Згідно німецької карти, помічені нами на супутникових знімках зони вкриті деревами – вже зафіксовано в часи її створення, щоправда виглядають швидше як сад. У цій зоні немає об'єктів природно-заповідного фонду, тож якщо навіть є якийсь шанс, що самі дуби могли зберегтись, але їхній природоохоронний статус точно поновлено не було.

16) 300-річний дуб в урочищі «Левада» Новомосковського лісництва коло с. Василівки (Перещепинський район, Дніпропетровська область).

Донедавна це Новомосковський район, колишній Перещепинський. На жаль назви урочищ у Самарських лісах – це інформація практично недоступна, на картах

вони позначались вкрай нечасто і фрагментарно, а ще й змінювались з часом. Але село Василівка знайти нескладно – це приблизно середня частина великого сармарського лісового масиву, і як ми вже зазначали вище, невеликих заповідних об'єктів у цих лісах є чимало. Безпосередньо неподалік Василівки є: Василівська «Колонія сірих чапель» (найбільший об'єкт, займає два квартали лісу), «Комарівщина», «Дуб пам'яті Леніна», «Штучні дубові насадження» (2 об'єкти на 4,3 га і 2,2 га), «Ділянка дубового лісу» 5,8 га, «Ділянка вікових дубів» 2,4 га, «Столітні дубові насадження» 3,4 га. Назви і площі цих об'єктів неодноразово змінювались, часом навіть варіативним є їхнє точне розташування згідно різних документів; тут їх вказано у версії на момент створення на початку 1970-х років (Втрачені..., 2020). Проте в описах жодного з цих об'єктів не згадується про окремих 300-річний дуб, хоча загалом на цій території є чимало старовікових дубів. Ідентифікувати який з них саме мається на увазі, і чи він існує зараз, чи його було втрачено – практично неможливо.

17) **250-річний дуб в урочищі «Плосььке»** Новомосковського лісництва, коло с. Василівки (Перещепинський район, Дніпропетровська область).

Ситуація з цим об'єктом аналогічна ситуації з попереднім (№ 16), оскільки розташовувався він десь неподалік, і опис має приблизно той самий. Серед заповідних об'єктів цієї зони, дубів відповідного віку згідно документів немає. Найстарший зі згаданих – дуб Леніна, в 1969 році, при заповіданні, йому було близько 140 років.

Також варто згадати, що трохи далі на захід, в околицях с. Всесвятського (це відносно недалеко від Василівки) був нещодавно анульований об'єкт ПЗФ «Віковий дуб – партизанський пост». Це був столітній дуб, на якому у війну партизани мали пост, тобто він був досить великий, і вже в час заповідання був досить старий (у 1974 році його назвали столітнім, але більш точного віку в документації не фігурувало). Він був анульований без пояснення причин у 1995 році (Втрачені..., 2020). Інших особливих дубів у цій зоні документи не згадують.

18) **200-річний дуб в урочищі «Отрада»** Новомосковського лісництва коло с. Василівки (Перещепинський район, Дніпропетровська область).

Аналогічно попереднім двом пунктам № 16 і 17. Якщо в 1930 році дубу було 200 років, то в 1970 році, в часи масового створення об'єктів ПЗФ, мало би бути 240 років, а згадок про такі дуби в документації нам не відомо. Вірогідно, ці дуби втрачено.

19) **Дар'ївський сад** коло с. Дар'ївка (Криничуватівський район, Дніпропетровська область).

Нині це Кам'янський район, колишній Криничанський (Криничуватівський, див. п. 7). Це та ж сама таємничка Дар'ївка, що і в пункті 15. За німецькими картами, згаданими в п. 15, видно, що північна частина села Одарівка (яке потенційно є Дар'ївою) виглядає як сад. Тож, можливо, це і є шуканий об'єкт. Якщо так, то згідно супутникових знімків він зберігся, але природоохоронного статусу наразі не має.

Координати: 48.331442, 34.409393.

Список використаних джерел

- Акімов М. (ред.) Охороняймо пам'ятки природи. Матеріяли до охорони природи Середньої Надніпрянщини. Дніпропетровськ, 1930. 1-65.
- Барановський Б. О., Манюк В. М., Іванько І. А., Кармизова Л. О. Аналіз флори Національного природно-парку «Орільський». Дніпро: Ліра, 2017. 1-320.
- Василіук О. В. Американські та німецькі «корені» системи природоохоронних територій України. - Вісник Національного науково-природничого музею. 2017. 15: 104-114.
- Втрачені об'єкти та території природно-заповідного фонду / Ред. О. В. Василюк, О. В. Кравченко, О. С. Оскирко. Львів: Компанія «Манускрипт», 2020. 1-668.
- ГДА СБ України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 44346. Т. 2. Арк. 71-72.
- Декрет СНК СССР «Об охране памятников природы, садов и парков» от 16 сентября 1921 г. - Собрание Указонений и Распоряжений рабочего и крестьянского правительства. Изд. Нар. Ком. Юстиции. 9.11.1921. № 65. Ст. 492.
- Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі України на 2000-2015 роки» від 21 вересня 2000 року. - Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2000. № 47. Ст. 405.
- Зеленська Л. І., Афанасьєв О. Є., Манюк В. В., Сологуб Т. П. Розробка схеми зонування частини території проєктованого національного природного парку «Орільський» з метою оптимізації структури природокористування. - Вісник Дніпропетровського університету. 2009. Т. 17, № 3/2 (Геологія. Географія). Вип. 11. 50-60.
- ІА НБУ. Ф. 258. Оп. 2. № 48. Арк. 14. Шарлемань М. Охорона природи в УРСР / Научна стаття «Краткая история исследований фауны наземных позвоночных УССР», 1940, автор Н. В. Шарлемань.
- Котов М. И. Новые заповедники на Украине. - Природа. 1937. 8: 105-109.
- Лавренко Є. Охорона природи на Україні. - Вісник природознавства. 1927. 3-4: 165-170.
- Лавренко Є. М. Рослинність цілинних степів України та їх охорона. - Краєзнавство. 1928. 6-10: 20-33 (підпис до карти).
- Лещенко М. К. До центрального комітету по охороні пам'яток природи. - Охороняймо пам'ятки природи. Матеріяли до охорони природи Середньої Надніпрянщини. Дніпропетровськ, 1930. 43.
- Лист Голови УКОПП Полоза, Головного інспектора охорони пам'яток природи Феовровського, вченого секретаря УКОПП Тихого ВУПЛ, НКЗС та краєвих інспекторів охорони природи від 10.11.1928 року «Про утворення лісових пам'яток природи та попередні заходи їх охорони».
- Маньковська Р. Репресії серед музейних працівників в кінці 20-30-х рр. - 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1997. 1-2: 263-271.
- Охорона пам'яток природи на Україні. 1927. 1: 1-89.
- Положення Про організацію природознавчої секції ДНКТ п/секції «Охорони Природи». - Охороняймо пам'ятки природи. Матеріяли до охорони природи Середньої Надніпрянщини. Дніпропетровськ, 1930. 60-61.
- Постанова ВУЦВК про ліквідацію округ та перехід на двоступневу систему управління. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1930 рік. Харків: Газетна фабрика ім. В. Блакитного, 1930. 1-810. (№ 1-17, 19-30).
- Проблеми розвитку природно-заповідного фонду Дніпропетровської області та залучення молоді до їх вирішення. Дніпропетровськ: Гамалія, 2003. 1-180.
- ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 72. Арк. 115+зв. Попередній список нових заповідників і пам'яток природи на II п'ятирічку / Матеріали про будівництво і охорону заповідників, пам'ятників старовини та культури 1936-1938.
- ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 72. Арк. 120.
- ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 120. Відомості про законоположення по охороні природи, організацію УКОППа та його роботу (приблизно 1934).
- ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 120. Арк. 10-108, 115, 121, 134, 684.
- ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 5. № 720. Арк. 36.
- ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 9380. Арк. 15. Матеріали по утворенню державних заповідників на території України (постанови, пояснювальні записки до них, список пам'ятників матеріальної культури, листування), 11.01.1926-02.03.1930.

- ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 9380. Арк. 19.
- ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 9387. Арк. 521-532, 536-540, 556-560, 627-634, 662-668, 686, 692.
- ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 9388. Арк. 3. Звіт про діяльність УКОПП за реченець від 12 лютого 1928 р. по 1 квітня 1929 р. (програма роботи І Пленуму Комітету).
- ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 9388. Арк. 33.
- ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 9414.
- ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 9414. Арк. 6, 50-51, 68.
- ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 9414. Арк. 54. Листування з Всеукраїнським КОПК про створення заповідників, Дніпропетровським окрвиконкомом та краєвою інспектурою охорони п. старовини по Дніпропетровському округу, списки пам'яток та звіт про роботу краєвої інспектури за 1928 рік.
- ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 9446. Арк. 67, 376.
- ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 9446. Арк. 100-108. Матеріали про створення заповідників на території України та охорони їх / постанови, протоколи, поснювальні записки, кошториси, реєстри пам'яток, акти, листування (1926-1928).
- ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 63. Арк. 33. Акімов М. П.
- Чегорка П. Т., Ломакін П. І. Заповідна справа в Придніпров'ї: погляд у минуле. - Національні природні парки: проблеми становлення і розвитку. Матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю Карпатського національного природного парку (14-17 вересня 2000 року). Яремче, 2000. 347-351.
- Чорний М. Г., Чорна Л. О. Канівський природний заповідник: передумови створення, ретроспективний аналіз діяльності, сучасний стан та перспективи розвитку. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 1-383.
- Шалит М. Заповідники та пам'ятки природи України. Харків, 1932. 1-76.
- Шарлемань М. Охорона природи. 1921. 1-48.
- Юрєнева Т. Ю. Формирование кадров советских музейных работников 1917-1941 гг. Автореф. дис. ... канд. истор. наук. Москва, 1991. 1-24.

МЕРЕЖА ПРОЕКТОВАНИХ ЗАКАЗНИКІВ ДЛЯ ОХОРОНИ ХОВРАХА ЄВРОПЕЙСЬКОГО (*SPERMOPHILUS CITELLUS*) В УКРАЇНІ

К. М. Гарбарчук¹, О. В. Василіук^{1,2}, М. Ю. Русін^{1,2,3}

¹ГО «Українська природоохоронна група»,

²Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України,

³Київський зоопарк загальнодержавного значення

vasyliuk@gmail.com

Harbarchuk K. M., Vasyliuk O. V., Rusin M. Y. A network of planned nature reserves for the protection of the European ground squirrel (*Spermophilus citellus*) in Ukraine.

*The European ground squirrel (*Spermophilus citellus*) is a globally and locally endangered species. In Ukraine only 16 colonies are known for this species. All of them are small and isolated, scattered through Vinnytsia and Chernivtsi regions of Ukraine. None of these sights have any form of legal protection, thus making them vulnerable to agriculture and construction developments. We prepared justifications for all of these sights. So far only two sights were approved by local communities.*

Key words: *conservation, pastures, zakaznik, Emerald Network, Spermophilus citellus*

Ховрах європейський (*Spermophilus citellus*) у наш час є одним з найбільш рідкісних видів ссавців в Україні. Враховуючи, що природна щільність популяцій цього виду дуже висока і його розселення в межах ареалу в минулому мало масовий характер, нинішня його чисельність в Україні дозволяє стверджувати, що вид знаходиться на межі вимирання. Вид занесений до Червоної книги України. У третьому виданні (Червона книга..., 2009) вказано, що це «Вид зниклий в природі». Проте нові виявлені колонії дозволили змінити статус на «Зникаючий» (Наказ..., 2021). Поза межами України цей вид мешкає в південно-східній Європі і на Балканах, від Греції до Чехії та Словаччини, де всюди є охоронюваним видом. На міжнародному рівні має статус «Endangered» згідно Червоного списку МСОП (Hegyi, 2020).

Останні колонії ховраха європейського в Україні виявлені на обмежених територіях (16 локацій) у басейні річки Дністер у Чернівецькій та Вінницькій областях. Повний облік нір було проведено у травні – липні 2022 року. Всього було задокументовано 1642 активні нори (Rusin, 2022). Картування ховраха європейського було виконано шляхом пішогохідного обстеження потенційних місць існування (пасовища) як у районах, де раніше повідомлялося про знахідки видів, так і на територіях, де не було повідомлень. До перепису нір було залучено від двох до п'яти спостерігачів. Відстань від кожного спостерігача становила 5-20 м на ділянках без

інформації про присутність ховрахів. Активні нори фіксувалися за допомогою GPS приймача Garmin eTrex 30x.

Під час досліджень у 2022 році біля с. Бернове в Чернівецькій області було зафіксовано руйнування поселення ховрахів фермерами, що розорали ділянку з метою вирощування сільгоспкультур. На жаль, навіть «червонокнижний» статус не рятує вид і наразі існує реальна загроза знищення останніх колоній *Spermophilus citellus* в Україні.

Головною причиною реальності таких загроз є те, що жодне з поселень виду не включене до складу існуючих територій природно-заповідного фонду. На початку 2023 року ми опрацювали просторову інформацію про розміщення всіх відомих колоній та підготували клопотання про створення заказників у всіх місцях, де розміщені колонії. Важливо, що майже всі ділянки, запропоновані нами до оголошення територіями природно-заповідного фонду, є землями комунальної власності.

У Вінницькій області зафіксовано 6 локалітетів ховраха європейського, в Чернівецькій області – 10. Саме ці території стали проєктованими територіями природно-заповідного фонду, мета яких збереження колоній зникаючого виду тварин – ховраха європейського (*Spermophilus citellus*) – занесеного до Червоної книги України та Бернської конвенції. Цими потенційними об'єктами ПЗФ є такі (рис. 1 і 2).

1. Проєктований ландшафтний заказник місцевого значення «Сапіжанський» площею 66,8 га, розміщений східніше с. Сапіжанка на території Джурицької сільської територіальної громади Жмеринського району Вінницької області. Ця територія входить до Регіональної схеми екологічної мережі Вінницької області, є частиною Ялтушківсько-Дашівського екологічного коридору та його буферної зони.

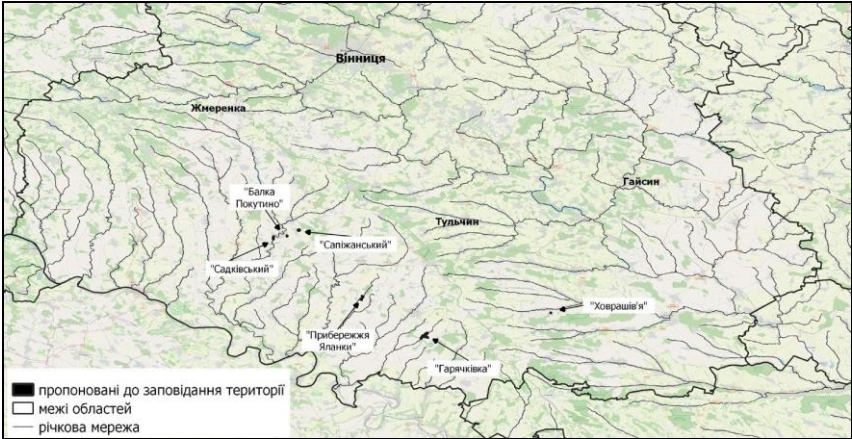
2. Проєктований ландшафтний заказник місцевого значення «Садківський» площею 86,27 га розташований південніше с. Садківці, на берегах р. Мурафа, на території Джурицької сільської територіальної громади Жмеринського району Вінницької області. Заказник є частиною Ялтушківсько-Дашівського екологічного коридору та його буферної зони. Також на території заказника може зустрічатися тхір лісовий (*Mustela putorius*), вид, який занесений до Червоної книги України (Rusin, Marushchak, 2022).

3. Проєктований ландшафтний заказник місцевого значення «Балка Покутино» площею 33,98 га, який також є частиною Ялтушківсько-Дашівського екологічного коридору та його буферної зони, розташований південно-східніше с. Покутино та північно-східніше с. Калитинка на території Джурицької сільської територіальної громади Жмеринського району Вінницької області.

4. Проєктований ландшафтний заказник місцевого значення «Прибережжя Яланки» площею 54,73 га, розміщений між с. Гнатків та с. Нетребівка на території Томашпільської селищної територіальної громади Тульчинського району Вінницької області. До території цього заказника включена р. Яланка та її прибережно-водний комплекс.

5. Проєктований ландшафтний заказник місцевого значення «Гарячківка» площею 205,11 га, що простягається берегами р. Гарячківка, розташований східніше

с. Суха Долина та с. Доярня, північніше с. Одаї та південно-західніше с. Гарячківка на території Городківської сільської територіальної громади Тульчинського району Вінницької області. Відповідно до опрацьованих джерел відомо, що на території заказника також присутні червонокнижні види тварин джміль яскравий (*Bombus pomorum*) і кіт лісовий (*Felis silvestris*) (Ворона та ін., 2019).

Рис. 1. Картоschema проєктованих об'єктів природно-заповідного фонду для охорони ховраха європейського (*Spermophilus citellus*) у Вінницькій області.

6. Проєктований ландшафтний заказник місцевого значення «Ховрашів'я» площею 9,613 га, розміщений південніше с. Цибулівка на території Ободівської сільської територіальної громади Гайсинського району Вінницької області. Відповідно затвердженій Регіональній схемі екологічної мережі Вінницької області заказник «Ховрашів'я» є частиною Гайдамацького регіонального центру біорізноманіття та його буферної зони.

7. Проєктований ландшафтний заказник місцевого значення «Берег Дністра» площею 28,15 га простягається північніше і північно-західніше с. Бернове, окремо одна ділянка площею 1,5 га розташовується південно-західніше с. Бернове на території Кельменецької селищної територіальної громади Дністровського району Чернівецької області. Оскільки територія заказника є берегом р. Дністер, тут зустрічаються 6 видів охоронюваних птахів. Птахи, занесені до Червоної книги України та Бернської конвенції: канюк степовий (*Buteo rufinus*) і підорлик малий (*Aquila pomarina*). Птахи, занесені до Бернської конвенції: лелека білий (*Ciconia ciconia*), сорокопуд терновий (*Lanius collurio*), чепура мала (*Egretta garzetta*), щеврик польовий (*Anthus campestris*) (Adojaan et al., 2023; Marushchak et al., 2023a).

8. Проєктований ландшафтний заказник місцевого значення «Каплівський потік» площею 22,75 га, розташований східніше с. Каплівка та південніше с. Анадоли

на території Хотинської міської територіальної громади Дністровського району Чернівецької області. Проектований заказник належить до пропонованого до затвердження сайту Смарагдової мережі Anadoly, SiteCode: UA0000448. На території заказника виявлений горлицвіт весняний (*Adonis vernalis*) (Kuzemko et al., 2022), який занесений до Червоної книги України; птахи, занесені до Червоної книги України та Резолюції 6 Бернської конвенції: скопа (*Pandion haliaetus*) (Adojaan et al., 2023); ссавці, які занесені до Червоної книги України: сліпак білозубий (*Nannospalax leucodon*); ссавці, які охороняються Бернською конвенцією: бобер європейський (*Castor fiber*) (iNaturalist contributors..., 2023).

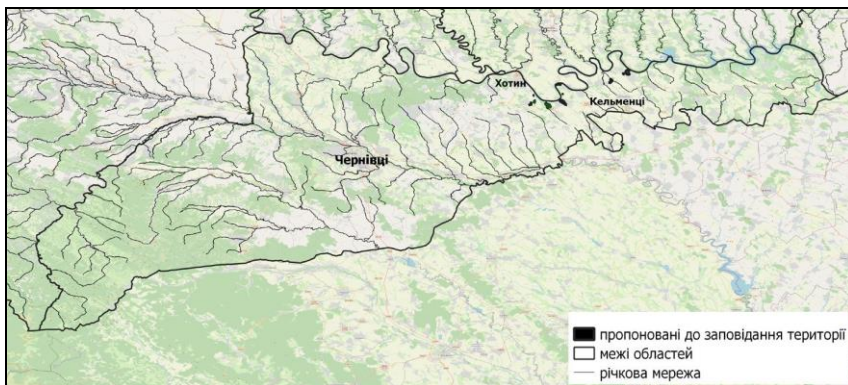

Рис. 2. Картошхема проектovaných об'єктів природно-заповідного фонду для охорони ховраха європейського (*Spermophilus citellus*) у Чернівецькій області.

9. Проектований ландшафтний заказник місцевого значення «Урочище Китроси» площею 60 га розміщений західніше с. Оселівка та північніше с. Кроква на території Лівинецької сільської територіальної громади Дністровського району Чернівецької області. Територією заказника протікає річка Лощина Кетрос – права притока Дністра. Заказник «Урочище Китроси» належить до пропонованого до затвердження сайту Смарагдової мережі Європи Kytrosy, SiteCode: UA0000449. На території заказника відмічені занесені до Червоної книги України рослини: горлицвіт весняний (*Adonis vernalis*) (iNaturalist contributors..., 2023), ковила волосиста (*Stipa capillata*) (Marushchak et al., 2023a). Із земноводних відмічена кумка червоночерева (*Bombina bombina*) (iNaturalist contributors..., 2023) – перебуває під охороною Бернської конвенції. Види птахів, занесені до Резолюції 6 Бернської конвенції: деркач лучний (*Crex crex*), лелека білий (*Ciconia ciconia*), сорокопуд терновий (*Lanius collurio*) (Adojaan et al., 2023). Види червонокнижних ссавців – сліпак білозубий (*Nannospalax leucodon*). Види ссавців, які охороняються Резолюцією 6 Бернської конвенції: бобер європейський (*Castor fiber*) (Marushchak et al., 2023b).

10. Проектований ландшафтний заказник місцевого значення «Китроський» площею 5,1 га розташований східніше с. Каплівка на території Хотинської міської територіальної громади Дністровського району Чернівецької області. Заказник «Китроський» належить до пропонованого до затвердження сайту Смарагдової мережі Kytrosy, SiteCode: UA0000449. На території заказника відмічені червонокнижні горлицвіт весняний (*Adonis vernalis*) (iNaturalist contributors..., 2023) та ковила волосиста (*Stipa capillata*) (Marushchak et al., 2023a). Види птахів, занесені до Резолюції 6 Бернської конвенції: деркач лучний (*Crex crex*), лелека білий (*Ciconia ciconia*), сорокопуд терновий (*Lanius collurio*) (Marushchak et al., 2023a). Види ссавців, які охороняються Резолюцією 6 Бернської конвенції: бобер європейський (*Castor fiber*) (iNaturalist contributors..., 2023).

11. Проектований ландшафтний заказник місцевого значення «Схили Сурші» площею 35,71 га, розміщений на березі р. Сурша східніше с. Ленківці, південніше с. Нагоряни та північніше смт Кельменці на території Кельменецької селищної територіальної громади Дністровського району Чернівецької області. Частина проектovanого заказника належить до затвердженого сайту Смарагдової мережі Європи Khotynskyi National Nature Park, SiteCode: UA0000045. Рослини, які занесені до Червоної книги України: горлицвіт весняний (*Adonis vernalis*) (Marushchak et al., 2023a); комахи, занесені до Червоної книги України (Наказ..., 2021): велія Саулі (*Velia saulii*), пилкоротиця південна (*Temnostoma meridionale*); зафіксовано плазуна, який занесений до Червоної книги України – ящірка зелена (*Lacerta viridis*). Види птахів, які перебувають під охороною Бернської конвенції: лелека білий (*Ciconia ciconia*), сорокопуд терновий (*Lanius collurio*), чепура велика (*Casmerodius albus*), щеврик польовий (*Anthus campestris*) (Marushchak et al., 2023a).

12. Проектований ландшафтний заказник місцевого значення «Перківські кручі» площею 92,8 га, розташований західніше с. Перківці на території Кельменецької селищної територіальної громади Дністровського району Чернівецької області. Заказник належить до пропонованого до затвердження сайту Смарагдової мережі Oselivka, SiteCode: UA0000450. У 2008 році були відмічені рослини, які занесені до Червоної книги України: ковила волосиста (*Stipa capillata*), ковила пірчаста (*Stipa pennata*) (Kuzemko et al., 2022). Види птахів, занесені до Резолюції 6 Бернської конвенції: крячок річковий (*Sterna hirundo*), лелека білий (*Ciconia ciconia*), сорокопуд терновий (*Lanius collurio*), щеврик польовий (*Anthus campestris*) (Marushchak et al., 2023a).

13. Проектований ландшафтний заказник місцевого значення «Колонія ховраха» площею 0,48 га, розташований північніше с. Оселівка на території Лівинецької сільської територіальної громади Дністровського району Чернівецької області. Заказник належить до пропонованого до затвердження сайту Смарагдової мережі Oselivka, SiteCode: UA0000450.

14. Проектований ландшафтний заказник місцевого значення «Каплівський» площею 17,37 га, розташований східніше с. Каплівка на території Хотинської міської територіальної громади Дністровського району Чернівецької області. Види ссавців,

які занесені до Червоної книги України: сліпак білозубий (*Nannospalax leucodon*) (iNaturalist contributors..., 2023).

15. Проектований ландшафтний заказник місцевого значення «Грушівці – Бабин» площею 45,66 га, розташований південно-східніше с. Грушівці та північніше і північно-західніше с. Бабин на території Кельменецької селищної територіальної громади Дністровського району Чернівецької області. Однією ділянкою заказника протікає річка Бабинка – права притока Дністра. Частина проектованого заказника «Грушівці – Бабин» належить до пропонованого до затвердження сайту Смарагдової мережі Susliks' rock, SiteCode: UA0000451. Види птахів, занесені до Червоної книги України: шуліка чорний (*Milvus migrans*). Види птахів, занесені до Резолюції 6 Бернської конвенції: лелека білий (*Ciconia ciconia*), сорокопуд терновий (*Lanius collurio*), шуліка чорний (Marushchak et al., 2022).

16. Проектований ландшафтний заказник місцевого значення «Анадоли» площею 29,6 га, розташований південніше с. Анадоли на території Хотинської міської територіальної громади Дністровського району Чернівецької області. Заказник належить до пропонованого до затвердження сайту Смарагдової мережі Anadoly, SiteCode: UA0000448. Види ссавців, які занесені до Червоної книги України: сліпак білозубий (*Nannospalax leucodon*). Види ссавців, які охороняються Резолюцією 6 Бернської конвенції: бобер європейський (*Castor fiber*) (iNaturalist contributors..., 2023).

Станом на травень 2023 року схвалено два клопотання на створення заказників, тож розпочато процеси створення об'єктів ПЗФ «Гарячківка» та «Ховряшів'я». Відповідно ще чотирнадцять клопотань щодо збереження колоній ховраха європейського чекають на схвалення. На жаль, кожен день затримки процесу схвалення – це ризик, що території знищать фермери.

Роботи виконані в рамках реалізації проекту «European ground squirrel in Ukraine: status and conservation efforts» № 220528570 за фінансування The Mohamed Bin Zayed Species Conservation Fund.

Список використаних джерел

- Ворона Є. І., Куземко А. А., Яворська О. Г. Знахідки рідкісних видів тварин у межах Вінницької області. - Матеріали до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ. К., 2019. 3: 76-78. (Серія: «Conservation Biology in Ukraine»). 7).
- Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 19.01.2021 № 29 «Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ)». - Офіційний вісник України. 12.03.2021. № 19. С. 449. Ст. 837 (код акта 103305/2021).
- Червона книга України. Тваринний світ / Ред. І. А. Акімов. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 1-624.
- Adojaan K., Sellis U., Väli Ü., Ojaste I., Denac K., Lõhmus A., Kuze J. BirdMap Data – GPS tracking of Storks, Cranes and birds of prey, breeding in Northern and Eastern Europe. PlutoF. Occurrence dataset <https://doi.org/10.15468/vnwmrx> accessed via GBIF.org on 2023-02-13.
- Hegyeli Z. (2020). *Spermophilus citellus*. The IUCN Red List of Threatened Species 2020: e.T20472A91282380. <https://dx.doi.org/10.2305/IUCN.UK.2020-2.RLTS.T20472A91282380.en>. Accessed on 03 October 2023.
- iNaturalist contributors, iNaturalist (2023). iNaturalist Research-grade Observations. iNaturalist.org. Occurrence dataset <https://doi.org/10.15468/ab3s5x> accessed via GBIF.org on 2023-02-17.

- Kuzemko A., Vynokurov D., Vasheniak I., Budzhak V., Chorney I., Chusova O., Dembicz I., Dengler J., Didukh Y., Dziuba T., Hájek M., Janišová M., Kolomiychuk V., Konaykova V., Moysiienko I., Roleček J., Savchenko G., Shapoval V., Shyriaeva D., Škodová I., Tokariuk A. (2022). Records of vascular plants, bryophytes and lichens from Ukrainian Grassland Database. Version 1.2. M. G. Kholodny Institute of Botany, National Academy of Sciences of Ukraine. Occurrence dataset <https://doi.org/10.15468/w4yz9s> accessed via GBIF.org on 2023-02-17.
- Marushchak O., Skorobogatov V., Vasyliuk O., Viter S., Marushchak M., Kuzemko A., Shynder O., Kavurka V., Nazarov N., Martynov O., Prokhorov O., Hleb R., Bezsmertna O., Kish R., Moysiienko I., Haidash O., Rusin M., Volutsa O., Kuzio H., Prylutskyi O., Prylutska O., Hushtan H., Hushtan K. (2023a). Materials of the project «Open biodiversity data: serving nature conservation in Ukraine». Version 1.11. Ukrainian Nature Conservation Group (NGO). Occurrence dataset <https://doi.org/10.15468/95qy47> accessed via GBIF.org on 2023-02-13.
- Marushchak O., Skorobogatov V., Vasyliuk O., Viter S., Marushchak M., Kuzemko A., Shynder O., Kavurka V., Nazarov N., Martynov O., Prokhorov O., Hleb R., Bezsmertna O., Kish R., Moysiienko I., Haidash O., Rusin M., Volutsa O., Kuzio H., Prylutskyi O., Prylutska O., Hushtan H., Hushtan K. (2023b). Materials of the project «Open biodiversity data: serving nature conservation in Ukraine». Version 1.12. Ukrainian Nature Conservation Group (NGO). Occurrence dataset <https://doi.org/10.15468/95qy47> accessed via GBIF.org on 2023-05-29.
- Marushchak O., Vasyliuk O., Rusin M., Kuzemko A., Kutsokon Y., Nekrasova O. (2022). An Extended dataset of registration points of species listed in Resolution 6 and 4 of the Bern Convention. Version 1.9. Ukrainian Nature Conservation Group (NGO). Occurrence dataset <https://doi.org/10.15468/hmd8az> accessed via GBIF.org on 2023-02-09.
- Rusin M. (2022). Modern distribution of the European ground squirrel (*Spermophilus citellus*) in Ukraine. Version 1.1. Ukrainian Nature Conservation Group (NGO). Occurrence dataset <https://doi.org/10.15468/9fdw4w> accessed via GBIF.org on 2023-04-08.
- Rusin M., Marushchak M. (2022). Records of animals described in the cadastre of terrestrial tetrapods of the Vinnytsia region. Version 1.3. Ukrainian Nature Conservation Group (NGO). Occurrence dataset <https://doi.org/10.15468/47rtu9> accessed via GBIF.org on 2023-01-25.

МАТЕРІАЛИ ДО СТВОРЕННЯ БОТАНІЧНОГО ЗАКАЗНИКА «ЛІСОВІ ГАЛЯВИНИ»

Л. О. Ільмінська, О. Ю. Бубела

с. Дзензелівка, Черкаська область
lubava.dzen@gmail.com

Ilminska L. O., Bubela O. Y. Materials to creation of botanical zakaznik «Forest glades».

In this article the authors provide the materials for creation of the botanical zakaznik «Forest glades» (Cherkasy region, Umanskyi district, near the Zholudkovo village). This area is a meadow in the middle of a broad-leaved forest, which is of great value in terms of flora and fauna diversity. In particular, the following species were found here: Campanula cervicaria, Campanula persicifolia, Digitalis grandiflora, Iris graminea and Pedicularis kaufmannii that are included in the Red List of Cherkasy region. Moreover, Campanula cervicaria and Iris graminea in the Cherkasy region are known only from this place. Of the rare species of animals, Callimorpha dominula, Coronella austriaca and Lucanus cervus that were found here, are listed to the Red Data Book of Ukraine. Thus, this territory is the habitat of a number of rare plants and animals and needs to be preserved.

Key words: conservation territories, zakaznik, «Forest glades», Cherkasy region

Черкащина – одна з найменш заповідних областей в Україні. Попри досить значну кількість територій природно-заповідного фонду (568), загальна їх площа займає лише 64,8 тис. га (3,22 % від площі області). Тому дуже актуальним залишається створення нових заповідних територій в області.

Загальні відомості про територію. Нами запропоновано створення ботанічного заказника «Лісові галявини» на площі 6,9 га в околицях с. Жолудькове Уманського району (рисунок). Координати найбільш цінної ділянки – 48.942468, 30.397297. Це лучна рівнинна ділянка на узліссі (фото 1).

Рослинний світ. На території проєктованого заказника «Лісові галявини» виявлено єдине відоме місце зростання в Черкаській області півників злаколистих (*Iris graminea*) та дзвоників оленячих (*Campanula cervicaria*). З регіонально рідкісних видів рослин відмічено наперстянку великоквіткову (*Digitalis grandiflora*) та шолудивник Кауфмана (*Pedicularis kaufmannii*). Проєктований заказник межує з широколистяним лісом, зі старовіковими дубами, грабом та домішкою берези пониклої.

Тваринний світ. Донині нами були проведені лише фрагментарні дослідження тваринного світу, які не охопили всіх сезонів, проте вже за попередніми даними виявлено низку раритетних видів. Зокрема, виявлені рідкісні види, занесені до

Червоної книги України (Наказ..., 2021) – мідянка (*Coronella austriaca*), жук-олень (*Lucanus cervus*) та ведмедиця-господиня (*Callimorpha dominula*). З видів, які занесені до Європейського червоного списку (Niето et al., 2014), – дика бджола *Lasioglossum xanthopus*. З рідкісних видів тварин, які потребують охорони, проте не занесені в жоден охоронний список у Черкаській області – дзюрчалка малота триколірна (*Mallota tricolor*) (одиночні знахідки в Україні), дзюрчалка вздута (*Volucella inflata*) (занесена в Червону книгу Харківської області), джміль лісовий (*Bombus sylvestris*) та джміль малий земляний (*Bombus lucorum*).

Розташування ділянок «Лісові галявини».

Фото 1. Загальний вигляд проєктованого заказника «Лісові галявини».

Digitalis grandiflora

Pedicularis kaufmannii

Iris graminea

Campanula cervicaria

Lasioglossum xanthopus

Mallota tricolor

Lucanus cervus

Фото 2-8. Раритетні види рослин і тварин просктованого заказника «Лісові галявини».
Фото Л. О. Ільмінської та О. Ю. Бубели (2014-2021 рр.).

Отже, проєктований ботанічний заказник «Лісові галявини» дасть можливість зберегти низку раритетних видів рослин і тварин (фото 2-8).

Висловлюємо щирю подяку В. В. Пархоменку та О. В. Василюку за допомогу в написанні статті.

Список використаних джерел

Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ)» (19 січня 2021 року, № 29) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-21#Text>.

Nieto A., Roberts S. P. M., Kemp J., Rasmont P., Kuhlmann M., García Criado M., Biesmeijer J. C., Bogusch P., Dathe H. H., De la Rúa P., De Meulemeester T., Dehon M., Dewulf A., Ortiz-Sánchez F. J., Lhomme P., Pauly A., Potts S. G., Praz C., Quaranta M., Radchenko V. G., Scheuchl E., Smit J., Straka J., Terzo M., Tomozii B., Window J., Michez D. European Red List of bees. Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2014. I-X, 1-84.

ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРИЗНОМАНІТТЯ ДЕЯКИХ КУРГАНІВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ ШЛЯХОМ ОГолоШЕННЯ ЇХ ПАМ'ЯТКАМИ ПРИРОДИ

I. I. Мойсієнко¹, Б. Суднік-Войциковська²

¹Херсонський державний університет,

²Biological and Chemical Research Centre, University of Warsaw, Poland
ivan.moysiienko@gmail.com

Moysiienko I. I., Sudnik-Wójcikowska B. Preservation of biodiversity of some kurgans of Cherkasy region by declaring them natural monuments.

The article provides arguments for recognizing 11 kurgans (barrows, burial mounds) in the Cherkasy region as natural monuments of local importance. The kurgans planned for this form of protection are located in 2 districts of the Cherkasy region: Zolotonosha district («Kurgan Ostriuka», «Kurgan between Klishchyntsi and Liashchivka», «Kurgan over Liashchivka», «Kurgan over Ryzhnova»), and Cherkasy district («Kurgan-Maidan between Hrushkivka and Kamianka», «Kozatska Mohyla», «Storozhova Mohyla», «Liatska Mohyla», «Zubchasta Mohyla», «Kurgan-Maidan near Kutsivka», «Kurgan-Maidan near Matusiv»). Recognition of these 11 burial mounds as nature monuments will allow for legal protection of 34 localities of 17 species of rare vascular plants, including 14 localities of 3 species listed in the «Red Data Book of Ukraine» (Iris hungarica, Pulsatilla pratensis, Stipa capillata) and 20 localities of 14 species included in the «Red List of Cherkasy region» (Amygdalus nana, Anemone sylvestris, Aster amellus, Asyneuma canescens, Cerasus fruticosa, Dianthus lanceolatus, Galatella villosa, Iris pumila, Jurinea calcarea, Jurinea salicifolia, Linum hirsutum, Phlomis pungens, Salvia nutans, Vinca herbacea).

Key words: kurgans flora, rare plant species, natural monuments, conservation

Починаючи з 2004 року нами розпочаті детальні дослідження флори курганів в Україні як рефугіумів степової флори. Були досліджені кургани пустельних (Moysiienko, Sudnik-Wójcikowska, 2006), злакових (Sudnik-Wójcikowska, Moysiienko, 2006), різнотравно-злакових (Moysiienko, Sudnik-Wójcikowska, 2009) степів та лісостепу (Sudnik-Wójcikowska, Moysiienko, 2010). Проведені нами дослідження флори курганів показали, що вони відіграють важливу роль у збереженні природного степового фіторізноманіття (Sudnik-Wójcikowska et al., 2011; Sudnik-Wójcikowska, Moysiienko, 2012; Moysiienko et al., 2014; Мойсієнко та ін., 2015; Мойсієнко та ін., 2017). Під час дослідження флори курганів у лісостеповій зоні нами, в тому числі, було досліджено 13 курганів на території Черкаської області (додаток). У той час на всіх 13 досліджених курганах були представлені рослини, що охороняються. Однак через суттєві зміни природоохоронних списків на сьогодні раритетні види рослин представлені лише на 11 курганах. З метою збереження цих рідкісних видів, а також

багатьох інших видів природної флори, представлених на цих курганах, нами пропонується оголосити ці 11 курганів пам'ятками природи місцевого значення. Варто зазначити, що на необхідність охорони курганів у Черкаській області вказувалося раніше, зокрема науковцями пропонувалося створення пам'ятки природи місцевого значення «Хохлатий майдан» площею 2 га в околицях с. Косарі (Ширяєва та ін., 2017). Нижче наводимо загальну характеристику та природоохоронну цінність проєктованих пам'яток природи.

Проєктована пам'ятка природи місцевого значення «Курган-майдан між Грушківкою та Кам'янкою». Знаходиться в Черкаському районі Черкаської області (49.063472° пн. ш., 32.141861° сх. д.; 207 метрів над рівнем моря). Висота кургану 4,5 м, діаметр – 80 м. На кургані відмічено 159 видів судинних рослин, серед яких багато степових видів, у тому числі занесені до Червоної книги України (півники угорські (*Iris hungarica* Waldst. & Kit.), ковила волосиста (*Stipa capillata* L.)) та до Червоного списку Черкаської області (мигдаль карликовий (*Amygdalus nana* L.), анемона лісова (*Anemone sylvestris* L.), айстра степова (*Aster amellus* L.), азінеума сіривата (*Asyneuma canescens* (Waldst. & Kit.) Griseb. & Schenk), вишня кущова (*Cerasus fruticosa* (Pall.) Woronow), півники карликові (*Iris pumila* L.), юринея вапнякова (*Jurinea calcarea* Klokov), юринея верболиста (*Jurinea salicifolia* Grun.), залізняка колючий (*Phlomis pungens* Willd.), барвінок трав'янистий (*Vinca herbacea* Waldst. et Kit.)) (F13) (Sudnik-Wójcikowska, Moysiienko, 2010; Moysiienko et al., 2023).

Проєктована пам'ятка природи місцевого значення «Могила Козацька». Курган знаходиться біля м. Чигирин у Черкаському районі Черкаської області (49.059417° пн. ш., 32.662417° сх. д.; 158 метрів над рівнем моря). Висота кургану 4 м, діаметр – 55 м. На кургані відмічено 108 видів судинних рослин, серед яких багато степових видів, у тому числі занесені до Червоної книги України (сон лучний (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill.) і ковила волосиста (*Stipa capillata*)) (F14) (Sudnik-Wójcikowska, Moysiienko, 2010; Moysiienko et al., 2023).

Проєктована пам'ятка природи місцевого значення «Могила Сторожова». Курган знаходиться біля м. Чигирин у Черкаському районі Черкаської області (49.063325° пн. ш., 32.663192° сх. д.; 151 метр над рівнем моря). Висота кургану 4 м, діаметр – 40 м. На кургані відмічено 90 видів судинних рослин, серед яких багато степових видів, у тому числі занесена до Червоної книги України ковила волосиста (*Stipa capillata*) (F15) (Sudnik-Wójcikowska, Moysiienko, 2010; Moysiienko et al., 2023).

Проєктована пам'ятка природи місцевого значення «Могила Ляцька». Курган знаходиться між Чигирином та Суботівим у Черкаському районі Черкаської області (49.056167° пн. ш., 32.645806° сх. д.; 160 метрів над рівнем моря). Висота кургану 4 м, діаметр – 45 м. На кургані відмічено 109 видів судинних рослин, серед яких багато степових видів, у тому числі занесена до Червоної книги України ковила волосиста (*Stipa capillata*) (F17) (Sudnik-Wójcikowska, Moysiienko, 2010; Moysiienko et al., 2023).

Проектowana пам'ятка природи місцевого значення «Могила Зубчаста».

Курган знаходиться біля села Чернече в Черкаському районі Черкаської області (49.040750° пн. ш., 32.658222° сх. д.; 116 метрів над рівнем моря). Висота кургану 6 м, діаметр – 60 м. На кургані відмічено 95 видів судинних рослин, серед яких багато степових видів, у тому числі занесена до Червоної книги України ковила волосиста (*Stipa capillata*) та включений до Червоного списку Черкаської області льон шорстковолосистий (*Linum hirsutum* L.) (F18) (Sudnik-Wójcikowska, Moysiyyenko, 2010; Moysiyyenko et al., 2023).

Проектowana пам'ятка природи місцевого значення «Курган Остриюка».

Знаходиться в околицях с. Придніпровське Іркліївської сільської громади Золотоніського району Черкаської області (49.476250° пн. ш., 32.371333° сх. д.; 112 метрів над рівнем моря). Висота кургану 7,5 м, діаметр – 65 м. На кургані відмічено 121 вид судинних рослин, серед яких багато степових видів, у тому числі занесені до Червоної книги України (сон лучний (*Pulsatilla pratensis*), ковила волосиста (*Stipa capillata*)) та до Червоного списку Черкаської області (мигдаль карликовий (*Amygdalus nana*), гвоздика ланцетоподібна (*Dianthus lanceolatus* Steven ex Rchb.), солонечник волохатий (*Galatella villosa* (L.) Rchb.), півники карликові (*Iris pumila*), шавлія поникла (*Salvia nutans* L.)) (F19) (Sudnik-Wójcikowska, Moysiyyenko, 2010; Moysiyyenko et al., 2023).

Проектowana пам'ятка природи місцевого значення «Курган між Кліщинцями та Лящівкою». Знаходиться в межах Іркліївської сільської громади Золотоніського району Черкаської області (49.495806° пн. ш., 32.670972° сх. д.; 115 метрів над рівнем моря). Висота кургану 5 м, діаметр – 45 м. На кургані відмічено 103 види судинних рослин, серед яких багато степових видів, у тому числі занесена до Червоної книги України ковила волосиста (*Stipa capillata*) (F20) (Sudnik-Wójcikowska, Moysiyyenko, 2010; Moysiyyenko et al., 2023).

Проектowana пам'ятка природи місцевого значення «Курган над Лящівкою». Знаходиться в межах Іркліївської сільської громади Золотоніського району Черкаської області (49.534085° пн. ш., 32.697904° сх. д.; 106 метрів над рівнем моря). Висота кургану 3,5 м, діаметр – 40 м. На кургані відмічено 112 видів судинних рослин, серед яких багато степових видів, у тому числі занесена до Червоної книги України ковила волосиста (*Stipa capillata*) (F21) (Sudnik-Wójcikowska, Moysiyyenko, 2010; Moysiyyenko et al., 2023).

Проектowana пам'ятка природи місцевого значення «Курган над Рижною». Знаходиться в межах Іркліївської сільської громади Золотоніського району Черкаської області (49.538443° пн. ш., 32.701806° сх. д.; 97 метрів над рівнем моря). Висота кургану 5 м, діаметр – 40 м. На кургані відмічено 114 видів судинних рослин, серед яких багато степових видів, у тому числі занесена до Червоної книги України ковила волосиста (*Stipa capillata*) та включені до Червоного списку Черкаської області півники карликові (*Iris pumila*) (F22) (Sudnik-Wójcikowska, Moysiyyenko, 2010; Moysiyyenko et al., 2023).

Проектowana пам'ятка природи місцевого значення «Курган-майдан біля Куцівки». Знаходиться в межах Ротмістрівської сільської громади Черкаського району Черкаської області (49.048300° пн. ш., 31.651417° сх. д.; 190 метрів над рівнем моря). Висота кургану 6 м, діаметр – 55 м. На кургані відмічено 124 види судинних рослин, серед яких багато степових видів, у тому числі занесені до Червоної книги України (півники угорські (*Iris hungarica*), ковила волосиста (*Stipa capillata*)) (F23) (Sudnik-Wójcikowska, Moysiienko, 2010; Moysiienko et al., 2023).

Проектowana пам'ятка природи місцевого значення «Курган-майдан біля Матусіва». Знаходиться в межах Ротмістрівської сільської громади Черкаського району Черкаської області (49.043571° пн. ш., 31.619682° сх. д.; 197 метрів над рівнем моря). Висота кургану 5,5 м, діаметр – 55 м. На кургані відмічено 115 видів судинних рослин, серед яких багато степових видів, у тому числі включені до Червоного списку Черкаської області (айстра степова (*Aster amellus*), азинеума сирувата (*Asyneuma canescens*), барвінок трав'янистий (*Vinca herbacea*)) (F24) (Sudnik-Wójcikowska, Moysiienko, 2010; Moysiienko et al., 2023).

Таким чином, оголошення пам'ятками природи 11 курганів у Черкаський області дозволить взяти під охорону 34 локалітети (а з урахуванням поділу курганів на мікролокалітети – 102) 17 раритетних видів судинних рослин, у тому числі 14 локалітетів 3 видів, занесених до Червоної книги України (2009) (півники угорські (*Iris hungarica* Waldst. & Kit.), сон лучний (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill.) і ковила волосиста (*Stipa capillata* L.)) та 20 локалітетів 14 видів, включених до Червоного списку Черкаської області (Перелік..., 2021) (мигдаль карликовий (*Amygdalus nana* L.), анемона лісова (*Anemone sylvestris* L.), айстра степова (*Aster amellus* L.), азинеума сирувата (*Asyneuma canescens* (Waldst. & Kit.) Griseb. & Schenk), вишня кущова (*Cerasus fruticosa* (Pall.) Woronow), гвоздика ланцетоподібна (*Dianthus lanceolatus* Steven ex Rchb.), солонечник волохатий (*Galatella villosa* (L.) Rchb.), півники карликові (*Iris pumila* L.), юринея вапнякова (*Jurinea calcarea* Klokov), юринея верболиста (*Jurinea salicifolia* Grun.), льон шорстковолосистий (*Linum hirsutum* L.), залізняка колючий (*Phlomis pungens* Willd.), шавлія поникла (*Salvia nutans* L.) і барвінок трав'янистий (*Vinca herbacea* Waldst. et Kit.)).

Список використаних джерел

- Мойсієнко І. І., Суднік-Войциковська Б., Дембич І. Шляхи збереження рослинного покриву курганів в Україні. - Природна та історико-культурна спадщина району заповідника «Кам'яні Могили» (до 90-річчя від створення заповідника «Кам'яні Могили»). Наукові праці Всеукр. наук.-практ. конф. (с. Назарівка, Донецька область, 25-27 травня 2017 року). К., 2017. 151-158. (Праці відділення «Кам'яні Могили» УСПЗ НАН України. 4; Серія: «Conservation Biology in Ukraine». 4).
- Мойсієнко І. І., Суднік-Войциковська Б., Дембич І., Шапошнікова А. Збереження фіторізноманіття на курганах в Херсонській області. - *Scriptorium nostrum*. 2015. 1-2: 261-280.
- Перелік видів рослин, що підлягають особливій охороні на території Черкаської області. 2021. Рішення Черкаської обласної ради № 8-33/VIII від 10.09.2021. Черкаси. 1-4.
- Червона книга України. Рослинний світ / Ред. Я. П. Дідух. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 1-912.
- Ширяєва Д. В., Василюк О. В., Балашов І. О., Безсмертна О. О., Бабицький А. І. Пропозиції створення степових об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення на території Черкаської області //

- Заповідна справа у Степовій зоні України (до 90-річчя від створення Надморських заповідників). Праці Всеукр. наук.-практ. конф. (с. Урзуф, 14-15 березня 2017 року). К., 2017. 1: 292-297. (Серія: «Conservation Biology in Ukraine». 2).
- Moysiienko I. I., Sudnik-Wójcikowska B. The flora of kurgans in the desert steppe zone of southern Ukraine. - Чорномор. ботан. журн. 2006. 2 (1): 5-35.
- Moysiienko I. I., Sudnik-Wójcikowska B. Flora of kurgans in the Pontic herb(-rich) grass steppe zone in Ukraine. - Чорномор. ботан. журн. 2009. 5 (3): 333-369.
- Moysiienko I. I., Sudnik-Wójcikowska B., Dembicz I., Zachwatowicz M., Skobel N. 2023. Flora of kurgans in the «Wild Fields» (Ukraine). Version 1.3. Kherson State University. Occurrence dataset <https://doi.org/10.15468/x4dmu> accessed via GBIF.org on 2023-05-20.
- Moysiienko I. I., Zachwatowicz M., Sudnik-Wójcikowska B., Jabłońska E. Kurgans help to protect endangered steppe species in the Pontic grass steppe zone, Ukraine. - Wulfenia. 2014. 21: 83-94.
- Sudnik-Wójcikowska B., Moysiienko I. I. The flora of kurgans in the west Pontic grass steppe zone of southern Ukraine. - Чорномор. ботан. журн. 2006. 2 (2): 5-34.
- Sudnik-Wójcikowska B., Moysiienko I. I. Flora of kurgans in the forest steppe zone in Ukraine. - Чорномор. ботан. журн. 2010. 6 (2): 162-199.
- Sudnik-Wójcikowska B., Moysiienko I. I. Kurhany na «Dzikich Polach» – dziedzictwo kultury i ostoja ukraińskiego stepu. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2012. 1-194, CD.
- Sudnik-Wójcikowska B., Moysiienko I. I., Zachwatowicz M., Jabłońska E. The value and need for protection of kurgan flora in the anthropogenic landscape of steppe zone in Ukraine. - Plant Biosystems. 2011. 145 (3): 638-653.

ДОДАТОК

Кургани Черкаської області

F16 – «Могила Ляцька».

F19 – «Курган Остриюка».

F18 – «Могила Зубчаста».

F13 – «Курган-майдан між Грушківкою та Кам'янкою».

F21 – «Курган над Ляцівкою».

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО СТВОРЕННЯ ШТУЧНИХ ДЕРЕВНИХ НАСАДЖЕНЬ У ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

I. I. Мойсієнко

Херсонський державний університет
ivan.moysiyenko@gmail.com

Moysiyenko I. I. Recommendations for the creation of artificial tree plantations in the Kherson region.

The article provides a list of tree and shrub species that are native to the South of Ukraine and are recommended for planting in the Kherson region. The list includes 28 species of trees and 60 species of shrubs. Based on an analysis of the natural forest vegetation of the region, the list of tree and shrub species is divided into 3 natural regions: steppe, floodplain, and sandy. General recommendations for the creation of artificial forest plantations that would minimize the negative impact of afforestation on natural steppe and meadow ecosystems are given. The high zoological value of natural forest vegetation and the need for its protection are emphasized. The need to increase the range of evergreen woody and shrubby plants in the landscaping of urbanized landscapes is noted. A list of alien tree species prohibited from reproducing forests is cited. Compliance with the recommendations developed by us will allow to create tree plantations close to natural ones and prevent damage and destruction of natural ecosystems of the Kherson region in the course of reforestation.

Key words: trees, shrubs, afforestation, conservation of natural ecosystems, steppe zone

Лісові насадження мають важливе господарське, санітарне, рекреаційне, естетичне й інше значення, тому їх створення є необхідним для регіону. Однак, підходити до висадки дерев та чагарників треба надзвичайно відповідально, інакше ця шляхетна справа, навпаки, може нанести шкоду дикій природі. З метою мінімізації негативного впливу на природні екосистеми Херсонщини та наближення штучних лісових насаджень до природних нами пропонується використовувати види дерев, які природно зростають на Півдні України.

Більша частина Херсонщини лежить у смузі Злакових степів (Дідух, Шеляг-Сосонко, 2003), яка є винятково несприятливою для зростання лісової рослинності (розташована південніше вузька смуга Пустельних степів є ще більш несприятливою для зростання лісової рослинності). Її характерною особливістю є повна відсутність лісів, навіть байрачних, у зональних умовах (Бельгард, 1971). Чи не єдиним винятком був дубовий ліс у Кам'янській балці в околицях с. Республіканець (кол. Кам'янка, Косулівка) Бериславського району. Зокрема він вказується Й. К. Пачоським (Пачоский, 1915) для нижньої частини схилу високого берега Дніпра між Качкарівкою і Республіканцем та гирла Кам'янської балки. Ці біотопи сьогодні затоплені

водами Каховського водосховища. Однак, за свідченнями Г. Нікольського, величезні дуби тут були вирубані ще до будівництва водосховища у 20-ті роки ХХ ст.: «Бориславський трамот не зупинився навіть перед свавільною рубкою – вирізав столітні дуби біля Агаркова. Величезні дуби підрізано біля пенька, а в дуплах розводили багаття, щоб вогонь допоміг звалити велетня. Так безславно загинули свідки сідої старовини. Дуби ці описав ще професор Яворницький у своїй історії Запоріжжя. 300-літні велетні дуби ховали під своїми вітами запорожців, що боролися з панством, під ними запорожці розбили на голову й військо пана Вишнівецького» (Попков, Полякова, 1997). Враховуючи практично повну відсутність дерев у зональних умовах смуги Злакових степів для степових умов нами пропонуються деревні види рослин, які природно ростуть у байрачних лісах у розташованій дещо північніше за межами Херсонської області смуги Різнотравно-Злакових степів.

Ми наводимо (табл. 1 і 2) перелік видів дерев і чагарників, які природно зустрічаються в Херсонській області, або прилеглих районах України, і які рекомендується нами до посадки на території Херсонської області. Перелік дерев і чагарників розділений нами на три частини у відповідності з умовами трьох найбільших природних регіонів Херсонщини:

- **степовий регіон** – антропогенно трансформовані території, які раніше були зайняті справжніми злаковими степами на чорноземах та каштанових ґрунтах;
- **плавневий регіон** – антропогенно трансформовані території в сучасні заливних (у тому числі ділянки, які повинні заливатися під час повені, але цього не відбувається через зарегулювання русла) долини річок (заплати Дніпра, Інгульця та малих річок Каланчак, Тягинка, Кам'янка тощо);
- **піщаний регіон** – антропогенно трансформовані території Нижньодніпровських (Олешківських) пісків, зайнятих у минулому псамофітними степами в комплексі з ліською, лучною, болотною та водною рослинністю у зниженнях. Невеликі піщані масиви представлені також у долині Інгульця та приморських районах.

Зазначений перелік підготовлений на основі Конспекту флори Північного Причорномор'я (Мойсієнко, 2011). Латинські назви видів судинних рослин наводяться за: Mosyakin, Fedoronchuk, 1999, українські – за: Кобів, 2004. Автори видів та українські назви в тексті статті наведені тільки для видів, які не представлені в таблицях.

Природна лісова рослинність на території Херсонщини представлена в контурі смуги Злакових і Пустельних степів лише за межами власне зональних масивів, а саме в межах заплави та прилеглої до неї другої надзаплатної борової тераси Дніпра. Природні ліси пониззя Дніпра є залишками літописної Геродотівської Гілеї – великої країни в пониззі Дніпра (Геродот, 1993). Природно, наші заплавні ліси повністю позбавлені справжніх лісових елементів (Пачоский, 1915), через тривалий та пізній паводок, який наразі відсутній через будівництво Каховської ГЕС. Видами-едифікаторами природних заплавних лісів на Херсонщині виступають *Salix alba*, *Populus nigra* та рідше *Alnus glutinosa*. Рослинний покрив цих лісів повністю сформований болотними та лучними видами. Через відсутність паводку наразі відбулася

суттєва трансформація цих лісів, причому виявляється вона в суттєвому збагаченні дендрофлори плавнів. Нині тут спостерігається спонтанне поширення *Acer negundo*, *Elaeagnus angustifolia*, *Fraxinus pennsylvanica*, *Ulmus pumila*, *Amorpha fruticosa* й інших. Ще більше видів зустрічається у штучних насадженнях (*Betula borysthena*, *Quercus robur*, *Ulmus minor*, *Catalpa speciosa*, *Gleditsia triacanthos*, *Robinia pseudoacacia*, *Lonicera japonica* й інші), а на численних дачних масивах є широкий асортимент плодово-ягідних культурних деревних і чагарникових рослин. Лісовий рослинний покрив Нижньодніпровських пісків теж дуже бідний на справжні лісові елементи, але принаймні вони там є в невеликій кількості. Домінантами лісових угруповань виступають, крім названих вище, характерних для заплавлених лісів дерев, також *Betula borysthena*, *Fraxinus excelsior*, *Populus tremula*, *Quercus robur*. В їх рослинному покриві представлені такі лісові елементи, як астрагал солодколистий (*Astragalus glycyphyllos* L.), конвалія травнева (*Convallaria majalis* L.), ряст Пачоського (*Corydalis raczorskii* N. Busch), перестріч гребінчастий (*Melampyrum cristatum* L.), мерингія трижилкова (*Moehringia trinervia* (L.) Clairv.), тонконіг дібровний (*Poa nemoralis* L.), купена запашна (*Polygonatum odoratum* (Mill.) Druce), любка зеленоквіткова (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.), проліска дволиста (*Scilla bifolia* L.) й інші (Уманец, 2007; Захарова, Мойсієнко, 2016). Оскільки лісові види є дуже рідкісними, в нас практично всі вони включені до переліків регіонально-рідкісних видів Херсонської та Миколаївської областей (Червоний список..., 2013; Перелік..., 2021), а деякі, як, наприклад, *Platanthera chlorantha* – до Червоної книги України (2009). Природні ліси пониззя Дніпра є найпівденнішим масивом природних лісів в Україні і потребують збереження. Враховуючи, що ці ліси є надзвичайно обмежено поширеними, необхідно провести повну інвентаризацію природної лісової рослинності. Всі природні ліси Херсонської області мають бути позбавлені господарської діяльності і в перспективі взяті під охорону як об'єкти природно-заповідного фонду та об'єкти Смарагдової мережі. Нами рекомендуються для заліснення плавнів та пісків у першу чергу ті деревні та чагарникові рослини, які зростають тут природно (див. табл. 1 і 2).

Таблиця 1

Перелік видів дерев, які рекомендовані для створення штучних лісових насаджень у Херсонській області в різних типах природних регіонів: степовому, плавневому та піщаному

№ з/п	Латинська назва	Українська назва	Степовий регіон	Плавневий регіон	Піщаний регіон
1.	<i>Acer campestre</i> L.	клен польовий	+		
2.	<i>Acer platanooides</i> L.	клен гостролистий	+		
3.	<i>Acer pseudoplatanus</i> L.	явір (клен несправжньо-платановий)	+		
4.	<i>Acer tataricum</i> L.	клен татарський	+		
5.	<i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaertn.	вільха клейка		+	+

Продовження таблиці 1

№ з/п	Латинська назва	Українська назва	Степовий регіон	Плавневий регіон	Піщаний регіон
6.	<i>Betula borysthena</i> Klokov	береза дніпровська			+
7.	<i>Cerasus mahaleb</i> (L.) Mill.	вишня-магалебка (вишня-антипка)	+		
8.	<i>Crataegus ambigua</i> C. A. Mey. ex A. Becker	глід сумнівний			+
9.	<i>Crataegus azarella</i> Griseb.	глід азарелла (глід південноєвропейський)	+		+
10.	<i>Crataegus laevigata</i> (Poir) DC.	глід згладжений	+		
11.	<i>Crataegus leiomonogyna</i> Klokov	глід гладенький	+	+	+
12.	<i>Crataegus lipskyi</i> Klokov	глід Липського	+		
13.	<i>Crataegus orientalis</i> Pall. ex M. Bieb.	глід східний	+		
14.	<i>Crataegus rhipidophylla</i> Gand.	глід віялолистий	+		
15.	<i>Fraxinus excelsior</i> L.	ясен високий (ясен звичайний)			+
16.	<i>Malus praecox</i> (Pall.) Borkh.	яблуня рання	+		
17.	<i>Malus sylvestris</i> Mill.	яблуня лісова	+		+
18.	<i>Populus alba</i> L.	тополя біла		+	+
19.	<i>Populus nigra</i> L.	тополя чорна (осокір)		+	+
20.	<i>Populus tremula</i> L.	тополя тремтяча (осика)			+
21.	<i>Pyrus communis</i> L.	груша звичайна	+	+	+
22.	<i>Pyrus pyrastrer</i> (L.) Burgsd.	груша дика	+		+
23.	<i>Quercus robur</i> L.	дуб звичайний	+	+	+
24.	<i>Salix alba</i> L.	верба біла		+	+
25.	<i>Salix caprea</i> L.	верба козяча		+	+
26.	<i>Ulmus campestris</i> L.	в'яз польовий (берест)	+		
27.	<i>Ulmus glabra</i> Huds.	в'яз голий	+		
28.	<i>Ulmus laevis</i> Pall.	в'яз гладкий	+		

Таблиця 2

Перелік видів чагарників, які рекомендовані для створення штучних лісових насаджень у Херсонській області в різних типах біомів: степовому, плавневому та піщаному

№ з/п	Латинська назва	Українська назва	Степовий регіон	Плавневий регіон	Піщаний регіон
1.	<i>Amygdalus nana</i> L.	мигдаль карликовий	+		
2.	<i>Berberis vulgaris</i> L.	барбарис звичайний	+		+
3.	<i>Calophaca wolgarica</i> (L. f.) DC.	вільгунець волзький	+		
4.	<i>Caragana frutex</i> (L.) C. Koch	жовта акація кушова	+		
5.	<i>Caragana mollis</i> (DC.) Besser	жовта акація м'яка	+		

№ з/п	Латинська назва	Українська назва	Степовий регіон	Південний регіон	Північний регіон
6.	<i>Cerasus fruticosa</i> (Pall.) Woron.	вишня чагарникова (вишня степова)	+		
7.	<i>Chamaecytisus austriacus</i> (L.) Link.	зіновать австрійська	+		
8.	<i>Chamaecytisus borysthenicus</i> (Grun.) Klásková	зіновать дніпровська			+
9.	<i>Chamaecytisus graniticus</i> (Rehman) Rothm.	зіновать гранітна	+		
10.	<i>Chamaecytisus krechtoviczii</i> (Wisjul.) Holub	зіновать Кречетовича	+		
11.	<i>Chamaecytisus lindemannii</i> (V. Krecz.) Klásková	зіновать Ліндеммана	+		
12.	<i>Chamaecytisus ruthenicus</i> (Fisch. ex Woloszcz.) Klásková	зіновать руська	+		
13.	<i>Clematis orientalis</i> L.	ломиніс східний			+
14.	<i>Clematis recta</i> L.	ломиніс прямий	+		
15.	<i>Cotinus coggygria</i> Scop.	скумпія шкіряна (рай-дерево шкіряне)	+		+
16.	<i>Cotoneaster melanocarpus</i> Fisch. ex Blytt	кизильник чорноплодий (ірга чорноплода)	+		
17.	<i>Euonymus europaea</i> L.	бруслина європейська	+		+
18.	<i>Euonymus verrucosa</i> Scop.	бруслина бородавчата	+		+
19.	<i>Frangula alnus</i> Mill.	крушина ламка (крушина звичайна)		+	+
20.	<i>Genista sibirica</i> L.	дрік скіфський			+
21.	<i>Genista tinctoria</i> L.	дрік фарбувальний	+		
22.	<i>Ligustrum vulgare</i> L.	бірючина звичайна	+	+	+
23.	<i>Prunus spinosa</i> L.	слива колюча	+		+
24.	<i>Rhamnus cathartica</i> L.	жостір проносний	+		+
25.	<i>Rosa andegavensis</i> Bast.	шипшина анжуйська	+		+
26.	<i>Rosa balsamica</i> Besser	шипшина бальзамічна	+		+
27.	<i>Rosa biserrata</i> Merat	шипшина двічипилчаста	+		
28.	<i>Rosa canina</i> L.	шипшина собача (шипшина звичайна)	+	+	+
29.	<i>Rosa corymbifera</i> Borkh.	шипшина щитконосна	+	+	+
30.	<i>Rosa dimorpha</i> Steven ex Besser	шипшина двоїста	+		
31.	<i>Rosa grossgeimii</i> Chrshan.	шипшина Гроссгейма	+		
32.	<i>Rosa jundzillii</i> Besser	шипшина двоколючкова	+		
33.	<i>Rosa lupulina</i> Dubovik	шипшина вовча	+		
34.	<i>Rosa pisiformis</i> (Christ) Sosn.	шипшина горохоподібна			
35.	<i>Rosa porrectidens</i> Chrshan. et Laseb.	шипшина відтягнутозубчаста	+		
36.	<i>Rosa pygmaea</i> M. Bieb.	шипшина карликова	+		

№ з/п	Латинська назва	Українська назва	Степовий регіон	Південний регіон	Північний регіон
37.	<i>Rosa schmalhauseni</i> Chrshan.	шипшина Шмальгаузен	+		
38.	<i>Rosa tomentosa</i> Smith	шипшина повстиста	+		
39.	<i>Rosa uncinella</i> Besser	шипшина гачкувата	+	+	+
40.	<i>Rubus bertramii</i> G. Braun	ожика Бертрама		+	+
41.	<i>Rubus caesius</i> L.	ожина сиза (ожина звичайна)		+	+
42.	<i>Rubus canescens</i> DC.	ожина повстиста			+
43.	<i>Rubus nessensis</i> W. Hall.	ожина нессійська (ожина-ведмежина)		+	+
44.	<i>Rubus praecox</i> Bertol.	ожика рання			+
45.	<i>Salix acutifolia</i> Willd.	верба гостролиста		+	+
46.	<i>Salix cinerea</i> L.	верба попеляста		+	+
47.	<i>Salix purpurea</i> L.	верба пурпурова (верба червона)		+	
48.	<i>Salix rosmarinifolia</i> L.	верба розмаринолиста			+
49.	<i>Salix triandra</i> L.	верба тритичинкова		+	+
50.	<i>Salix viminalis</i> L.	верба лозова (верба кошикарська)		+	
51.	<i>Sambucus nigra</i> L.	бузина чорна	+	+	+
52.	<i>Spiraea crenata</i> L.	таволга зарубчаста	+		
53.	<i>Spiraea hypericifolia</i> L.	таволга звіробоелиста	+		
54.	<i>Swida sanguinea</i> (L.) Opiz	свидина криваво-червона	+		
55.	<i>Tamarix gracilis</i> Willd.	тамарикс стрункий			+
56.	<i>Tamarix ramosissima</i> Ledeb.	тамарикс галузистий			+
57.	<i>Tamarix tetrandra</i> Pall. ex M. Bieb.	тамарикс чотиритичинковий			+
58.	<i>Viburnum lantana</i> L.	калина цілолиста (городовина)	+		
59.	<i>Viburnum opulus</i> L.	калина звичайна		+	+
60.	<i>Vitis sylvestris</i> C. C. Gmel.	виноград лісовий	+	+	+

Категорично не рекомендується висаджувати деревні насадження на природних ділянках степів, лук, пісків, подів тощо. Будь-яка природна чи відновлена територія не повинна постраждати в ході заліснення, враховуючи надзвичайно високий ступінь антропогенної трансформації природного середовища Херсонської області.

Створювати лісові насадження у Степовій зоні рекомендується на вже антропогенно трансформованих ділянках, таких, як: ділянки з деградованими штучними лісовими та пользахисними насадженнями; еродовані ділянки ріллі; закинуті території на місці промислових та сільськогосподарських об'єктів; урбанізовані території.

При цьому на деградованих угіддях варто враховувати ступінь відновлення, тому що на таких ділянках може відбутися спонтанне відновлення степової рослинності, в тому числі там можуть відновитися і види з Червоної книги України.

В ході створення штучних лісових насаджень рекомендується використовувати посадковий матеріал, вирощений у тій самій зоні – згідно фізико-географічного районування України (Степ, Лісостеп, Лісова зона тощо). З одного боку це сприятиме

кращому приживанню деревних рослин, а з іншого боку перешкоджатиме поширенню консументів деревних рослин, включаючи патогенів. Зокрема, ми маємо негативний приклад знищення патогенним грибом ризина здута (*Rhizina inflata* (Schaeff.) Quél.) кількох тисяч гектарів щойно посаджених лісів у Херсонській області у 2008 році (Ходосовцев, Бойко, 2009).

У межах населених пунктів асортимент рослин для посадки може бути значно ширший та включати інтродуценти, за винятком інвазивних заносних рослин. Особливо рекомендується висаджувати вічнозелені хвойні та вічнозелені листяні види деревних рослин, оскільки озеленення наших міст і сіл у зимовий період виглядає досить убого. Як показали експерименти в ботсадах та дендропарках Північного Причорномор'я асортимент вічнозелених рослин у регіоні може бути значно ширший (Ходосовцев та ін., 2019). Зокрема, про це свідчать результати інтродукційних експериментів, проведених В. М. Дерев'янюк в сел. Плодове Каховського району Херсонської області. Зокрема, там ним були успішно інтродуковані такі вічнозелені рослини, як барбарис Юліана (*Berberis julianae* С. К. Schneid.), кипарис аризонський (*Cupressus arizonica* Greene), лавровишня (*Cerasus laurocerasus* (L.) Dum. Cours.), жимолость японська (*Lonicera japonica* Thunb.), жимолость загострена Джиральда (*Lonicera acuminata* Wall. var. *giraldii*), листкоколосник бамбуковий (*Phyllostachys bambusoides* Siebold & Zucc.) й інші. Ці насадження стали основою створення в сел. Плодове у 2006 році парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва «Дендропарк Ботанічний» площею 9 га (Парк-пам'ятка..., 2006).

Категорично не рекомендується висаджувати в будь-яких умовах, як за межами, так і в населених пунктах, інвазійні види рослин (табл. 3).

Таблиця 3

Перелік чужорідних видів дерев, заборонених у відтворенні лісів*

№ з/п	Латинська назва	Українська назва
1.	<i>Amorpha fruticosa</i> L.	крутик кущовий
2.	<i>Acer negundo</i> L.	клен американський
3.	<i>Ailanthus altissima</i> (Mill.) Swingle.	айлант найвищий
4.	<i>Aralia mandschurica</i> Seem.	аралія маньчжурська
5.	<i>Celtis occidentalis</i> L.	каркас західний
6.	<i>Elaeagnus angustifolia</i> L.	маслинка вузьколиста
7.	<i>Fraxinus pennsylvanica</i> Marshall	ясен пенсильванський
8.	<i>Gleditsia triacanthos</i> L.	гледичія триколючкова (христовий терен звичайний)
9.	<i>Juglans nigra</i> L.	горіх чорний
10.	<i>Prunus serotina</i> Ehrh.	черемха пізня
11.	<i>Paulownia</i> Siebold & Zucc. (sp. div.)	павловнія (види та гібриди)
12.	<i>Robinia pseudoacacia</i> L.	робінія несправжньоакація (акація біла)
13.	<i>Quercus rubra</i> L.	дуб червоний
14.	<i>Ulmus pumila</i> L.	в'яз низький

*Окрім зазначених в офіційному переліку (Перелік..., 2023), категорично не рекомендуємо вирощувати аморфу чагарникову (*Amorpha fruticosa* L.), яка є найбільш інвазійним видом у заплаві Дніпра.

На останок хотів би нагадати, що виростити дерева значно складніше, ніж їх посадити. Більшість дерев та чагарників у несприятливих лісорослинних умовах Херсонської області в молодому стані дуже вразливі, і тому потребують тривалого поливу та догляду. Тому неправильно планувати просто посадки. До цього процесу треба підходити більш далекоглядно і розраховувати, що ця діяльність на багато років. Здійсненню насаджень повинна передувати тривала підготовча робота, тобто має бути підготовлений проект з точними відомостями про розміри та розташування ділянки, характеристикою лісорослинних умов, переліком видів рослин, детальною характеристикою способу посадки кожного конкретного виду рослин, картографією розміщення рослин на ділянці, документальною фіксацією посадки, планом догляду за насадженнями у майбутньому тощо.

Отже, дотримання розроблених нами рекомендацій дозволить створити деревні насадження, наближені до природних, та запобігти пошкодженню і руйнуванню природних екосистем Херсонської області в ході заліснення.

Список використаних джерел

- Бельгард В. Степное лесоведение. Москва: Лесн. промышл., 1971. 1-336.
- Геродот. Історія: в дев'яти книгах. Книга IV / Ред. П. П. Толочко. К.: Наук. думка, 1993. 1-575.
- Дідух Я. П., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Геоботанічне районування України та суміжних територій. - Укр. ботан. журн. 2003. 60 (1): 6-17.
- Захарова М. Я., Мойсієнко І. І. Флороцентична приуроченість рідкісних видів природних лісів на Нижньодніпровських пісках. - Чорномор. ботан. журн. 2016. 12 (2): 206-213.
- Кобів Ю. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин. К.: Наук. думка, 2004. 1-800.
- Мойсієнко І. І. Флора Північного Причорномор'я: структурний аналіз, синатропізація, охорона. Дис. ... докт. біол. наук. К., 2011. 2: 1-362.
- Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення «Дендропарк Ботанічний». - Рішення Херсонської обласної ради III сесії п'ятого скликання від 05.07.06 р. № 44.
- Пачоский И. К. Описание растительности Херсонской губернии. I. Леса. Херсон, 1915. 1-202.
- Перелік видів рослин, які підлягають особливій охороні на території Миколаївської області. - Рішення IX сесії Миколаївської обласної ради VIII скликання № 27 від 21.12.2021. Миколаїв, 2021. 6 с.
- Перелік чужорідних видів дерев, заборонених у відтворенні лісів (наказ Міндовкілля від 03.04.2023 № 184, зареєстрований в Міністерстві юстиції України за № 642/39697). К., 2023.
- Попков М., Полякова Л. Сосняки на песчаных аренах Нижнеднепровья: история, проблемы, перспективы. - www.fmssc.com.ua (1997). 25 с.
- Уманец О. Ю. Лесные ценогенетические комплексы степной зоны северо-восточного Причерноморья // Вісник Національного науково-природничого музею. Серія ботанічна, ч. 2. К.: Фітон, 2007. 4-5 (2005-2007): 454-468.
- Ходосовцев О. Є., Бойко М. Ф. *Rhizina undulata* Fr. (Ascomycota) у постпірогенних сукцесіях на Олешківських пісках (Херсонщина, Україна). - Чорномор. ботан. журн. 2009. 5 (2): 261-264.
- Ходосовцев О. Є., Мойсієнко І. І., Бойко М. Ф., Кунц Б., Мельник Р. П., Загороднюк Н. В., Дармостук В. В., Захарова М. Я., Клименко В. М., Дайнеко П. М., Малюга Н. Г. Старовинні забуті парки Херсонщини. Херсон: Видавничий Дім «Гельветика», 2019. 1-300.
- Червона книга України. Рослинний світ / Ред. Я. П. Дідух. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 1-912.
- Червоний список Херсонської області. Рішення XXVI сесії Херсонської обласної ради VI скликання № 893 від 13.11.2013. Херсон, 2013. 13 с.
- Mosyakin S. L., Fedoronchuk M. M. Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist. К., 1999. 1-346.

ВОДНІ РОСЛИНИ ГІДРОЛОГІЧНОГО ЗАКАЗНИКА «АРТОПОЛОТ» (ЗАВОДСЬКА МОТГ, МИРГОРОДСЬКИЙ РАЙОН, ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ, УКРАЇНА)

І. Г. Ольшанський

Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України
olshansky1982@ukr.net

Olshanskyi I. G. Aquatic plants of the Artopolot hydrological reserve (Zavodska hromada, Myrhorod district, Poltava region, Ukraine).

*Artopolot is a hydrological reserve of local importance. It is located on the territory of Zavodska hromada on the outskirts of Pisky and PISOCHKY villages (N50.36675°, E33.42545°). The reserve is located in the valley of the Sula River and its left tributary, the Artopolot River. The area of the reserve is 507.4 hectares. Aim of this investigation was to summarize the list of aquatic plants of the hydrological reserve of local importance «Artopolot». Field trips and literature analysis were conducted. Results: 46 species of aquatic plants grow in the Artopolot nature reserve: *Acorus calamus* L., *Alisma plantago-aquatica* L., *Bolboschoenus maritimus* (L.) Palla, *Butomus umbellatus* L., *Carex riparia* Curtis, *C. vulpina* L., *Ceratophyllum demersum* L., *Eleocharis palustris* (L.) Roem. & Schult., *Elodea canadensis* Michx., *Glyceria fluitans* (L.) R. Br., *G. maxima* (Hartm.) Holmb., *Hippuris vulgaris* L., *Hydrocharis morsus-ranae* L., *Iris pseudacorus* L., *Lemna minor* L., *L. trisulca* L., *Mentha aquatica* L., *Myosotis scorpioides* L., *Myriophyllum verticillatum* L., *Nuphar lutea* (L.) Smith, *Nymphaea alba* L., *N. candida* C. Presl., *Oenanthe aquatica* (L.) Poir., *Persicaria amphibia* (L.) Delarbre var. *emersa* (Michx.) J. C. Hickman, *Phragmites altissimus* (Benth.) Nobile (P. *australis* subsp. *altissimus* (Benth.) Clayton), *P. australis* (Cav.) Trin. ex Steud. subsp. *australis*, *Potamogeton crispus* L., *P. natans* L., *P. perfoliatus* L., *Ranunculus circinatus* Sibth. (*Batrachium circinatum* (Sibth.) Spach), *Ranunculus rionii* Lagger (*Batrachium trichophyllum* subsp. *rionii* (Lagger) C. D. K. Cook), *Rorippa amphibia* (L.) Besser, *Rumex hydrolapathum* Huds., *Sagittaria sagittifolia* L., *Salvinia natans* (L.) All., *Schoenoplectus lacustris* (L.) Palla (*Scirpus lacustris* L.), *Sium latifolium* L., *Solanum dulcamara* L., *Sparanium erectum* L., *Spirodela polyrhiza* (L.) Schleid., *Stratiotes aloides* L., *Stuckenia pectinata* (L.) Börner (*Potamogeton pectinatus* L.), *Typha angustifolia* L., *T. latifolia* L., *Utricularia vulgaris* L., *Veronica anagallis-aquatica* L. Most of the species (43) are native, only three species (*Acorus calamus*, *Elodea canadensis* and *Phragmites altissimus*) are adventive. One species (*Salvinia natans*) is included in the Red Book of Ukraine (2009). Also, three species of aquatic plants are included in the official list of regionally rare species of the Poltava region: *Nymphaea alba*, *Nymphaea candida* and *Utricularia vulgaris*. Also, in the Sula River on the territory of the Artopolot reserve, we discovered a rare species of algae *Vaucheria rostellata* Kütz. (*V. aversa* Hassall). This is the only one find of this species in Ukraine (Raida et al., 2020). I have posted many observations of aquatic plants from the Artopolot reserve on the iNaturalist website: <https://www.inaturalist.org/projects/bioriznomanittia-zavodskoi-moth-biodiversity-in-theterritory-of-zavodska-hromada>.*

Key words: hydrological zakaznik, Artopolot river, aquatic plants, nature conservation, flora

Вступ

Полтавська область має розвинену гідрологічну мережу. З метою збереження і відновлення цінних водних об'єктів і комплексів в області створено багато гідрологічних заказників. Одним із них є «Артополот» – гідрологічний заказник місцевого значення. Він розташований у Миргородському районі у Заводській міській об'єднаній територіальній громаді на околицях сіл Піски і Пісочки (N50.36675°, E33.42545°). Об'єктом природно-заповідного фонду заказник «Артополот» оголошено рішенням Полтавської обласної ради від 6 вересня 2007 року. Заказник «Артополот» знаходиться у долині річки Сула та її лівої притоки – річки Артополот. Площа заказника – 507,4 га. Заказник має важливе водоохоронне значення, він є частиною Сулинського екологічного коридору. На території заказника дозволена господарська діяльність – випас худоби на 100 га і сінокосіння на 20 га (Байрак та ін., 2003, 2012). Згідно наших спостережень, у 2011-2022 роках тут проводилося лише сінокосіння, а худобу не випасали.

Наукову характеристику на той час ще проєктованого гідрологічного заказника місцевого значення «Артополот» підготували О. М. Байрак, Н. О. Стецюк і М. В. Слюсар (Байрак та ін., 2003). Відомості про рослини цього заказника можна знайти в науково-популярній книзі «Заповідними стежинами Лохвицького краю» (Байрак та ін., 2012), а також частково в наших попередніх публікаціях (Ольшанський, 2014, 2017, 2018, 2021). Зокрема зазначимо, що в річці Сула на території заказника «Артополот» було виявлено дуже рідкісний вид жовтозелених водоростей *Vaucheria rostellata* Kütz. (*V. aversa* Hassall), що є єдиною відомою знахідкою цього виду з території України (Райда та ін., 2020).

У наш час найбільш негативним фактором для заказника «Артополот» стало обміління річки Сула. Причин цього явища багато: це і наслідки проведеної у другій половині ХХ століття меліорації (осушення заболочених ділянок долини р. Сула, яке зокрема відбувалося дещо нижче по течії Сули на р. Бодаква), знищення струмків (розорювання, створення ставків тощо), недотримання водоохоронних меж і вирубка вільхових та вербових лісів уздовж річок. Важливим фактором, який сприяв обмілінню і подальшому заболочуванню річок у заказнику, було створення рибалками загат (місцева назва «ізки») для ловлі риби. Також, ймовірна причина суттєвого зниження річкового стоку – вплив нафтогазових свердловин на поверхневі та підземні води регіону (Стародубцев, 2013). Обміління Сули призводить до загибелі водних рослин і тварин та заболочування річки. Нині існує ідея збудувати шлюзи на річці Сула і таким чином підняти рівень води в річці. Нам такі кроки видаються сумнівними, оскільки це може спричинити хіба що подальше заболочування русла і цвітіння води в річці. Кілька років тому була хороша ініціатива створити на території колишнього Лохвицького району національний природний парк, куди б увійшла і територія заказника «Артополот» (Москаленко, 2017), але вона так і не була втілена.

Мета цієї статті – узагальнити перелік водних рослин гідрологічного заказника місцевого значення «Артополот».

Матеріали і методи досліджень

Експедиційні виїзди на територію дослідження проводилися у 2006-2022 рр. За окремими виключеннями, обсяг і номенклатура видів прийняті згідно Plants of the World Online (<https://powo.science.kew.org/> (accessed 2023-03-30)). Зібрані гербарні матеріали передано до Національного гербарію України – Гербарію Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України (КИ). Багато спостережень водних рослин із заказника «Артополот» було розміщено на сайті iNaturalist у проєкті «Біорізноманіття Заводської МОТТ»: <https://www.inaturalist.org/projects/bioriznomanittia-zavodskoi-moth-biodiversity-in-the-territory-of-zavodska-hromada>.

Результати досліджень та їх обговорення

За результатами аналізу літературних джерел і власних спостережень узагальнено перелік водних рослин гідрологічного заказника місцевого значення «Артополот». При складанні цього списку (таблиця) я намагався не переобтяжувати його болотними і прибережно-водними видами рослин.

Конспект водних рослин, які ростуть у гідрологічному заказнику місцевого значення «Артополот»

Вид	Статус у регіоні	Охорона	Джерела інформації
Занурені у товщу води			
<i>Ceratophyllum demersum</i> L.	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Elodea canadensis</i> Michx.	адвентивний		власні спостереження
<i>Lemna trisulca</i> L.	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Myriophyllum verticillatum</i> L.	аборигенний		Байрак та ін., 2012
<i>Potamogeton crispus</i> L.	аборигенний		власні спостереження
<i>Potamogeton perfoliatus</i> L.	аборигенний		власні спостереження
<i>Ranunculus circinatus</i> Sibth. (<i>Batrachium circinatum</i> (Sibth.) Spach)	аборигенний		власні спостереження
<i>Ranunculus rionii</i> Lagger (<i>Batrachium trichophyllum</i> subsp. <i>rionii</i> (Lagger) C. D. K. Cook)	аборигенний		Байрак та ін., 2012
<i>Stuckenia pectinata</i> (L.) Börner (<i>Potamogeton pectinatus</i> L.)	аборигенний		власні спостереження
<i>Utricularia vulgaris</i> L.	аборигенний	PP	Байрак та ін., 2012
Прикріплені рослини із плаваючими листками			
<i>Nuphar lutea</i> (L.) Smith	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Nymphaea alba</i> L.	аборигенний	PP	Байрак та ін., 2012; Ольшанський, 2018
<i>Nymphaea candida</i> C. Presl.	аборигенний	PP	власні спостереження
<i>Persicaria amphibia</i> (L.) Delarbre var. <i>emersa</i> (Michx.) J. C. Hickman	аборигенний		власні спостереження
<i>Potamogeton natans</i> L.	аборигенний		власні спостереження

Продовження таблиці

Вид	Статус у регіоні	Охорона	Джерела інформації
Вільноплаваючі			
<i>Hydrocharis morsus-ranae</i> L.	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Lemna minor</i> L.	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Salvinia natans</i> (L.) All.	аборигенний	ЧКУ	Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Spirodela polyrhiza</i> (L.) Schleid.	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Stratiotes aloides</i> L.	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
Повітряно-водні рослини			
<i>Acorus calamus</i> L.	адвентивний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Alisma plantago-aquatica</i> L.	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Bolboschoenus maritimus</i> (L.) Palla	аборигенний		власні спостереження
<i>Butomus umbellatus</i> L.	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Carex riparia</i> Curtis	аборигенний		власні спостереження
<i>Carex vulpina</i> L.	аборигенний		власні спостереження
<i>Eleocharis palustris</i> (L.) Roem. & Schult.	аборигенний		власні спостереження
<i>Glyceria fluitans</i> (L.) R. Br.	аборигенний		власні спостереження
<i>Glyceria maxima</i> (Hartm.) Holmb.	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Hippuris vulgaris</i> L.	аборигенний		власні спостереження
<i>Iris pseudacorus</i> L.	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Mentha aquatica</i> L.	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Myosotis scorpioides</i> L.	аборигенний		власні спостереження
<i>Oenanthe aquatica</i> (L.) Poir.	аборигенний		власні спостереження
<i>Phragmites australis</i> (Cav.) Trin. ex Steud. subsp. <i>australis</i>	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Phragmites altissimus</i> (Benth.) Nobille (<i>P. australis</i> subsp. <i>altissimus</i> (Benth.) Clayton)	адвентивний		власні спостереження
<i>Rorippa amphibia</i> (L.) Besser	аборигенний		власні спостереження
<i>Rumex hydrolapathum</i> Huds.	аборигенний		власні спостереження
<i>Sagittaria sagittifolia</i> L.	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Schoenoplectus lacustris</i> (L.) Palla (<i>Scirpus lacustris</i> L.)	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Sium latifolium</i> L.	аборигенний		власні спостереження

Вид	Статус у регіоні	Охорона	Джерела інформації
<i>Solanum dulcamara</i> L.	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Sparganium erectum</i> L.	аборигенний		власні спостереження
<i>Typha angustifolia</i> L.	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Typha latifolia</i> L.	аборигенний		Байрак та ін., 2012; власні спостереження
<i>Veronica anagallis-aquatica</i> L.	аборигенний		власні спостереження

Примітка. РР – регіонально рідкісний вид – вид, який включено до Переліку видів рослин, які не занесені до Червоної книги України, але є рідкісними чи такими, що постійно або тимчасово перебувають під загрозою зникнення у природних умовах на території Полтавської області (затверджено рішенням Полтавської обласної ради 23 березня 2005 року) (Офіційні переліки..., 2012); ЧКУ – Червона книга України (2009).

Загалом у гідрологічному заказнику місцевого значення «Артополот» відмічено 46 видів водних рослин. Більшість видів (43) – аборигенні, лише три види (*Acorus calamus*, *Elodea canadensis* і *Phragmites altissimus*) – адвентивні. У заказнику охороняється один вид (*Salvinia natans*), який занесено до третього видання Червоної книги України (2009). Також тут ростуть три види, які включені до переліку регіонально рідкісних видів Полтавської області: *Nymphaea alba*, *Nymphaea candida* та *Utricularia vulgaris*.

Список використаних джерел

- Байрак О. М., Заболотна Т. І., Слюсар М. В. Заповідними стежинами Лохвицького краю (вид. 2-е). Полтава: Дивосвіт, 2012. 1-184.
- Байрак О. М., Стецюк Н. О., Слюсар М. В. Наукова характеристика проєктованого гідрологічного заказника місцевого значення «Артополот» (Лохвицький район, Полтавська область) (рукопис). 2003.
- Москаленко О. Національний парк. Що це таке?.. Деякі міркування навколо однієї ситуації. - Зоря. 2017. 20 березня.
- Ольшанський І. Г. Рослинний покрив гідрологічного заказника місцевого значення «Артополот» (Полтавська обл.). - Екологія водно-болотних угідь і торфовищ. К.: Інтерсервіс, 2014. 179-181.
- Ольшанський І. Г. Регіонально рідкісні види рослин у Лохвицькому районі (Полтавська обл., Україна). - Біорізноманіття: теорія, практика та методичні аспекти вивчення у загальноосвітній та вищій школі. Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (присвячена 80-річчю з дня заснування кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка) (2-3 листопада 2017 р., м. Полтава). Полтава: ФОП Гаража М. Ф. 2017. 133-136.
- Ольшанський І. Г. Рідкісні види рослин Лохвицького району (Полтавська область, Україна). - Біологія та екологія. 2018. 4 (1): 34-44.
- Ольшанський І. Г. Рідкісні види рослин у Заводській громаді (Миргородський р-н, Полтавська обл., Україна). - Охорона біорізноманіття та історико-культурної спадщини у ботанічних садах та дендропарках. Матер. міжнар. наук. конф., присвяч. 225-річчю заснування Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України (Умань, 28-30 вересня 2021 р.). Умань, 2021. 228-232.
- Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України (довідкове видання) / Укл. Т. Л. Андрієнко, М. М. Перегрим. К.: Альтерпрес, 2012. 1-148.
- Райда О. В., Бурова О. В., Ольшанський І. Г. Нова знахідка *Vaucheria aversa* Hass. (*Ochrophyta*, *Xanthophyceae*) в Україні. - Біологічні системи. 2020. 12 (1): 105-110.
- Стародубцев В. М. На Полтавщині зникає річка Сула: гідрологи й фахівці водного господарства занепокоєні. Портал ГУРТ. 2013. <https://gurt.org.ua/news/recent/17135/> (accessed: 2023-03-30).
- Червона книга України. Рослинний світ / Ред. Я. П. Дідух. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 1-912.

ЗНАХІДКИ РІДКІСНОЇ БДЖОЛИ МЕЛІТИ ЧОРНОХВОСТОЇ (*MELITTA MELANURA* (NYLANDER, 1852)) У ПІВНІЧНО-СХІДНІЙ ЧАСТИНІ УКРАЇНИ

В. В. Пархоменко¹, О. М. Дугіна²

¹ГО «Українська природоохоронна група»,
²Гетьманський національний природний парк
dugina_lena@yahoo.com

Parkhomenko V. V., Dugina O. M. Records of the rare *Melitta melanura* (Nylander, 1852) in the north-eastern part of Ukraine.

The data of the findings of Melitta melanura in the Sumy and Poltava regions are presented. Melitta melanura occurs mainly on mesophytic and xero-mesophytic multi-grass hay meadows in June – August, mainly on the flowers of Campanula of four species (Campanula patula, C. rapunculoides, C. rotundifolia, C. trachelium). Unfortunately, as a result of the massive plowing of grasslands in 2020-2021 and significant destruction due to the hostilities in 2022, many localities where Melitta melanura was found have now been destroyed.

Key words: *Melitta melanura*, Sumy region, Red Data Book of Ukraine, Campanula

Меліта чорнохвоста *Melitta melanura* (Nylander, 1852) (= *Melitta wankowiczi* (Radoszkowski, 1891)) – невелика дика бджола (10-13 мм) (фото 1 і 2), належить до родини Melittidae, надродини Apoidea, ряду Hymenoptera. Це західнопалеарктичний вид, локально розповсюджений від Атлантичного узбережжя Європи до Монголії. В Україні зустрічається переважно на Сході, а також у передгір'ї Карпат. Антофіл, тісно пов'язаний з рослинами роду Дзвоники (*Campanula*), при цьому є важливим запилювачем низки видів квіткових рослин (Michez, Eardley, 2007). Зникаючий вид, занесений до Червоної книги України (Червона книга..., 2009; Наказ..., 2021).

Дослідження проводилися авторами у 2001-2021 рр., в одноосібних експедиціях, які інколи пересікалися (у 2004 і 2005 рр.), а також під час комплексних досліджень заповідних територій (у 2003, 2004, 2006 і 2018 рр.). Визначення матеріалу проводила О. М. Дугіна за допомогою відповідних сучасних визначників (Michez, Eardley, 2007). Окрім того, частину матеріалу (до 2005 року) було передано для уточнення визначення к. б. н. М. О. Філатову (Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва).

ПЕРЕЛІК ЗНАХІДОК

Полтавська обл.

1 ♀ – окол. м. Полтава, дендропарк, 26.07.2005, на квітах *Campanula rotundifolia* (О. М. Дугіна).

Сумська обл.

Конопотський р-н

1 ♂ – окол. с. Шпотівка, узлісся лісосмуги, 2.08.2005, на квітах *Campanula rotundifolia* (О. М. Дугіна).

Лебединський р-н

1 ♀ – окол. с. Бишкінь, остепнені луки на схилі балки, 19.08.2004, на квітах *Campanula patula* (О. М. Дугіна).

1 ♀ – окол. с. Куданівка, 18.07.2005, на квітах *Vicia cracca* (О. М. Дугіна).

1 ♀ – окол. с. Колядинець, лучно-степовий схил балки, 5.08.2016, на квітах *Campanula rotundifolia* (В. В. Пархоменко).

2 ♀♀ – окол. с. Степове, природний заповідник «Михайлівська цілина», сінокісні луки, 24.07.2004, на квітах *Geranium pratense*; 2 ♀♀, 2 ♂♂ – там само, лучний степ, 12.06.2007, на квітах *Campanula rotundifolia* (О. М. Дугіна).

Охтирський р-н

1 ♀ – окол. с. Поділ, заплавні луки біля р. Ворскла, 20.07.2021, на квітах *Campanula rotundifolia* (О. М. Дугіна).

Роменський р-н

1 ♂ – окол. с. Пустовоїтківка, узбіччя польової дороги, 7.07.2005, на квітах *Lavatera thuringiaca*; 1 ♀ – там само, 7.07.2005, на квітах *Campanula rotundifolia* (О. М. Дугіна).

Сумський р-н

1 ♀ – окол. с. Вакалівщина, яблуневий сад на узліссі діброви, 10.07.2005, на квітах *Campanula trachelium*; 3 ♀♀ – там само, 5.08.2005, на квітах *Campanula rotundifolia*; 1 ♀ – там само, узбіччя дороги на узліссі діброви, 6.08.2006, на квітах *Campanula rotundifolia*; 1 ♀, 2 ♂♂ – там само, 7.08.2007, на квітах *Campanula rotundifolia* (О. М. Дугіна).

1 ♀ – окол. с. Москалівщина, лучно-степовий схил балки, 23.08.2005, на квітах *Campanula rapunculoides* (О. М. Дугіна).

2 ♀♀ – м. Суми, заплавні луки біля ставків рибгоспу, заплава р. Стрілка, 18.07.2017, на квітах *Campanula rotundifolia* (О. М. Дугіна).

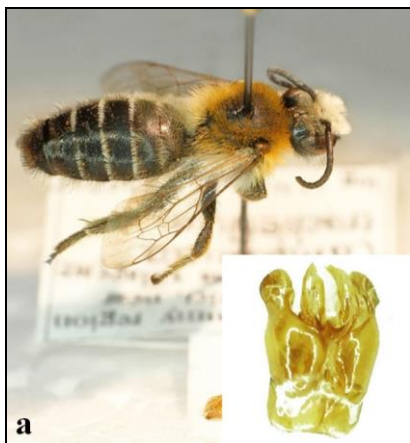

Фото 1 і 2. *Melitta melanura*: а – самець (загальний вигляд і зроблений препарат); б – самиця. Тут і далі фото В. В. Пархоменка.

Таким чином, у районі досліджень імаго *Melitta melanura* відмічені в червні – серпні переважно на квітах чотирьох видів дзвоників – *Campanula patula*, *C. rapunculoides*, *C. rotundifolia* і *C. trachelium* (фото 3 і 4). Окрім того, поодинокі і зрідка траплялися й на інших видах рослин, зокрема на *Geranium pratense*, *Lavatera thuringiaca* і *Vicia cracca*.

Фото 3 і 4. Кормові рослини *Melitta melanura*:
а – *Campanula rapunculoides* (12 липня 2008 р., заповідник «Михайлівська цілина»);
б – *Campanula patula* (7 червня 2009 р., окол. с. Вакалівщина, Сумська обл.).

За результатами багаторічних досліджень у регіоні встановлено, що *Melitta melanura* трапляється переважно на мезофітних і ксеро-мезофітних різнотравних сінокісних луках з екстенсивним пасторальним чи сінокісним використанням (фото 5). При цьому уникаючи інтенсивно загосподарених ділянок або, навпаки, таких, що взагалі не викошуються і не випасаються, а відповідно зазнають сукцесійних змін (заростають деревно-чагарниковою рослинністю). Водночас, вид не виявлений і в більш ксеротермних умовах. Наприклад, під час багаторічних (2000-2021 рр.) досліджень В. В. Пархоменка, на ксерофітних степових ділянках на мергелевих та вапнякових виходах в околицях сіл Запсілля і Могриця, попри поширення тут низки видів дзвоників, насамперед *Campanula sibirica*, жодної особини *Melitta melanura* не було виявлено.

Варто зазначити, що в Червоній книзі України (Наказ..., 2021) *Melitta melanura* має статус зникаючого виду. До 2021 року цей вид у Сумській області зустрічався в низці місць, хоча й був вкрай рідкісним. Проте, станом на тепер, низка відомих локалітетів цього виду знищені в результаті масового розорювання лучних ділянок у 2020-2021 рр., або зазнали значних руйнувань внаслідок бойових дій у 2022 році

**Фото 5. Типовий біотоп *Melitta melanura* – сінокісна лука
(11 липня 2008 р., природний заповідник «Михайлівська цілина»).**

(зокрема в Гетьманському НПП) (Пархоменко, Василюк, 2022). При цьому, внаслідок мінування досліджуваної території російськими окупантами під час повномасштабного наступу у 2022 році, провести тут нові дослідження й оцінити стан популяції *Melitta melanura* нині вкрай небезпечно і практично неможливо.

Висловлюємо подяку Ю. М. Геряку за редагування статті та М. О. Філатову за перевірку визначення.

Список використаних джерел

- Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ)» (19 січня 2021 року, № 29) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-21#Text>.
- Пархоменко В. В., Василюк О. В. Заповідні території і російсько-українська війна // Сучасні фітосозологічні дослідження в Україні. Збірник наукових праць з нагоди вшанування пам'яті видатного фітосозолога, д. б. н., проф. Т. Л. Андрієнко-Малюк (1938-2016 рр.). К., 2022. 6: 88-94.
- Червона книга України. Тваринний світ / Ред. І. А. Акімов. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 1-624.
- Michez D., Eardley C. Monographic revision of the bee genus *Melitta* Kirby 1802 (Hymenoptera: Apoidea: Melittidae) // Annales de la Société Entomologique de France. 2007. 43: 379-440.

Сучасні підходи до оцінки та збереження біорізноманіття на території природно-заповідного фонду / Зб. наук. пр. за матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (24-25 березня 2023 р.). – Черкаси – Чернівці: Друк Арт, 2023. – С. 81-102.

МАТЕРІАЛИ ДО СТВОРЕННЯ ЛАНДШАФТНОГО ЗАКАЗНИКА ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ «ЗАПСІЛЛЯ»

В. В. Пархоменко

ГО «Українська природоохоронна група»
fullmetalekolog@gmail.com

Parkhomenko V. V. Materials for the creation of a landscape zakaznik of national significance «Zapsillia».

Based on the author's research over 21 years (2001-2021, 126 field days) in the vicinity of Zapsillia village in Sumy region 520.17 ha of natural areas (mainly meadow-steppe) that need to be preserved, were discovered. As a result of the author's research, 83 species of plants, 11 – fungi and 743 – animals (659 – invertebrates, 2 – amphibians, 5 – reptiles, 63 – birds and 14 – mammals) were found in this territory. 99 rare species were found, of which 5 are plants, 1 is a mushroom, 93 are animals (67 are invertebrates, 2 are reptiles, 20 are birds, and 4 are mammals). A number of insect species in Sumy region were found only in the planned zakaznik, in particular representatives of Lepidoptera order (Gynaephora selenitica, Nemophora dumerillella and Phengaris alcon).

Key words: projected zakaznik, Zapsillia, meadow-steppe areas, Sumy region, rare plants and animals

Створення територій природно-заповідного фонду (ПЗФ) є одним із найбільш дієвих вирішень проблеми втрати біорізноманіття та цінних природних територій. Зокрема, Кабінетом Міністрів України затверджено Державну програму регіонального розвитку України (Постанова від 6 серпня 2014 року № 385), згідно якої до 2021 року в Україні мало бути створено 9095 тис. га територій та об'єктів ПЗФ, що дало б можливість збільшити площу природно-заповідних територій з 6,1 % у 2013 році до 15 % у 2021 році.

Проте, на жаль, донині створення об'єктів ПЗФ майже не проводиться. Дані показують, що Сумська область посідає 14-те місце серед усіх областей України за кількістю (площею) створених територій ПЗФ (18 % від площі області), тобто має середній показник заповідності. Хоча й ці показники нині значно зменшуються, оскільки у 2017-2021 рр. окремі заповідні території Сумщини піддалися частковому або майже суцільному розорюванню чи розпаюванню органами місцевого самоврядування (наприклад, частина території Могрицького, Миропільського та Вільшанківського заказників). Найбільше постраждав РЛП «Сеймський» – на його території незаконно розорали понад 20 тис. га заплавних лук (особ. повід. О. В. Василюка).

Щодо не заповідних ділянок, то на Сумщині майже повністю знищені лучні та степові екосистеми й водно-болотні угіддя. Апогей цієї нищівної дії відбувся навесні та влітку 2021 року, коли лише в околицях с. Запсілля (Миропільська сільська

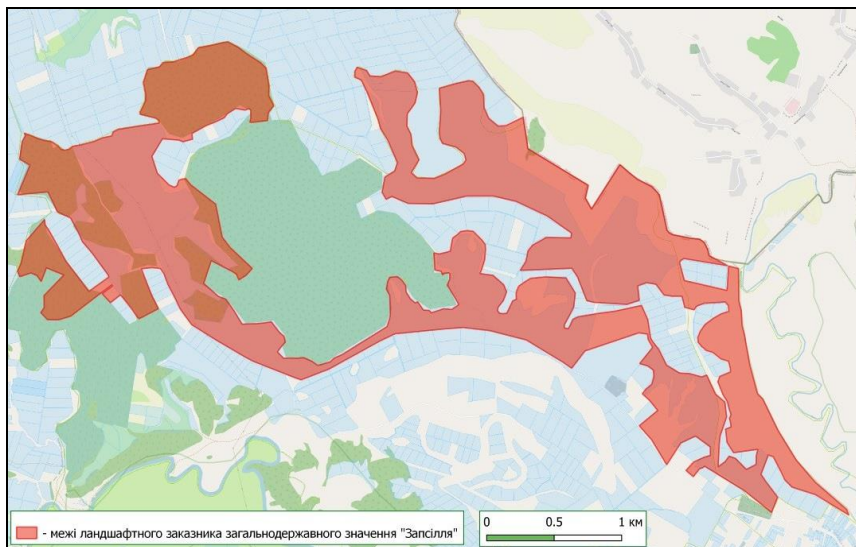
група) були розорані тисячі гектарів заплавної луки та степових ділянок (Пархоменко, 2022а). Причому агроценози створили навіть на крутосхилах (понад 15°, не врахувавши процеси ерозії та зникнення родючого шару ґрунту), а також на заплавної луках впритул до русла р. Псел (попри 50-метрову охоронну зону) і на ділянках, які заливаються водою під час весняного водопілля р. Псел. Окрім того, автором виявлені випадки створення штучних лісових насаджень на лучних та степових ділянках, попри заборону їх нищення. Майже відсутній і контроль за використанням отрутохімікатів в агроценозах (існують їх види, які заборонені в Україні). І наостанок – на жаль стало поширеним самозахоплення земель (зазвичай для незаконного добування піску, наприклад, біля с. Радьківка і с. Велика Чернеччина Сумського району), самовільне створення дамб на річках та струмках тощо. Через це значно знизилася видове різноманіття низки видів рослин і тварин, оскільки вони втратили свої місця мешкання та живлення (Пархоменко, 2022а). Наприклад, згідно досліджень автора у 2021 році, лише через розорювання заплавної луки біля р. Псел у Краснопільському та Сумському районах Сумщини *Luscinia luscinia* і *Sorex sorex* зменшили чисельність у 7-11 разів (це попри існування тут низки заповідних територій). Водночас, на інших ділянках, ці види майже зникли.

Прошло лише трохи більше 30 років, як комуністична влада варварськи нищила українську природу, проте зараз це вже забулося й ми починаємо йти тим самим шляхом нищення, а в деяких аспектах перевершили минуле, оскільки нині активно нищаться заповідні території. Годі вже казати про не заповідні ділянки, які в останні роки зникли в багатьох районах. І це попри найвищу частку орних земель України серед країн Європи – понад 56 %.

Таким чином, на території області залишилося вкрай мало природних територій. А через повномасштабний наступ росіян у 2022 році (на дев'ятий рік російсько-української війни) природа Сумщини зазнала і зазнає значного негативного впливу через активні військові дії (Пархоменко, Василюк, 2022). Й нині наслідки цього впливу неможливо оцінити через замінованість та продовження обстрілів.

Тому зараз дуже гостро стоїть проблема збереження природних територій Сумщини, оскільки з часом може скластися ситуація, що не залишиться що зберегти. Ця гостра проблема може вирішитись лише посиленням контролю за дотриманням заповідності та створенням нових територій природно-заповідного фонду. Зокрема, й створенням запропонованого автором заказника у східній частині Сумщини.

Заказник «Запілля». Проєктований заказник розташований в околицях с. Запілля Сумського (раніше – Краснопільського) району Сумської області на площі 520,17 га й включає переважно материкові та лучні ділянки біля р. Псел (рисунок). Згідно фізико-географічного районування України (Маринич, 2006) проєктований заказник розташований у Сумсько-Тростянецькому ландшафтному районі Сумської схилово-височинної області Лісостепової зони на крутих, порізаних ярами і балками остепнених та зарослих кущами (переважно тереном) і деревами (зазвичай листяними) схилах правого корінного берега р. Псел, а також включає ділянку заплави р. Псел.

**Картохема проєктованого ландшафтного заказника
загальнодержавного значення «Запсілля» (створена К. М. Гарбарчук).**

Територія розташована на земельних ділянках комунальної власності із цільовим призначенням «16.00 Землі запасу (земельні ділянки кожної категорії земель, які не надані у власність або користування громадянам чи юридичним особам)» загальною площею 175,366 га з кадастровими номерами: 5922381600:04:002:0429 – 55,9374 га, 5922381600:04:002:0427 – 41,5809 га, 5922381600:04:002:0431 – 38,973 га, 5922381600:04:002:0426 – 7,6202 га, 5922381600:04:002:0433 – 18,7257 га, 5922381600:04:003:0241 – 8,0866 га, 5922381600:04:002:0419 – 3,9592 га, 5922381600:04:002:0420 – 0,5012 га. Окрім того на земельній ділянці комунальної власності з цільовим призначенням «01.08 для сінокосіння і випасання худоби» площею 109 га з кадастровим номером 5922381600:04:002:0401. Також до складу заказника включені незареєстровані території площею 235,804 га.

Назва заказника «Запсілля» пов'язана зісторичною назвою села Запсілля, що найближче розташовується до території проєктованого заказника. Категорія пропонуваного об'єкта була обрана «ландшафтний заказник», оскільки саме така категорія найкраще буде відповідати поставленим цілям – збереження природного ландшафту, який включає степові та лучні ділянки (фото 1-4). Наявні на цій території об'єкти біорізноманіття є частинами єдиного цілісного та взаємопов'язаного природного ландшафту, який потребує збереження всіх його компонентів.

Спроби створення заказника. Територію проєктованого заказника автор почав досліджувати з 2001 року, й вже з 2002 року почав наголошувати на створенні тут заказника і надіслав у Сумський департамент екології обґрунтування, в якому

Фото 1-4. Краєвиди проєктованого заказника «Запсілля». Фото автора (2008-2021 рр.).

було запропоновано заповідати площу в 100 га (наводилося 8 раритетних видів тварин). На жаль це обґрунтування було проігноровано. Згодом була підготовлена публікація про цінність цих територій (Пархоменко, 2005), а також на матеріалах дослідження сусідніх заповідних територій (Могрицький і Миропільський заказники) (Пархоменко, 2003; Карпенко та ін., 2004), запропоновано розширити їхню площу за рахунок проєктованого заказника. У 2009-2010 рр. створено більш повне обґрунтування, яке включало понад 30 раритетних видів тварин і 5 раритетних видів рослин (загальний список – 355 видів, запропонована площа для заповідання – близько 400 га) (Пархоменко, 2010). На жаль і це залишилося без реакції, а матеріали

були використані в іншому руслі. Попри це, у 2021 році було написано нове обґрунтування – для площі 520,28 га наведено понад 400 видів, з яких – 41 вид рідкісних рослин і тварин. Причому, для більших шансів заповідання було створено два обґрунтування – для ділянок комунальної власності і для невизначених на цей час ділянок (не переданих у користування). Але навіть ці варіанти на цей час проігноровані. На жаль, подібна практика ігнорування проєктів створення заповідних об'єктів практикується в низці областей, «лідерами» серед яких є Хмельницька, Харківська, Дніпропетровська й Одеська області, де не створюються заповідні об'єкти вже низку років (особ. повід. О. В. Василюка).

Отже, ця публікація – можливо остання спроба привернути увагу суспільства та науковців до необхідності заповідання цієї території. На основі моїх досліджень з 2001 до 2021 року складено список рослин і тварин проєктованого заказника, який включає 837 видів, серед яких 99 видів знаходяться під охороною – занесені до Червоної книги України (Наказ..., 2021), Червоного списку Сумської області (Рішення..., 2011) та включені до Резолюції 4 і 6 Бернської конвенції (Василюк та ін., 2019). І цей список не є остаточним і в подальшому може ще збільшитись, оскільки й досі опрацьовані не всі мої дослідження.

Матеріал. Дослідження проводилися автором впродовж 126 польових днів з 2001 до 2021 року, переважно під час одноденних виїздів, а також зрідка – багатоденних експедицій (тривалістю 4-8 днів, лише одноосібно, у 2001, 2002, 2003, 2006, 2011 і 2019 рр.). Вивчалися переважно комахи та птахи, а також реєструвалися інші тварини, рослини і найменше – гриби. Всього виявлено 837 видів рослин, грибів і тварин.

Визначення видів проведені автором, у деяких випадках матеріал передавався для уточнення визначень, зокрема Ю. М. Геряку (Україна) представники совкоподібних (Noctuoidea) (всього 6 видів), а також окремі представники денних лускокрилих (Papilionoidea) – *Phengaris alcon*. У деяких випадках матеріал визначався за фотографіями, відправленими спеціалістам або за завантаженими на сайт iNaturalist (всього 8 видів). Зокрема, таким чином були визначені *Phylloscypha phyllogena* – О. В. Василюком (Україна), *Sylvaemus flavicollis* і *Sylvaemus sylvaticus* – Д. Соколовським (Німеччина), *Glomeris hexasticha* і *Geophilus flavus* – О. Ю. Бубелою та Л. О. Ільмінською (Україна), *Eucosma conterminana* – В. В. Кавуркою (Україна), *Tessellana veyseli* – А. Hochkirch (Німеччина), *Dolichomitus cephalotes* – О. Решчіком (Китай).

Окрім того, у 2006 році окремі представники ряду Coleoptera надавалися на визначення †В. М. Грамі (1937-2020), зокрема *Timarcha goettingensis*.

ПЕРЕЛІК ВИДІВ ПРОЄКТОВАНОВОГО ЗАКАЗНИКА «ЗАПСІЛЛЯ»

Більшість наведених даних представлена вперше, оскільки донині лише частина зібраного і визначеного матеріалу з цієї території опублікована автором (Пархоменко, 2003, 2004, 2005, 2010, 2020, 2022а, 2022б; Геряк та ін., 2018; Zagrodniuk et al., 2018; Parkhomenko, 2021; Geryak et al., 2022).

Прийняті в тексті скорочення: ЧКУ – Червона книга України, БК – раритетні види з Резолюції 4 і 6 Бернської конвенції, РР – Червоний список Сумської області (регіонально рідкісні види).

Судинні рослини

Територія проєктованого заказника належить до Великочернечинського під-району Краснопільсько-Тростянецького геоботанічного району Сумського геоботанічного округу, що відноситься до Східноєвропейської провінції Європейсько-Сибірської лісостепової області (Геоботанічне районування..., 1977). Представлені типи рослинності: степова, лучна, чагарникова, деревна та прибережно-водна. На незаліснених схилах балок у місцях виходу крейди поширені кальцієфільні варіанти лучних степів, а на непорушених ділянках – лучно-степові ценози. У більш віддалених від річки місцях у системі розгалужених балок правобережжя Псла поширені материкові луки. Поширені *Salvia pratensis* (шавлія лучна), *Thymus* sp. (чебрець), *Agrimonia eupatoria* (парило звичайне), *Cynoglossum officinale* (чорнокорінь лікарський), *Hylotelephium maximum* (очиток великий), *Securigera varia* (в'язіль різнобарвний), різноманітні злаки та *Viscaria vulgaris* (смолівка звичайна). З кущів зустрічаються *Prunus spinosa* (терен), *Crataegus monogyna* (глід одноматочковий) і *Rosa corymbifera* (шипшина щитконосна). Серед трав'янистих рослин лісових ділянок представлені *Asarum europaeum* (копитняк європейський), *Corydalis solida* (ряст цільний), *Corydalis cava* (ряст порожнистий), *Pulmonaria angustifolia* (медунка вузьколиста), *Stellaria graminea* (зірочник злакоподібний), *Aegopodium podagraria* (яглиця звичайна), *Scilla siberica* (проліска сибірська) й інші.

Список видів рослин, виявлених на території проєктованого заказника «Запсілля»

1. <i>Achillea millefolium</i>	25. <i>Crataegus monogyna</i>
2. <i>Aegonychon purpureocaeruleum</i>	26. <i>Cynoglossum officinale</i>
3. <i>Aegopodium podagraria</i>	27. <i>Echinocystis lobata</i>
4. <i>Agrimonia eupatoria</i>	28. <i>Echium vulgare</i>
5. <i>Allium rotundum</i>	29. <i>Erigeron canadensis</i>
6. <i>Ambrosia artemisiifolia</i>	30. <i>Eryngium campestre</i>
7. <i>Anemone sylvestris</i> PP	31. <i>Ficaria verna</i>
8. <i>Anthericum ramosum</i>	32. <i>Genista tinctoria</i>
9. <i>Aristolochia clematidis</i>	33. <i>Helianthemum nummularium</i>
10. <i>Asarum europaeum</i>	34. <i>Helichrysum arenarium</i>
11. <i>Asparagus officinalis</i>	35. <i>Hylotelephium maximum</i>
12. <i>Aster amellus</i>	36. <i>Iva xanthiifolia</i>
13. <i>Berteroa incana</i>	37. <i>Knautia arvensis</i>
14. <i>Betula pendula</i>	38. <i>Lamium maculatum</i>
15. <i>Campanula patula</i>	39. <i>Lathyrus vernus</i>
16. <i>Campanula sibirica</i>	40. <i>Lavatera thuringiaca</i>
17. <i>Carduus nutans</i>	41. <i>Linaria vulgaris</i>
18. <i>Centaurea jacea</i>	42. <i>Linum austriacum</i> PP
19. <i>Chamaecytisus ruthenicus</i>	43. <i>Linum perenne</i> PP
20. <i>Cichorium intybus</i>	44. <i>Melampyrum nemorosum</i>
21. <i>Cirsium vulgare</i>	45. <i>Melilotus officinalis</i>
22. <i>Consolida regalis</i>	46. <i>Myosotis ramosissima</i>
23. <i>Corydalis cava</i>	47. <i>Onobrychis vicicifolia</i>
24. <i>Corydalis solida</i>	48. <i>Origanum vulgare</i>

49. <i>Pastinaca sativa</i>	67. <i>Seseli annuum</i>
50. <i>Pedicularis kaufmanni</i> PP	68. <i>Silene latifolia</i>
51. <i>Pinus sylvestris</i>	69. <i>Silene nutans</i>
52. <i>Polygonatum hirtum</i>	70. <i>Silybum marianum</i>
53. <i>Polygonatum multiflorum</i>	71. <i>Solidago canadensis</i>
54. <i>Populus tremula</i>	72. <i>Stellaria graminea</i>
55. <i>Prunus spinosa</i>	73. <i>Stipa pennata</i> ЧКУ
56. <i>Pulmonaria angustifolia</i>	74. <i>Taraxacum officinale</i>
57. <i>Quercus robur</i>	75. <i>Trifolium arvense</i>
58. <i>Rubra holostea</i>	76. <i>Trifolium pratense</i>
59. <i>Rosa corymbifera</i>	77. <i>Tussilago farfara</i>
60. <i>Salvia nutans</i>	78. <i>Ulmus minor</i>
61. <i>Salvia pratensis</i>	79. <i>Valeriana officinalis</i>
62. <i>Salvia verticillata</i>	80. <i>Veronica prostrata</i>
63. <i>Scabiosa ochroleuca</i>	81. <i>Viburnum opulus</i>
64. <i>Scilla siberica</i>	82. <i>Viscaria vulgaris</i>
65. <i>Securigera varia</i>	83. <i>Xanthium strumarium</i>
66. <i>Sedum acre</i>	

З раритетних рослин виявлені 5 видів, серед яких локально поширений 1 вид з Червоної книги України – *Stipa pennata* (ковила пірчаста), а 4 види занесені до Червоного списку Сумської області: *Linum perenne* (пльон багаторічний), *Linum austriacum* (пльон австрійський), *Anemone sylvestris* (анемона лісова) і *Pedicularis kaufmanni* (шолудивник Кауфмана).

Окрім того, на території проєктованого заказника поширено оселище Резолюції 4 Бернської конвенції E1.2 Perennial calcareous grassland and basic steppes (Багаторічні трав'яні угруповання на вапняках та степах), охороняти яке Україна зобов'язалась в рамках Бернської конвенції, а також відповідно до Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Гриби

За попередніми дослідженнями виявлено 11 видів грибів (фото 5-7), з яких один вид до 2021 року був занесений до Червоної книги України – *Morchella steppicola* (зморшок степовий).

Phylloscypha phylogena

Russula sanguinea

Morchella steppicola

Фото 5-7. Гриби проєктованого заказника «Запільля». Фото автора (2009-2021 рр.).

Список видів грибів, виявлених на території проєктованого заказника «Запсілля»

1. <i>Calvatia gigantea</i>	7. <i>Leccinum scabrum</i>
2. <i>Coprinellus micaceus</i>	8. <i>Morchella steppicola</i> ЧКУ (до 2021 року)
3. <i>Coprinus comatus</i>	9. <i>Phylloscypha phyllogena</i>
4. <i>Flammulina velutipes</i>	10. <i>Russula sanguinea</i>
5. <i>Laetiporus sulphureus</i>	11. <i>Xylaria longipes</i>
6. <i>Leccinum aurantiacum</i>	

Тварини

Територія проєктованого заказника вирізняється значним видовим різноманіттям тварин. Зокрема, за дослідженнями автора тут виявлено 743 види, з яких 93 є раритетними і занесені в різні охоронні списки.

Безхребетних тварин виявлено 659 видів, переважають лучні та степові види, менше представлені лісові та прибережно-водні види (фото 8-19). Окрім того наявні деякі водні види, які були виявлені в тимчасових водоймах, зокрема *Branchipus schaefferi*, занесений до Червоної книги України (Пархоменко, 2022a).

Список видів безхребетних тварин,
виявлених на території проєктованого заказника «Запсілля»

1. <i>Abia nitens</i> ЧКУ	28. <i>Agrotis segetum</i>
2. <i>Abrostola triplasia</i>	29. <i>Agrypnus murinus</i>
3. <i>Acanthosoma haemorrhoidale</i>	30. <i>Aiolopus thalassinus</i>
4. <i>Acontia lucida</i>	31. <i>Aleochara curtula</i>
5. <i>Acontia trabealis</i>	32. <i>Altica oleracea</i>
6. <i>Acronicta aceris</i>	33. <i>Alydus calcaratus</i>
7. <i>Acronicta megacephala</i>	34. <i>Amata phegea</i>
8. <i>Acronicta psi</i>	35. <i>Ammophila sabulosa</i>
9. <i>Acronicta rumicis</i>	36. <i>Amphimallon solstitialle</i>
10. <i>Actinotia polyodon</i>	37. <i>Amphipoea fucosa</i>
11. <i>Adelphocoris lineolatus</i>	38. <i>Amphipyra livida</i>
12. <i>Adscita statices</i>	39. <i>Amphipyra pyramidea</i>
13. <i>Aedia funesta</i>	40. <i>Anacaena lutescens</i>
14. <i>Aelia acuminata</i>	41. <i>Anania hortulata</i>
15. <i>Aeshna affinis</i>	42. <i>Anarta trifolii</i>
16. <i>Agabus bipustulatus</i>	43. <i>Anax imperator</i> ЧКУ
17. <i>Agapanthia dahli</i>	44. <i>Andrena cineraria</i>
18. <i>Agapanthia villosoviridescens</i>	45. <i>Andrena vaga</i>
19. <i>Agelastica alni</i>	46. <i>Andrena wilkella</i>
20. <i>Aglais io</i>	47. <i>Angerona prunaria</i>
21. <i>Aglais urticae</i>	48. <i>Anisoplia austriaca</i>
22. <i>Agriopsis marginaria</i>	49. <i>Anoecia corni</i>
23. <i>Agrochola circellaris</i>	50. <i>Anoplius samariensis</i> ЧКУ
24. <i>Agrochola litura</i>	51. <i>Anoplotrupes stercorosus</i>
25. <i>Agrotis bigramma</i>	52. <i>Anorthoa munda</i>
26. <i>Agrotis exclamationis</i>	53. <i>Anthidium florentinum</i>
27. <i>Agrotis ipsilon</i>	54. <i>Anthidium manicatum</i> PP

55. *Anthocharis cardamines*
 56. *Anthocomus rufus*
 57. *Apamea anceps*
 58. *Apamea monoglypha*
 59. *Apamea sordens*
 60. *Apatura illia*
 61. *Apatura iris* **ЧКУ**
 62. *Aphantopus hyperantus*
 63. *Aphis sambuci*
 64. *Aphrophora alni*
 65. *Apis mellifera*
 66. *Aplocera plagiata*
 67. *Araneus diadematus*
 68. *Araschnia levana*
 69. *Arctia caja*
 70. *Arctia festiva* **PP**
 71. *Arctornis l-nigrum*
 72. *Arge enodis*
 73. *Argiope bruennichi* **PP**
 74. *Argynnis adippe*
 75. *Argynnis pandora*
 76. *Argynnis paphia* **PP**
 77. *Ascotis selenaria*
 78. *Asilus crabroniformis* **ЧКУ**
 79. *Autographa gamma*
 80. *Axylia putris*
 81. *Bembix rostrata* **PP**
 82. *Bibio marci*
 83. *Bicolorana bicolor*
 84. *Biston betularia*
 85. *Blaps halophila*
 86. *Bolitophagus reticulatus*
 87. *Boloria dia*
 88. *Bombus bohemicus*
 89. *Bombus hortorum*
 90. *Bombus hypnorum*
 91. *Bombus lapidarius*
 92. *Bombus muscorum* **ЧКУ**
 93. *Bombus pascuorum*
 94. *Bombus pomorum* **ЧКУ**
 95. *Bombus soroeensis*
 96. *Bombus sylvorum*
 97. *Bombus terrestris*
 98. *Branchipus schaefferi* **ЧКУ**
 99. *Cacopsylla ulmi*
 100. *Calamia tridens*
 101. *Callimorpha quadripunctaria* **ЧКУ** (до 2009 року), **БК, PP**
 102. *Calliptamus italicus*
 103. *Callistege mi*
 104. *Calliteara pudibunda*
 105. *Calopteryx splendens*
 106. *Camponotus fallax*
 107. *Camponotus vagus* **PP**
 108. *Campptogramma bilineata*
 109. *Cantharis rufa*
 110. *Cantharis rustica*
 111. *Carabus granulata*
 112. *Caradrina clavipalpis*
 113. *Caradrina morpheus*
 114. *Carcharodus floccifera*
 115. *Carpocoris purpureipennis*
 116. *Catocala electa* **PP**
 117. *Catocala fraxini* **ЧКУ** (до 2021 року)
 118. *Catocala fulminea*
 119. *Catocala nupta*
 120. *Celastrina argiolus*
 121. *Centrotus cornuta*
 122. *Ceraleptus gracilicornis*
 123. *Cerambyx scopolii*
 124. *Cerastis rubricosa*
 125. *Cerceris quadrifasciata*
 126. *Cetonia aurata*
 127. *Chaetopteroptilia segetum*
 128. *Chartoscirta cincta*
 129. *Chiasmia clathrata*
 130. *Chlorophorus sartor*
 131. *Chorthippus apricarius*
 132. *Chorthippus brunneus*
 133. *Chorthippus macrocerus*
 134. *Chrysochus asclepiadeus*
 135. *Chrysolina polita*
 136. *Chrysolina sanguinolenta*
 137. *Chrysomela vigintipunctata*
 138. *Chrysoperla carnea*
 139. *Chrysops caecutiens*
 140. *Chrysotoxum festivum*
 141. *Cicadella viridis*
 142. *Cicindela campestris*
 143. *Cicindela hybrida*
 144. *Cicindela soluta*
 145. *Cimex equestris*

146. *Cirrhia icteritia*
147. *Cirrhia ocellaris*
148. *Cleora cinctaria*
149. *Clostera anachoreta*
150. *Clostera curta*
151. *Clostera pigra*
152. *Clytra laeviuscula*
153. *Coccinella septempunctata*
154. *Coccinula quatuordecimpustulata*
155. *Coelioxys conoidea*
156. *Coenonympha arcania*
157. *Coenonympha pamphilus*
158. *Colias crocea*
159. *Colias erate*
160. *Colias hyale*
161. *Colias myrmidone* **ЧКУ, БК, PP**
162. *Colletes cunicularius*
163. *Colocasia coryli*
164. *Colotois pennaria*
165. *Colpa quinquecincta*
166. *Conistra rubiginosa*
167. *Conistra vaccinii*
168. *Conocephalus fuscus*
169. *Copris lunaris*
170. *Coptocephala unifasciata*
171. *Cordulia aenea*
172. *Coreus marginatus*
173. *Corizus hyoscyami*
174. *Cosmia pyralina*
175. *Cosmia trapezina*
176. *Cosmorhoe ocellata*
177. *Cossus cossus*
178. *Costaconvexa polygrammata*
179. *Craniophora ligustri*
180. *Creophilus maxillosus*
181. *Crocothemis erythraea*
182. *Crombrugghia distans*
183. *Cryptocephalus aureolus*
184. *Cryptocephalus sericeus*
185. *Ctenioptus sulphureus*
186. *Cucujus cinnaberinus* **ЧКУ, БК**
187. *Cucullia absinthii*
188. *Cucullia fraudatrix*
189. *Cucullia pustulata*
190. *Cucullia tanacetii*
191. *Cucullia umbratica*
192. *Cupido argiades*
193. *Cupido decolorata*
194. *Cupido minimus*
195. *Cyaniris semiargus*
196. *Cydia pomonella*
197. *Cylindera germanica*
198. *Cylindromyia intermedia*
199. *Cynips quercusfolii*
200. *Cyphocleonus dealbatus*
201. *Decticus albifrons*
202. *Decticus verrucivorus* **PP**
203. *Deilephila elpenor*
204. *Deilephila porcellus* **PP**
205. *Deltote deceptoris*
206. *Dendrolimus pini*
207. *Dermacentor reticulatus*
208. *Dermestes lanarius*
209. *Diachrysis chrysitis*
210. *Diacrisia sannio*
211. *Diaphora mendica*
212. *Dictyophara europaea*
213. *Dinoptera collaris*
214. *Doclostaurus brevicollis*
215. *Dolichomitus cephalotes* **ЧКУ**
216. *Dolichus halensis*
217. *Dolycoris baccarum*
218. *Dorcadion carinatum*
219. *Dorcadion holosericeum*
220. *Dorcus parallelipedus*
221. *Drepana falcataria*
222. *Drymus ryeii*
223. *Dypterygia scabriuscula*
224. *Dysauxes ancilla*
225. *Earias clorana*
226. *Ebrechtella tricuspidata*
227. *Ecpyrrhorrhoe rubiginalis*
228. *Ectemnius cephalotes*
229. *Ectobius lapponicus*
230. *Ectobius sylvestris*
231. *Ectropis crepuscularia*
232. *Egira conspicularis*
233. *Ematurga atomaria*
234. *Emmelina monodactyla*
235. *Emus hirtus* **ЧКУ**
236. *Endomychus coccineus*
237. *Ennomos autumnaria*

238. *Epirrhoe alternata*
 239. *Epirrhoe tristata*
 240. *Episyrphus balteatus*
 241. *Erannis defoliaria*
 242. *Eriopeltis festucae*
 243. *Eriothrix rufomaculata*
 244. *Eristalinus sepulchralis*
 245. *Eristalis arbustorum*
 246. *Eristalis tenax*
 247. *Erynnis tages*
 248. *Euchorthippus pulvinatus*
 249. *Euclidia glyphica*
 250. *Eucosma conterminana*
 251. *Eumenes coarctatus*
 252. *Eumenes coronatus*
 253. *Euonicellus fulvus*
 254. *Eupeodes corollae*
 255. *Eupeodes latifasciatus*
 256. *Euplexia lucipara*
 257. *Euproctis chrysorrhoea*
 258. *Eupsilia transversa*
 259. *Eurydema oleracea*
 260. *Eurydema ventralis*
 261. *Eurygaster maura*
 262. *Euthrix potatoria*
 263. *Euthystira brachyptera*
 264. *Evarcha falcata*
 265. *Everes argiades*
 266. *Falcaria lacertinaria*
 267. *Formica cunicularia*
 268. *Formica pratensis*
 269. *Formica rufibarbis*
 270. *Furcula bifida*
 271. *Furcula furcula*
 272. *Galeruca tanaceti*
 273. *Gasteruption jaculator*
 274. *Gastrophysa polygoni*
 275. *Geometra papilionaria*
 276. *Geophilus flavus*
 277. *Glaucoopsyche alexis*
 278. *Glomeris hexasticha*
 279. *Gomphus vulgatissimus*
 280. *Gonepteryx rhamni*
 281. *Graphosoma italicum*
 282. *Gryllotalpa gryllotalpa*
 283. *Gryllus campestris*
 284. *Gynaephora selenitica*
 285. *Habrosyne pyritoides*
 286. *Hadena capsincola*
 287. *Hadena irregularis*
 288. *Haematopota pluvialis*
 289. *Halictus rubicundus*
 290. *Halictus sexcinctus*
 291. *Harmonia axyridis*
 292. *Harpalus affinis*
 293. *Harpalus rufipes*
 294. *Hecatera bicolorata*
 295. *Hedya pruniana*
 296. *Hedychrum nobile*
 297. *Helicoverpa armigera*
 298. *Heliothis adaucta*
 299. *Heliothis peltigera*
 300. *Heliothis viroplaca*
 301. *Helophilus hybridus*
 302. *Helophilus pendulus*
 303. *Helophilus trivittatus*
 304. *Hemaris fuciformis* **PP**
 305. *Hemipenthes maura*
 306. *Hemipenthes morio*
 307. *Heterocypris incongruens*
 308. *Hippodamia variegata*
 309. *Hololepta plana* **PP**
 310. *Holopyga generosa*
 311. *Hoplia parvula*
 312. *Hoplodrina blanda*
 313. *Hydroglyphus geminus*
 314. *Hyles convolvuli*
 315. *Hyles euphorbiae*
 316. *Hyles gallii*
 317. *Hypena proboscidalis*
 318. *Hypena rostralis*
 319. *Hyphantria cunea*
 320. *Hyphantria cunea*
 321. *Hypomecis roboraria*
 322. *Hyponephele lycaon*
 323. *Hypoxystis pluviana*
 324. *Idaea aureolaria*
 325. *Idaea aversata*
 326. *Idaea ochrata*
 327. *Iphiclides podalirius* **ЧКУ** (до 2021 року)
 328. *Issoria lathonia*
 329. *Ixodes ricinus*

330. *Kleidocerys resedae*
 331. *Labidostomis longimana*
 332. *Lacanobia oleracea*
 333. *Lacanobia oleracea*
 334. *Lacanobia suasa*
 335. *Lagria hirta*
 336. *Lamia textor*
 337. *Laothoe populi*
 338. *Larinus sturnus*
 339. *Lasiocampa quercus* **PP**
 340. *Lasius flavus*
 341. *Lasius niger*
 342. *Laspeyria flexula*
 343. *Lemonia dumii* **PP**
 344. *Leptidea sinapis*
 345. *Leptinotarsa decemlineata*
 346. *Leptophyes albovittata*
 347. *Lepyronia coleoptrata*
 348. *Lestes barbarus*
 349. *Lestes virens*
 350. *Lethrus apterus*
 351. *Leucoma salicis*
 352. *Libellula depressa* **PP**
 353. *Licinus cassideus*
 354. *Limnephilus griseus*
 355. *Limnoporus rufoscutellatus*
 356. *Lipoptena cervi*
 357. *Lithosia quadra*
 358. *Lixus fasciculatus*
 359. *Lomaspilis marginata*
 360. *Loxostege sticticalis*
 361. *Lucanus cervus* **ЧКУ, БК**
 362. *Lucilia caesar*
 363. *Lumbricus terrestris*
 364. *Luperina testacea*
 365. *Lycaena dispar* **БК**
 366. *Lycaena phlaeas*
 367. *Lycaena tityrus*
 368. *Lycosa singoriensis* **PP**
 369. *Lygaeus equestris*
 370. *Lygistorus sanguineus*
 371. *Lygus pratensis*
 372. *Lymantria dispar*
 373. *Lythria purpuraria*
 374. *Macdunnoughia confusa*
 375. *Macroglossum stellatarum*
 376. *Macrothylacia rubi*
 377. *Malachius bipustulatus*
 378. *Malacosoma neustria*
 379. *Maladera holosericea*
 380. *Mamestra brassicae*
 381. *Maniola jurtina*
 382. *Mantis religiosa* **PP**
 383. *Manulea complana*
 384. *Megachile centuncularis*
 385. *Megachile maritima*
 386. *Megalodontes cephalotes*
 387. *Melanchnra persicariae*
 388. *Melitaea athalia*
 389. *Melitaea britomartis*
 390. *Melitaea cinxia* **PP**
 391. *Melitaea didyma*
 392. *Melitaea phoebe*
 393. *Melitaea trivialis* **PP**
 394. *Melitturga clavicornis* **ЧКУ**
 395. *Meloe cicatricosus*
 396. *Meloe hungarus*
 397. *Meloe proscarabaeus*
 398. *Meloe variegatus* **PP**
 399. *Meloe violaceus*
 400. *Melolontha melolontha*
 401. *Meromyza saltatrix*
 402. *Mesoligia furuncula*
 403. *Miltchrista miniata*
 404. *Mimas tiliae*
 405. *Minois dryas* **PP**
 406. *Misumena vatia*
 407. *Modicogryllus frontalis*
 408. *Moma alpium*
 409. *Mordella aculeata*
 410. *Mordella holomelaena*
 411. *Myrmeleon formicarius* **PP**
 412. *Myrmica rubra*
 413. *Mythimna albipuncta*
 414. *Mythimna ferrago*
 415. *Mythimna pallens*
 416. *Mythimna vitellina*
 417. *Nabis rugosus*
 418. *Neides tipularius*
 419. *Nemophora degeerella*
 420. *Nemophora dumerilella*
 421. *Neoscona adianta*

422. *Neottiglossa leporina*
423. *Neptis sappho* **PP**
424. *Nicrophorus vespilloides*
425. *Noctua fimbriata*
426. *Noctua interposita*
427. *Noctua orbona*
428. *Nola aerugula*
429. *Notodonta dromedarius*
430. *Notodonta tritophus*
431. *Notodonta ziczac*
432. *Notonecta glauca*
433. *Notoxus monoceros*
434. *Nymphalis antiopa* **PP**
435. *Nymphalis polychloros*
436. *Nymphalis xanthomelas* **ЧКУ** (до 2009 року)
437. *Ochlodes sylvanus*
438. *Ochropleura plecta*
439. *Odonestis pruni*
440. *Oecanthus pellucens*
441. *Oedemera femorata*
442. *Oedemera lurida*
443. *Oedemera podagrariae*
444. *Oedipoda caeruleascens*
445. *Olethreutes arcuella*
446. *Oligia latruncula*
447. *Oligia strigilis*
448. *Oligolophus tridens*
449. *Oncocera semirubella*
450. *Ontholestes tessellatus*
451. *Onyctis nasicornis* **PP**
452. *Opatrum sabulosum*
453. *Operophtera brumata*
454. *Opheltes glaucopterus*
455. *Orgyia antiqua*
456. *Orgyia antiquoides*
457. *Orthosia cerasi*
458. *Orthosia gothica*
459. *Orthosia incerta*
460. *Osmia comuta*
461. *Otites formosa*
462. *Oxycarenus pallens*
463. *Oxythyrea funesta*
464. *Palomena prasina*
465. *Panorpa vulgaris*
466. *Papilio machaon* **ЧКУ** (до 2021 року)
467. *Parabatozonus lacerticida*
468. *Parasitus coleopratorum*
469. *Parnassius mnemosyne* **ЧКУ**
470. *Patania ruralis*
471. *Pedinus femoralis*
472. *Pelurga comitata*
473. *Pentodon idiota*
474. *Peribatodes rhomboidaria*
475. *Phaneroptera falcata*
476. *Phaneroptera nana*
477. *Phengaris alcon* **ЧКУ**
478. *Phengaris nausithous* **БК**
479. *Pheosia tremula*
480. *Philaenus spumarius*
481. *Philanthus triangulum* **PP**
482. *Pholidoptera griseoaptera*
483. *Phosphuga atrata*
484. *Phragmatobia fuliginosa*
485. *Phyllobius pomaceus*
486. *Phyllopertha horticola*
487. *Pieris napi*
488. *Pieris rapae*
489. *Piezodorus lituratus*
490. *Pimpla rufipes*
491. *Pisaura mirabilis*
492. *Plagodis dolabraria*
493. *Platycnemis pennipes*
494. *Platystoma seminatiois*
495. *Plebejus argus*
496. *Plebejus argyrognomon*
497. *Plebejus idas*
498. *Polia bombycina*
499. *Polia nebulosa*
500. *Polistes dominula*
501. *Polistes nimpha*
502. *Polyergus rufescens*
503. *Polygonia c-album*
504. *Polyommatus amandus* **PP**
505. *Polyommatus coridon* **PP**
506. *Polyommatus daphnis* **ЧКУ** (до 2009 року), **PP**
507. *Polyommatus icarus*
508. *Polyommatus semiargus*
509. *Polyommatus thersites* **PP**
510. *Pontia edusa*
511. *Porcellio spinicornis*
512. *Potosia affinis* **PP**
513. *Proserpinus proserpina* **ЧКУ**

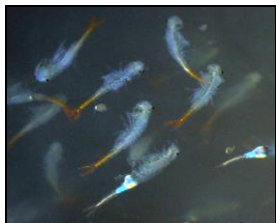
514. *Protaetia affinis*
515. *Protodeltote pygarga*
516. *Protoschinia scutosa*
517. *Pseudapis diversipes*
518. *Pseudeustrotia candidula*
519. *Pseudophilotes vicrama*
520. *Pseudovadonia livida*
521. *Psophus stridulus* **PP**
522. *Psyllobora vigintiduopunctata*
523. *Pterophorus pentadactyla*
524. *Pterostichus niger*
525. *Pterostoma palpina*
526. *Ptilodon capucina*
527. *Pyrausta aurata*
528. *Pyrausta purpuralis*
529. *Pyrausta sanguinalis*
530. *Pyrgus armoricanus* **PP**
531. *Pyrgus malvae*
532. *Pyrrhia umbra*
533. *Pyrrhocoris apterus*
534. *Rhagades pruni*
535. *Rhagonycha fulva*
536. *Rhogogaster viridis*
537. *Rhynocoris annulatus*
538. *Rhyparia purpurata* **PP**
539. *Rhyparochromus vulgaris*
540. *Rivula sericealis*
541. *Roeseliana roeselii*
542. *Rossiulus kessleri*
543. *Ruspolia nitidula*
544. *Satyrium spini*
545. *Scaeva pyrastris*
546. *Scaeva selenitica*
547. *Scolia hirta* **ЧКУ** (до 2009 року), **PP**
548. *Scolia sexmaculata*
549. *Scoliopteryx libatrix*
550. *Scolia maculata* **ЧКУ**
551. *Scopula ornata*
552. *Scotopteryx chenopodiata*
553. *Scotopteryx mucronata*
554. *Selenia lunularia*
555. *Selenia tetralunaria*
556. *Sermylassa halensis*
557. *Sideridis rivularis*
558. *Sigara lateralis*
559. *Silpha obscura*
560. *Simulium ornatum*
561. *Simyra albovenosa*
562. *Siona lineata*
563. *Sitochroa verticalis*
564. *Smerinthus ocellatus*
565. *Sparganothis pilleriana*
566. *Sphaerophoria scripta*
567. *Sphecodes albilabris*
568. *Sphenophorus striatopunctatus*
569. *Sphex funerarius*
570. *Sphex rufocinctus* **ЧКУ**
571. *Sphinx ligustri*
572. *Sphinx pinastri*
573. *Sphrageidus similis*
574. *Spilartia lutea*
575. *Spilomyia diophtalma*
576. *Spilosoma lubricipeda*
577. *Stenonemobius bicolor*
578. *Stenopogon sabaudus*
579. *Stenurella bifasciata*
580. *Stephanitis pyri*
581. *Stictocephala bisonia*
582. *Stictopleurus abutilon*
583. *Stomoxys calcitrans*
584. *Strangalia attenuata*
585. *Subcoccinella vigintiquatuor punctata*
586. *Succinea putris*
587. *Sympecma fusca*
588. *Sympecma paedisca*
589. *Sympetrum meridionale*
590. *Sympetrum sanguineum*
591. *Syromastus rhombeus*
592. *Tabanus autumnalis*
593. *Tabanus bovinus*
594. *Tachina fera*
595. *Tephritis bardanae*
596. *Tessellana veyseli*
597. *Tethea ocularis*
598. *Tetramorium caespitum*
599. *Tetramorium immigrans*
600. *Tetraneura ulmi*
601. *Tettigonia viridissima*
602. *Thalera fimbrialis*
603. *Thersamonolycaena alciphron* **PP**
604. *Thetidia smaragdaria*
605. *Thisanotia chrysonuchella*

606. <i>Tholera decimalis</i>	633. <i>Volucella inflata</i> PP
607. <i>Thumatha senex</i>	634. <i>Volucella pellucens</i>
608. <i>Thyatira batis</i>	635. <i>Volucella zonaria</i>
609. <i>Thymelicus lineola</i>	636. <i>Watsonalla binaria</i>
610. <i>Thymelicus sylvestris</i>	637. <i>Wittia sororcula</i>
611. <i>Tibellus oblongus</i>	638. <i>Xanthia togata</i>
612. <i>Timandra comae</i>	639. <i>Xanthogaleruca luteola</i>
613. <i>Timarcha goettingensis</i>	640. <i>Xanthorhoe fluctuata</i>
614. <i>Tipula oleracea</i>	641. <i>Xanthorhoe spadicearia</i>
615. <i>Tomoxia bucephala</i>	642. <i>Xestia baja</i>
616. <i>Trachea atriplicis</i>	643. <i>Xestia c-nigrum</i>
617. <i>Trichocera hiemalis</i>	644. <i>Xestia ditrapezium</i>
618. <i>Trichocera major</i>	645. <i>Xestia triangulum</i>
619. <i>Trichodes apiarius</i>	646. <i>Xestia xanthographa</i>
620. <i>Triodia sylvina</i>	647. <i>Xylocopa valga</i> ЧКУ
621. <i>Triops cancriformis</i> PP	648. <i>Yponomeuta plumbella</i>
622. <i>Tritomegas sexmaculatus</i>	649. <i>Zabrus spinipes</i>
623. <i>Trombidium holosericeum</i>	650. <i>Zerynthia polyxena</i> ЧКУ
624. <i>Tropinota hirta</i>	651. <i>Zeuzera pyrina</i>
625. <i>Tyta luctuosa</i>	652. <i>Zygaena angelicae</i>
626. <i>Valgus hemipterus</i>	653. <i>Zygaena carniolica</i> PP
627. <i>Vanessa atalanta</i>	654. <i>Zygaena centaureae</i>
628. <i>Vespa crabro</i>	655. <i>Zygaena ephialtes</i> PP
629. <i>Vespa vulgaris</i>	656. <i>Zygaena filipendulae</i>
630. <i>Villa hottentotta</i>	657. <i>Zygaena loti</i>
631. <i>Volucella bombylans</i> PP	658. <i>Zygaena minos</i>
632. <i>Volucella inanis</i>	659. <i>Zygaena viciae</i>

Загалом виявлено 67 видів раритетних безхребетних тварин з яких занесених до Червоної книги України відмічено 21 вид: *Abia nitens* (абія блискуча), *Anax imperator* (дозорець-імператор), *Anoplius samariensis* (аноплій самарський), *Apatura iris* (райдужниця велика), *Asilus crabroniformis* (ктир шершенеподібний), *Bombus muscorum* (джміль моховий), *Bombus rotorum* (джміль яскравий), *Branchipus schaefferi* (бранхіпус Шаффера), *Colias myrmidone* (жовтюх-шапранець), *Cucujus cinnaberinus* (плоскотілка червона), *Dolichomitus cephalotes* (доліхомітус головастиий), *Emus hirtus* (стафілін волохатий), *Lucanus cervus* (жук-олень), *Melitturga clavicornis* (мелітурга булавоуса), *Parnassius mnemosyne* (мнемозина), *Phengaris alcon* (синявець Алькон), *Proserpinus proserpina* (бражник Прозерпіна), *Scolia maculata* (сколія-гігант), *Sphex rufocinctus* (сфєкс рудуватий), *Xylocopa valga* (бджола-тєслєр звичайна) і *Zerynthia polyxena* (поліксєна).

Окрім того, ще виявлено 6 видів комах (з повтором у PP – *Scolia hirta*, *Polyommatus daphnis*; у БК та PP – *Callimorpha quadripunctaria*), які були занесені в Червону книгу України до 2009 і 2021 років: *Callimorpha quadripunctaria*, *Papilio machaon* (махаон), *Catocala fraxini* (стрічкарка блакитна), *Nymphalis xanthomelas*, *Polyommatus daphnis* (синявець Мелеаг) і *Scolia hirta* (сколія степова).

Branchipus schaefferi

Lycosa singoriensis

Sympecma fusca

Euchorthippus pulvinatus

Cicindela soluta

Meloe variegatus

Dolichomitrus cephalotes

Parabatozonus lacerticida

Polyergus rufescens

Nemophora dumerilella

Argynnis pandora

Phengaris alcon

Фото 8-19. Безхребетні тварини проєктованого заказника «Запілля».
Фото автора (2009-2021 рр.).

Види рідкісних комах з Резолюції 4 і 6 Бернської конвенції (6 видів, з яких 4 наводяться в попередніх списках): *Lycaena dispar* (дукачик непарний) і *Phengaris nausithous* (синявець чорнуватий), а також *Lucanus cervus* (жук-олень) та *Cucujus cinnaberinus* (плоскотілка червона) занесені до Червоної книги України; *Colias myrmidone* (жовтох зівоватевої) і *Callimorpha quadripunctaria* (ведмедиця Гера) – в ЧКУ і РР.

До переліку видів комах, які охороняються на території Сумської області, віднесено 38 видів: *Anthidium manicatum* (бджола-шерстобит), *Arctia festiva* (ведмедиця Геба), *Argiope bruennichi* (аргіопа тигрова), *Argynnis paphia* (підсрібник великий лісовий), *Bembix rostrata* (бембекс носатий), *Camponotus vagus* (мураха чорний деревоточець), *Catocala electa* (стрічка вербова), *Decticus verrucivorus* (коник сирій), *Deilephila porcellus* (бражник малий винний), *Hemaris fuciformis* (бражник жимолостевий), *Hololepta plana* (карапузик-плоскушка), *Lasiocampa quercus* (коконопряд дубовий), *Lemonia dumii* (шовкопряд салатний), *Libellula depressa* (бабка плоска), *Lycosa singoriensis* (тарантул південно-російський), *Mantis religiosa* (богомол звичайний), *Melitaea cinxia* (рябець Цинксія), *Melitaea trivialis* (рябець південний), *Meloe variegatus* (майка різнокольорова), *Minois dryas* (сатир Дріада), *Myrmeleon formicarius* (мурашиний лев звичайний), *Neptis sappho* (пасманець Сапфо), *Nymphalis antiopa* (жалібниця), *Onyctis nasicornis* (жук-носоріг), *Philanthus triangulum* (бджолиний вовк), *Polyommatus amandus* (синявець аманда), *Polyommatus coridon* (синявець сріблястий), *Polyommatus thersites* (терзіт), *Potosia affinis* (велика бронзівка широка), *Psophus stridulus*, *Pyrgus armoricanus* (головчак французький), *Rhyaria purpurata* (ведмедиця пурпурова), *Thersamonolycaena alciphron* (червонець фіолетовий), *Triops cancrivorus* (щитень літній), *Volucella bombylans* (дзюрчалка-джмелевидка), *Volucella inflata* (дзюрчалка-джмелевидка здута), *Zygaena camiolica* (пістрянка глазчата) і *Zygaena ephialtes* (пістрянка-ефіальт). Окрім того, ще 4 види згадані в попередніх списках: *Callimorpha quadripunctaria* (ведмедиця Гера), *Polyommatus daphnis* (синявець Мелеар), *Colias myrmidone* (жовтянка мормідона) і *Scolia hirta* (сколія степова).

Варто зазначити, що в регіональний список 2 види тварин занесені помилково і є досить звичайними (зокрема, *Argiope bruennichi*), а деякі (наприклад, *Neptis sappho*) розвиваються на інвазійних видах дерев (*Robinia pseudoacacia*). Подібні помилки в регіональних списках є досить поширеними, а їх аналіз потребує окремої публікації.

Окрім того, деякі види комах на Сумщині відомі лише з проєктованого заказника «Запсілля». Насамперед це представники лускокрилих (*Argynnis pandora* (під час міграції), *Gynaephora selenitica*, *Nemophora dumerilella* і *Phengaris alcon*), перетинчастокрилих (*Abia nitens* і *Dolichomitus cephalotes*) та твердокрилих (*Meloe cicatricosus*, *Meloe hungarus* і *Timarcha goettingensis*).

Із земноводних виявлені 2 види, які є звичайними для Сумщини (фото 20).

Список видів земноводних, виявлених на території проєктованого заказника «Запсілля»

1. *Pelobates vespertinus*

2. *Bufo bufo*

Плазуни на території проєктованого заказника представлені 5 видами, серед яких 1 вид занесений до Червоної книги України – *Coronella austriaca* (мідянка) (фото 21). Ще один вид – *Vipera berus* (гадюка звичайна) – занесений до Червоного списку Сумської області, а до 2021 року був у Червоній книзі України як *Vipera nikolskii*.

Список видів плазунів, виявлених на території проєктованого заказника «Запсілля»

1. <i>Lacerta agilis</i>	4. <i>Coronella austriaca</i> ЧКУ
2. <i>Natrix natrix</i>	5. <i>Vipera berus</i> РР, ЧКУ (до 2021 року)
3. <i>Anguis colchica</i>	як <i>Vipera nikolskii</i>

Pelobates vespertinus

Coronella austriaca

Фото 20 і 21. Земноводні та плазуни проєктованого заказника «Запсілля». Фото автора (2020-2021 рр.).

Птахи. Загалом виявлено 63 види (фото 22-27) серед яких 20 – раритетні. Зокрема, 3 види занесені до Червоної книги України: *Circus pygargus* (лунь лучний) – гніздиться; *Grus grus* (журавель сірий) – використовує територію заказника як кормові угіддя; *Lanius excubitor* (сорокопуд сірий) – відмічений під час міграцій у холодну пору року.

Серед птахів з Резолюції 4 і 6 Бернської конвенції відмічені 8 видів: *Caprimulgus europaeus* (дрімлюга), *Ciconia ciconia* (лелека білий), *Circus aeruginosus* (лунь очеретяний), *Crex crex* (деркач), *Emberiza hortulana* (вівсянка садова), *Lanius collurio* (сорокопуд-жулан), *Lanius minor* (сорокопуд чорнолобий) і *Pernis apivorus* (осоїд). Окрім того, також виявлені 2 види, які наведені вище (Червона книга України): *Circus pygargus* (лунь лучний) і *Grus grus* (журавель сірий).

З птахів, які охороняються на території Сумської області, виявлені 10 видів: *Athene noctua* (сич хатній), *Ciconia ciconia* (лелека білий), *Emberiza calandra* (просянка), *Falco tinnunculus* (боривітер звичайний), *Merops apiaster* (бджолоїдка), *Oriolus oriolus* (вивільга), *Pyrrhula pyrrhula* (снігур), *Spinus spinus* (чиж), *Strix aluco*

(сова сіра) і *Урира еропс* (одуд). Також 5 видів одночасно занесені до Резолюцій Бернської конвенції – *Ciconia ciconia* (пелека білий), *Crex crex* (деркач), *Emberiza hortulana* (вівсянка садова), *Lanius minor* (сорокопуд чорнолобий) і *Pernis apivorus* (осоїд).

Список видів птахів, виявлених на території проєктованого заказника «Запсілля»

1. <i>Acanthis cannabina</i>	33. <i>Lanius minor</i> БК, РР
2. <i>Accipiter gentilis</i>	34. <i>Luscinia luscinia</i>
3. <i>Accipiter nisus</i>	35. <i>Merops apiaster</i> РР
4. <i>Alauda arvensis</i>	36. <i>Motacilla alba</i>
5. <i>Apus apus</i>	37. <i>Motacilla flava</i>
6. <i>Athene noctua</i> РР	38. <i>Oriolus oriolus</i> РР
7. <i>Buteo buteo</i>	39. <i>Parus caeruleus</i>
8. <i>Caprimulgus europaeus</i> БК	40. <i>Parus major</i>
9. <i>Carduelis carduelis</i>	41. <i>Passer domesticus</i>
10. <i>Ciconia ciconia</i> БК, РР	42. <i>Passer montanus</i>
11. <i>Circus aeruginosus</i> БК	43. <i>Perdix perdix</i>
12. <i>Circus pygargus</i> ЧКУ, БК	44. <i>Pernis apivorus</i> БК, РР
13. <i>Columba palumbus</i>	45. <i>Phoenicurus ochruros</i>
14. <i>Corvus corax</i>	46. <i>Phylloscopus collybita</i>
15. <i>Coturnix coturnix</i>	47. <i>Pica pica</i>
16. <i>Crex crex</i> БК, РР	48. <i>Picus canus</i>
17. <i>Cuculus canorus</i>	49. <i>Poecile montanus</i>
18. <i>Cyanistes caeruleus</i>	50. <i>Pyrrhula pyrrhula</i> РР
19. <i>Delichon urbicum</i>	51. <i>Riparia riparia</i>
20. <i>Dendrocopos major</i>	52. <i>Saxicola rubetra</i>
21. <i>Emberiza calandra</i> РР	53. <i>Sitta europaea</i>
22. <i>Emberiza citrinella</i>	54. <i>Spinus spinus</i> РР
23. <i>Emberiza hortulana</i> БК, РР	55. <i>Streptopelia decaocto</i>
24. <i>Falco tinnunculus</i> РР	56. <i>Streptopelia turtur</i>
25. <i>Fringilla coelebs</i>	57. <i>Strix aluco</i> РР
26. <i>Galerida cristata</i>	58. <i>Sturnus vulgaris</i>
27. <i>Garrulus glandarius</i>	59. <i>Sylvia communis</i>
28. <i>Grus grus</i> ЧКУ, БК	60. <i>Turdus merula</i>
29. <i>Hirundo rustica</i>	61. <i>Turdus philomelos</i>
30. <i>Jynx torquilla</i>	62. <i>Turdus pilaris</i>
31. <i>Lanius collurio</i> БК	63. <i>Upupa epops</i> РР
32. <i>Lanius excubitor</i> ЧКУ	

Ссавці. Серед звичайних видів ссавців на території проєктованого заказника підлягають охороні 2 види, занесені до Червоної книги України: *Nyctalus noctula* (вечірниця руда) та *Allactaga major* (тушканчик великий). Один вид ссавців – з Резолюцій 4 і 6 Бернської конвенції: *Canis lupus* (вовк). Ще один вид одночасно занесений і до Червоного списку Сумської області – *Spalax microphthalmus* (сліпак звичайний).

Buteo buteo

Pernis apivorus

Circus pygargus

Motacilla flava

Lanius excubitor

Emberiza hortulana

**Фото 22-27. Птахи проєктованого заказника «Запсілля».
Фото автора (2007-2021 рр.).**

Список видів ссавців, виявлених на території проєктованого заказника «Запсілля»

1. <i>Allactaga major</i> ЧКУ	8. <i>Sorex araneus</i>
2. <i>Canis lupus</i> БК	9. <i>Spalax microphthalmus</i> БК, РР
3. <i>Capreolus capreolus</i>	10. <i>Sus scrofa</i>
4. <i>Dryomys nitedula</i>	11. <i>Sylvaemus flavicollis</i>
5. <i>Lepus europaeus</i>	12. <i>Sylvaemus sylvaticus</i>
6. <i>Nyctalus noctula</i> ЧКУ	13. <i>Talpa europaea</i>
7. <i>Sciurus vulgaris</i>	14. <i>Vulpes vulpes</i>

Висновки. Отже, на території проєктованого заказника «Запсілля» виявлено 837 видів рослин, грибів і тварин; з них рослин – 83 види, грибів – 11, тварин – 743 (безхребетних – 659, земноводних – 2, плазунів – 5, птахів – 63 і ссавців – 14).

Раритетних виявлено 99 видів, з яких рослин – 5, грибів – 1, тварин – 93 (безхребетних – 67, плазунів – 2, птахів – 20 і ссавців – 4).

Створення ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Запсілля» дозволить зберегти значну територію природних ділянок поблизу с. Запсілля Сумського району Сумської області (степова, лучна, чагарникова, деревна та прибережно-водна рослинність), захистити популяції рідкісних видів флори і фауни, забезпечити рекреаційними можливостями мешканців сіл та можливих туристів, не допустити погіршення екологічного стану району. Площа проєктованого заказника є достатньою для забезпечення збереження та самопідтримання вказаного природного комплексу.

Окрім того, проєктований заказник «Запсілля» межує з Миропільським, Олександрійським і Могицьким заказниками (Сумський та Краснопільський райони) і має забезпечити більшу збереженість раритетних видів рослин і тварин долини р. Псел у Сумській області. Також поряд з територією проєктованого заказника розташована територія Смарагдової мережі UA0000585 Zapsillia, яка створена для збереження біорізноманіття, охорони рідкісних видів тварин і рослин, занесених до Резолюції 4 Бернської конвенції (Пархоменко, Василюк, 2020). Окрім того, частина території проєктованого заказника в західній частині (незарєєстровані ділянки), належить до прибережної захисної смуги р. Псел і є землями природоохоронного призначення, які мають визначений у законодавстві охоронний режим (Водний кодекс України, Земельний кодекс України).

Також створення заказника стане кроком до реалізації вимог низки міжнародних природоохоронних конвенцій та угод, ратифікованих Україною. Зокрема, відповідно до положень Європейської ландшафтно-конвенції, згідно ст. 5 якої Україна зобов'язалася встановлювати та впроваджувати ландшафтну політику, спрямовану на охорону, регулювання і планування ландшафту шляхом прийняття конкретних заходів. Україна притримується Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів (AEWA), згідно ст. 3 якої має визначати середовища існування мігруючих водно-болотних птахів, які знаходяться в межах її території, та сприяти охороні, управлінню, реабілітації і відновленню цих середовищ.

Післямова. Автор планував підготувати більш розгорнуту працю про цей проєктований заказник у вигляді брошури або книги, проте повномасштабний наступ росія на 9-й рік російсько-української війни змінив плани й змусив терміново написати цю публікацію.

Список використаних джерел

- Василюк О., Борисенко К., Куземко А., Марущак О., Тестов П., Гриник Є. Проєктування і збереження територій мережі Емеральд (Смарагдової мережі). Методичні матеріали. К.: «LAT & K», 2019. 1-78.
- Геоботанічне районування Української РСР / Ред. А. І. Барбарич. – К.: Наук. думка, 1977. 1-304.
- Геряк Ю. М., Халаїм Е. В., Сергєнко В. М., Андріанов О. В., Безуглий С. К., Коновалов С. В., Кармишев Ю. В., Жаков О. В., Мушинський В. Г., Герасимов Р. П., Цикал С. В., Троценко С. М., Пархоменко В. В., Шешурак П. М., Бідичак Р. М., Дем'яненко С. О., Кавурка В. В., Канарський Ю. В., Козлов С. М., Ковальов І. В. Нові дані про видовий склад та поширення нокутоїдних лускокрилих (Lepidoptera: Noctuoidea) в Україні. - Українська ентомофауністика. 2018. 9 (3): 1-61.

- Карпенко К. К., Книш М. П., Родинка О. С., Вакал А. П., Пархоменко В. В., Ковтун В. А. Могрицький ландшафтний заказник (Сумська область) // Природничі науки. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. 37-42.
- Маринич О. М. Фізична географія України. Підручник для вищої школи (3-є вид.). К.: Знання, 2006. 1-511.
- Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ)» (19 січня 2021 року, № 29) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-21#Text>.
- Пархоменко В. В. До вивчення фауни німфалід (Lepidoptera, Nymphalidae) Сумської області. - Збірник наукових праць / Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. Ч. II. Природничі та гуманітарні науки: за результатами конкурсу студентських наукових робіт. 86-89.
- Пархоменко В. В. Знахідки комах, занесених до Червоної книги України, в Могрицькому ландшафтному заказнику (Сумська область) // Актуальні проблеми дослідження довкілля. Збірник наук. праць (за матер. Всеукр. студентської наук. конф., м. Суми, 13-14 травня 2004 року). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2004. 133-134.
- Пархоменко В. В. Матеріали к созданию нового объекта природно-заповедного фонда Сумской области – заказника «Запселье»: редкие насекомые // Екологічні дослідження у промислових регіонах України. Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 8-9 листопада 2005 року). – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2005. 121-122.
- Пархоменко В. В. Обґрунтування створення ландшафтного заказника місцевого значення «Запсілля». - Степи України. Save Ukrainian steppes! 2010. Available at: <https://pyroda.in.ua/step/stvorennja/zapsillya/> (Accessed May 13, 2022).
- Пархоменко В. В. Загибель тварин від зіткнення з автотранспортом: аналіз факторів впливу (на основі 21-річних досліджень в Україні). - Українська ентомофауністика. 2020. 11 (4): 5-42.
- Пархоменко В. В. Знахідки тварин Червоної книги у Сумській області. - Поширення раритетних видів біоти України. К. – Чернівці: Друк Арт, 2022а. 1: 338-342. (Серія: «Conservation Biology in Ukraine». 27).
- Пархоменко В. В. *Branchipus schaefferi* (Fischer, 1834) (Branchiopoda, Anostraca) – нова знахідка в північно-східній Україні: дані до біології та поширення. - Поширення раритетних видів біоти України. К. – Чернівці: Друк Арт, 2022б. 1: 343-352. (Серія: «Conservation Biology in Ukraine». 27).
- Пархоменко В. В., Василюк О. В. UA0000585 Запсілля // Території, що пропонуються до включення у мережу Емеральд (Смарагдову мережу) України («тінювий список», частина 3). Чернівці: Друк Арт, 2020. 338-339.
- Пархоменко В. В., Василюк О. В. Заповідні території і російсько-українська війна // Сучасні фітосозологічні дослідження в Україні. Збірник наукових праць з нагоди вшанування пам'яті видатного фітосозолога, д. б. н., проф. Т. Л. Андрієнко-Малюк (1938-2016 рр.). К., 2022. 6: 88-94.
- Рішення Сумської обласної ради «Про заходи щодо посилення охорони рідкісних та зникаючих видів рослин, тварин і грибів, що підлягають особливій охороні на території Сумської області» від 18.11.2011 р. № 67. Available at: <https://sorada.gov.ua/dokumenty-oblrady/6-skykannja/category/67-rishennja-11-sesiji>.
- Geryak Yu. M., Khalaim Ye. V., Suchkov S. I., Zhakov O. V., Bachynskiy A. I., Bezuglyi S. K., Bidychak R. M., Galkin O. O., Gera A. A., Kavurka V. V., Kovalchuk D. O., Kozlov S. M., Leshchenko M. V., Novytskyi S. M., Parkhomenko V. V., Prostebi V. L., Sergienko V. M., Trotsenko S. M., Tsykal S. V., Voitko P. L., Voronov V. K., Yepishin V. V., Zaika M. I. Contribution to knowledge on the taxonomic composition and distribution of Noctuid Moths (Lepidoptera: Noctuoidea) of Ukraine // Український ентомологічний журнал. 2022. 20: 65-107.
- Parkhomenko V. 2021. Fauna and flora of Sumskyi district in Sumy region of Ukraine. Ukrainian Nature Conservation Group (NGO). Occurrence dataset <https://doi.org/10.15468/tndu8xaccessesviaGBIF.orgon2021-12-30>.
- Zagorodniuk I., Korobchenko M., Parkhomenko V., Barkaszi Z. Steppe rodents at the edge of their range: a case study on *Spalax microphthalmus* in the north of Ukraine. - Biosystems Diversity. 2018. 26 (3): 188-200.

Сучасні підходи до оцінки та збереження біорізноманіття на території природно-заповідного фонду / Зб. наук. пр. за матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (24-25 березня 2023 р.). – Черкаси – Чернівці: Друк Арт, 2023. – С. 103-121.

САДІВНИЦТВУ КАРЛА МЕЙЄРА У КИЄВІ 130 РОКІВ

Ю. А. Пасічник

м. Київ
parch2k9@gmail.com

Pasichnyk Y. A. Karl Meyer's Horticulture in Kyiv celebrates its 130th anniversary.

The article provides biographical information about Karl Georgiyovych Meyer (1862-1936), the founder of the Syrets dendrological park in Kyiv. During the research the author collected important information about the circumstances of the establishment of the dendrological collection of K. G. Meyer, which nowadays has the status of an object of nature reserve fund of Ukraine.

Key words: Syrets dendrological park, dendropark, Kyiv, Karl Meyer

Що ми знаємо про Сирецький дендрологічний парк (у подальшому – дендропарк)? На тролейбусній зупинці біля метро «Сирець» ніхто не знав, як доїхати до дендропарку.

Публікації повідомляють про засновника Сирецького дендрологічного парку загальнодержавного значення, який «впродовж 1949-1966 рр. ...створив Сирецький дендрологічний парк з цінною колекцією деревних рослин». При цьому пишуть про історію цього дендропарку, яка відноситься «до початку ХХ століття, коли на Сирці містилися володіння відомого киянина-банкіра Карла Мейєра, який тримав велике садівництво... і біля будинку колишнього власника зберігся невеликий масив із хвойних та листяних дерев, який і був покладений в основу майбутнього дендропарку». Так, що навіть у цій фразі стверджується прізвище й ім'я засновника дендропарку – Карл Мейєр. Хто пам'ятає «відомого киянина-банкіра Карла Мейєра»? Google знайшов двох німецьких банкірів: Mayer Carl von Rothschild (5.08.1820-16.10.1886, Франкфурт-на-Майні) та Сер Карл Фердинанд Мейєр (23.12.1851-18.12.1922), який був британським банкіром і гірничодобувним магнатом. Карл Георгійович Мейєр (так про себе писав у Києві, а згідно з документом про хрещення в Німеччині Карл Йоганн Арнольд Бернард Мейєр – Meyer Carl Johann Arnold Bernard) народився 18.10.1862 р. в Ганновері-Лінден, Німеччина. Його перша професія – інженер-механік. Але оскільки стан його здоров'я був не дуже добрим, то лікарі порадили йому шукати здоровішу професію. Тому він вирішив стати садівником, і для цього навчався цієї професії в Ганновері, у саду Герренхаузер (Herrenhauser). Невідомо, коли К. Г. Мейєр покинув Ганновер, щоб поїхати до Києва. У Києві К. Г. Мейєр зустрівся з Ідою Вайдінгер (народилася 4.09.1869 р.) і одружився з нею. Карл та Іда мали 3 дітей – 2 дочок і сина (Карл), який помер зовсім молодим (фото 1).

Фото 1. Карл Мейєр з дружиною Ідою, дочками Люсією і Дорою та сином Карлом. Засновнику Сирецького дендропарку 18.10.2023 р. 161 рік від дня народження.

Вони заснували «Садівництво Карла Мейєра», рік створення якого 1893 вказаний у каталогах 1899 і 1914 рр. У 1899 році в адресній та довідковій книзі «Весь Київ» він надрукував рекламне оголошення (рис. 1) про роботу «Будівельного Слюсарного Закладу Художніх Ковальських Робіт Карла Мейєра» на вулиці Велика Васильківська № 59. Спеціальність Закладу: «Оранжеві, сходи, ворота, балкони і т. п. Грати та хрести на цвинтарі. Великий вибір. Фантастичні ковальські роботи. Малюнки даються безкоштовно». У 1902 році по 1914 рік у довіднику «Весь Київ», розділ «Садівництво», постійною є адреса К. Г. Мейєра – «На Сирці, власний будинок, за піхотним табором». У 1905 році з'явилася нова реклама. «ПЛОДОВИЙ ПИТОМНИК И САДОВОДСТВО К. Г. МЕЙЕР. Удостоєний Почесного диплома на II Всеросійській виставці Садівництва, Плідництва та Огородництва в

С.-Петербурзі в 1899 р. і золотої медалі на виставці 1899 р. в Києві. (Київ, на Сирці за піхотним табором власний будинок). Фруктові дерева, ягідні чагарники, полуниця, суниця велетенська, троянди, декоративні дерева і чагарники, багаторічні ґрунтові квіти, великобарвна канна, кактусові жоржини та ін. Добросовісне виконання замовлень, ретельна упаковка».

Сади Київської губернії в кінці XVIII ст. служили переважно одночасно як для задоволення домашніх потреб, так і для промислових цілей; останні реалізовувались найголовніше власниками садів міських та приміських і взагалі тих садів, які знаходяться поблизу населених центрів, куди забезпечений легкий збут фруктів. У селян (втім, далеко не в усіх) є здебільшого маленькі садки, часто лише в кілька дерев, переважно вишневих; у небагатьох (як і міських міщан) площа садів доходила до 1/2 десятини чи десятини. Найбільші сади зустрічаються тільки в землевласників (Сборник..., 1887).

Переважаючими фруктовими деревами були (фото 2) яблуні, потім слідує груші, вишні, черешні та сливи. В інших садах ці фруктові дерева, за ступенем поширеності, йдуть у зворотному порядку, тобто найбільше зустрічаються вишні та

Рис. 1. Заклад Художніх Ковальських Робіт К. Мейєра.

Фото 2. Платнація великої кількості сортів фруктових дерев у ящиках на фоні теплиць і труби котельної К. Мейєра.

сливи, менше – груші та яблука; в Києві, у городян, у садах переважають яблука. У садах селян і городян переважають прості сорти яблук і груш – частково літні, придатні для господарського вживання та для столу (невисокої якості), частково зимові. Пізніше почали розводити зимові сорти фруктів, оскільки вони міцніші та краще витримують перевезення. У приватних садах, так само як і в заможних городян та інших селян, зустрічаються і кращі сорти яблук, найчастіше антонівка, апорт, царське та смугасте панське, циганка, склянка (зберігається в льохах, не псуючись до липня), тиролька, титівка та кілька сортів смугастих; рідше – боровинка, анісовка, папіровка та інші. Багато господарів, особливо селяни, дістають молоді деревця з великих приватних садів (іноді задарма), або ж купують живці і тоді самі прищеплюють їх до дичок, які здебільшого не вирощують у себе, а викопують у лісах (Сборник..., 1887).

На 1887 рік у Києві налічувалося 16 садів, що мають промислове значення, зокрема Крістера, який мав на той час 33 десятини. На 1909 рік налічувалося 14 садівництв, включаючи відомі господарства Крістера, Мейєра, Вессера, Крюгера та інших.

Фото 3. До 1915 року будинок К. Мейєра був на території сучасного дендропарку біля басейну.

Садова фірма К. Г. Мейєра (фото 3) була заснована в 1893 році в Києві на Сирці. У 1913 році в господарстві працювало 40 найманих робітників. Каталоги фірми друкувались як у Росії, так і у Франції. В 1894 році каталог фірми Мейєра був надрукований у Франції накладом 3000 екземплярів. У каталозі 1911 року пропонуються штамбові, напівштамбові і кущові троянди 320 сортів і даються рекомендації

з їх культури. К. Г. Мейєр мав власний магазин у м. Києві, вул. Ніколаєвська, 6. На місці приватної фірми К. Г. Мейєра пізніше був створений Сирецький розсадник (Рубцова, 2009).

На околиці Києва Лук'янівці на площі 12 десятин було садове господарство В. Ф. Вайдінгера. У 1913 році власник господарства одержав за колекцію троянд Велику золоту медаль на Виставці троянд, яку організувало Правління Київського відділу Імператорського товариства плідівництва. Садові господарства Києва передавали міським розсадникам саджанці шипшини для щеплення, про що свідчать архівні дані. Так, у 1850 році садівництво «В. Крістер» виставило рахунок Міській управі на 1200 шт. шипшин для щеплення, а розсадник К. Мейєра – на штамбову шипшину (Рубцова, 2009). Значним був також внесок приватних господарств у створення в м. Києві школи садівництва.

К. Мейєр пропонував у Каталогах з детальним описом вітчизняних та іноземних сортів, акліматизованих у Києві, ті фруктові дерева, які користувались найбільшим попитом у населення України. Так, у Каталогах 1899-1914 рр. пропонуються деревця груші – 131 сорт. Груші, щеплені для карликової культури, – 127 сортів. Яблуні – сильні однорічні, дво- і трьохрічні з повною, правильно вирощеною кроною з 6-7 гілками, чотирьохрічні деревця – 190 сортів. Яблуні карликові, нагороджені в 1897 році золотою медаллю – 170+182 сортів. Сливи – 43 сорти. Вишні і черешні – 29 сортів. Абрикоси – 8 сортів. Персики і нектарини – 31 сорт. Адже розсилання замовлень було по всій Україні та Росії. Агрус – 37 сортів, смородина – 9 сортів, малина – 19 сортів. Ожина, горіх, кизил, горобина, барбарис, шовковиця, айва, шипшина. Суниця (18 сортів), полуниця велетенська (34 сорти). Спаржа, кухонні трави. Троянди штамбові, ремонтантні (200 сортів), чайні (50 сортів), чайно-гібридні (30 сортів), троянди нуазетові і бурбонські (10 сортів), виткі, зморшкуваті (10 сортів), троянди ругоза (10 сортів), троянди різних груп (20 сортів). До цього часу збереглися висаджені в частині дендропарку дерева з 1900 року. Хвойні рослини – туя, ялівець, модрина, ялина, кипарис, сосна (різні види). Декоративні дерева і чагарники (дуже велика кількість видів). Багаторічні ґрунтові квіти (список на 14 сторінок). Каталог 1900 року на 99 сторінок (Плодовый питомник..., 1899).

Головний каталог Садівництва К. Г. Мейєра у Києві № 65 1914 року містить також велику кількість сортів канн, жоржин, пеларгоній, хризантем, гортензій, гвоздик, фуксій та інших раніше згадуваних квітів і рослин. При цьому згадуться нагороди у вигляді Великої золотої медалі у Києві в 1897 році, 5-ти золотих медалей у Києві в 1908 році і найвищі нагороди «ПОЧЕТНЫЕ ДИПЛОМЫ» 1899 року в С.-Петербурзі та в Коломні (1903 рік).

На фото 4 показані парові тягові двигуни для орання землі. На плантаціях К. Мейєра використовували тягові двигуни Diamond Queen виробництва Charles Burrell & Sons, 1897 рік. Компанія Charles Burrell & Sons займалася виробництвом парових тягових двигунів, сільськогосподарської техніки, парових вантажівок та двигунів парових трамваїв. Компанія базувалася в Норфолку, Англія. Тяговий двигун

є паросиловим трактором, що використовується для переміщення важких вантажів по дорогах, роботи плуга на землі тощо. У Садівництві К. Мейера працювало багато робітників (до 40), використовувалась нова на той час техніка, побудований вітряк. Господарство процвітало, не зважаючи на велику кількість конкурентів – садівників, оскільки його господарство задовольняло потреби жителів України.

Фото 4. Використання у К. Мейєра тягових двигунів Diamond Queen виробництва Charles Burrell & Sons, 1897 рік.

Щороку видавались 4 каталоги Садівництва К. Г. Мейєра, які розсилались постійним замовникам і новим безкоштовно. У кінці квітня публікувався список розсади літніх квітникових рослин, у кінці липня пропонувався ілюстрований каталог велетенської суниці та багаторічних рослин; у кінці серпня публікувався ілюстрований описовий каталог плодових і декоративних дерев, ягідних чагарників, троянд, хвойних дерев відповідно для фруктових садів або арборетумів. У кінці грудня виходив гарно ілюстрований каталог городніх, квіткових, сільськогосподарського й іншого насіння, інструментів, книг та рослин: канн, жоржин, пеларгоній, амарилісів, гладіолусів, бегоній, глоксиній, гвоздик, різник квіткових рослин для прикраси садів тощо (Плодовый питомник..., 1899).

У Каталозі рекламувались послуги садівника-пейзажиста (сучасн.: дизайнера), зокрема А. Х. Зейдака, садівника, який пропонував плани і малюнки дачних садів, міських скверів, квітників, фруктових садів. Пропонувались і роботи з виконання проектів, для цього залучались робочі спеціалісти. У ті часи відкрита була підписка на журнал-тижневик «Садовод и Огородник». Підписатись на цей журнал можна було навіть у магазині К. Мейєра на вул. Николаєвській, 6. У 1914 році господарство К. Мейєра називалось «Садоводство, плодовый питомник и семенная торговля Карла Георгиевича Мейера в Киеве».

Всі фото про Садівництво К. Мейєра зроблені в Києві. Карл Мейєр завжди наймав одного і того ж фотографа, щоб зробити фото сім'ї та саду. Родичі з Німеччини прислали ці фото з дозволом використовувати їх у публікаціях. Люсія (Lucie) була старшою дочкою Карла Мейєра, вона народилася 7.03.1893 р. Дорі була на два роки молодша. Фото 1 зроблено у фотоательє М. М. Бернадського, який у Києві працював з 1906 по 1910 рр. Це фото зроблене десь близько 1907-1908 рр., Люсії тоді було 14-15 років.

За попередніми даними на вул. Сирецькій, 43 (зараз Тираспольська, 43), де жили Мейєри, було «Садівництво Карла Мейєра». К. Мейєр мав більше 10 га землі. Згідно Ф. 163, Оп. 30, Д. 35 і списку орендарів міських земельних участків Плоского району в 1918 році і Плану ба ур. «Вигода» за К. Г. Мейєром були закріплені ділянки 69-71, 73 і 74 загальною площею 5 десятин, що відповідає 5,5 га. Згідно Плану № 66 в урочищі Берковець арендована ділянка 37 площею 2 десятини (2112 саженив, що трохи більше 2 га). Таким чином, «Садівництво Карла Мейєра» в 1918 році мало досить велику земельну площу.

Фото показують великі ділянки землі (фото 5 і 6), які засаджені молодими деревцями і квітами. «Садівництво Карла Мейєра» знаходилось на підвищенні, тому в господарстві для зрошування було 2 басейни. Річка Сирець знаходиться на висоті 135 м над рівнем моря, а Садівництво – 170 м.

Фото 5. Садівництво К. Мейєра було як приклад оформлення присадибних ділянок.

Фото 6. Платанція великої кількості сортів канн на фоні теплиць і господарчих будівель садівника К. Мейєра.

На фото 7 показано великий колодязь і робітники, які працювали в К. Мейєра. Серед 27 осіб у центрі знаходиться К. Мейєр зі своїм молодшим сином Карлом. Фото зроблено в період розквіту Садівництва – кінець 1910-х років. Великою проблемою було зрошування ділянок, тому часто використовували діжки на колесах. Боротьба з шкідниками рослин вимагала періодично боротися з ними за допомогою хімікатів. Для цього використовувались наплічні балони з розпилувачем.

Фото 7. У центрі знаходиться К. Мейєр зі своїм молодшим сином Карлом. Справа за діжкою його дружина Іда і старша дочка Люсія.

Найняті робітники виконували великий об'єм роботи в господарстві К. Мейєра. На плантаціях висаджені дерева в ящиках. У каталозі 1898-1899 рр. К. Мейєр пропонував однорічні, двох- і трьохрічні дерева із правильно виведеною кроною. Розплідник розміщувався на високому відкритому місці з піщано-глинистим ґрунтом, тому чудовий розвиток кореневої системи був досягнутий ретельною обробкою ґрунту. Повний опис пропонованих сортів для потенційних клієнтів К. Мейєр надсилав безкоштовно (див. Каталог 1897 року). Найкращим часом для замовлення фруктових дерев рекомендована осінь, коли запаси розплідника великі і дерева легко переносять пересилання. Замовлення на дерева виконувались у відповідну погоду, відправлення відразу припинялись, коли передбачались мороз або спека, оскільки рослини могли постраждати. Кияни могли передавати замовлення в 1900 році через Венський магазин Белянкіна на Хрещатику, будинок Попова напроти Прорізної вулиці. Крім Каталога 1900 року, весною був виданий Каталог, присвячений кактусовим жоржинам, крупноквітним каннам та іншим рослинам для весняного садіння, який висилається за вимогою. У Каталозі прискіпливо описаний метод щеплення різних сортів фруктових дерев, причому гарантувалась справжність і якість сортів (Плодовый питомник..., 1899).

Ця труба котельної на фото 8 слугує гарним орієнтиром розміщення площ, які займало Садівництво. У Каталозі Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського публікацій із ключовими словами Карл Мейєр, Mayer Carl і Садоводство не виявлено. Штучний Інтелект (ШІ) також нічого не знає про садівника К. Мейєра і вибачається, посилаючись на те, що він оперує закладеними в нього даними до 2021 року. Цікаву історію розповіла у 2013 році фітодизайнер парника «Орхідеї» Діана Андриасова, який, за її твердженням, був парником К. Мейєра. «А ще дивовижнішу історію розповів нам директор дендропарку. Коли цей тепличний комплекс внаслідок багатьох перипетій перетворився на господарство «Квіти України», туди прийшло нове керівництво. У тому числі, там з'явився головний інженер, прізвище якого історія замовчує. Так от разом із посадою йому дістався кабінет, у якому зберігалася бібліотека з моменту заснування господарства. Ця чудова людина розпорядилася бібліотекою наскільки дозволив інтелект. Книжки більш нові залишив на полицях. А коли спитали, де ж старі книги, він сказав, що здав їх в макулатуру. Сказав, що там були якісь щоденники, написані від руки. Втім рукописні конспекти та щоденники Карла Мейєра, з описом технологій вирощування, експериментів з щепленням та багато іншого, радянський інженер не оцінив». Кажуть, що рукописи не горять. Може хто-небудь їх бачив?

На фото 8 справа видно будинок, схожий з будинком, який видно на фото 9 з К. Мейєром і його дружиною. Тільки ці фото можуть розповісти про успішне і гарно по-німецькому організоване Садівництво та закладену в 1893-1900 рр. основу Сирецького дендропарку. Порівняння фотографій Садівництва з космічним фотознімком завдяки Google показало ймовірну площу, яку тримав на Сирці К. Мейєр. На карті Києва в 1913 році Садівництво К. Мейєра на Сирці було показано поряд з воєнним табором.

Фото 8. Ця частина Садівництва розміщена по інший бік від котельної.
Зліва видно один із басейнів для води.

Фото 9. Будинок К. Мейера і його сім'ї в 1915 році. Біля будинку К. Мейер з дружиною.

Ця світлина (фото 10) була прислана родиною К. Мейера у 2009 році співробітниці оранжереї «Орхідеї» Діані Андріасовій. «Коли ми розпочинали реконструкцію теплиці, старожили розповіли нам, що Сирецький дендропарк та тепличний комплекс, в якому знаходиться наша теплиця, заснував німець Карл Мейер. Господарство

було дуже успішним, сервіс був на дуже високому рівні. Справа була у 1900 році. І ось через 100 років... Організуючи чергове замовлення орхідей, я розговорившись із постачальником, дізнаюся, що його прадід тримав теплиці у Києві. Попросила розповісти докладніше. Виявляється його прадід – той самий Карл Мейер, який заснував тепличний комплекс і дендропарк. Коли я сказала нащадку Карла Мейера, що ми зараз займаємо ту саму теплицю, яку збудував його предок, він не повірив своїм вухам. Я показала йому фото сучасного парку. Всій його сім'ї було приємно, що ниточка не обірвалася, що їхнього предка пам'ятають і цінують його працю. Нам надіслали фото 1915 року, на якому Карл Мейер із дружиною біля свого будинку. Цей будинок, щоправда, реконструйований, і зараз знаходиться на території тепличного комплексу».

Фото 10. Теплиця К. Мейєра в 1910-х роках.

Далі Діана продовжує. «Для того, щоб уявити ситуацію з квітами у старому Києві, потрібно врахувати одну істотну обставину. Тепер більшість міських дворів – спільні, тобто нічії. Це означає, що якщо навіть хтось із особливо сентиментальних мешканців і захоче висадити квіти в палісаднику, то немає жодної гарантії, що їх хтось не вкраде вночі або по них не прокотиться заїжджа машина, яка не вписалася в поворот. А в давнину будь-яке міське подвір'я було оточене стінами або міцними парканами, у нього був конкретний господар, був і двірник, який стежив за порядком і чистотою. При цьому, незважаючи на бурхливий наступ капіталізму, навіть у самому центрі міста аж ніяк не кожен квадратний аршин забудовували прибутковими будинками. У приватних садибах залишалася достатньо місця для розведення невеликих садків та квітників. І тому навесні, в період загального розквіту, місто набувало казкового вигляду. Улюбленою рослиною київських дворів був

бузок. У ті роки містянам не було потреби спостерігати його цвітіння в Ботанічному саду: аромат бузку прямо просочував повітря вулиць Києва, тоді ще практично вільних від вихлопних газів. Власники будинків дарували квіти бузку своїм друзям цілими оберемками. Кожен господар облаштував двір на власний смак. У вжитку були великі декоративні вази для квітів із бетону, клумби, боскети, бордюри. А квітковий матеріал можна було купити у досвідчених садівників. У Києві було кілька фірм, які на цьому спеціалізувалися, мали в своєму розпорядженні власні розсадники та оранжереї. Наприклад, садівництво династії Крістерів розташовувалося на окраїнній Пріорці, садівництво Карла Мейєра – на Сирці.».

Фото 11. Фото з космосу (Google Earth) Садівництва і справа сучасної площі Сирецького дендропарку.

На фото 11 з космосу (Google Earth) окреслена зеленим площа 1 відповідає сучасній площі дендропарку. 2 – ймовірна площа «Садівництва» К. Мейєра в період 1900-1917 рр., окреслена червоною лінією, і займає більше 10 га. Як доказ – це одна із двох труб (біля цифри 2), показаних на одному з попередніх фото. Червона стрілка вказує на трубу нової котельної, яка побудована в 1984 році. Ймовірно, інша труба (котельної К. Мейєра) була дещо меншою, і не задовольняла сучасних володарів. Басейн на фото 8 знаходиться в межах Сирецького дендропарку. Два басейни показані на картосхемі Сирецького дендропарку на рис. 2. Особливо цікавою виявилась дата 1875-1900. У Каталозі 2017 року повідомляється, що 39 дерев, висаджених у 1875-1900 рр., дожили до наших днів. Це такі дерева, як клени гостролистий, Шведлера; кипарисовики горохоплідний, Болевард, Філіфера і Аура;

ялини звичайна, Енгельмана, колюча, Аргентеа, Пендула; сосни чорна, Нігра; тис далекосхідний або тис гострокінцевий; туї західна, вересовидна, Ельвангера; липи срібляста, американська, кавказька (Каталог..., 2017).

У таблиці 2 Каталогу 2017 року в розділі вікові дерева дендропарку виділені 10 аборигенних дерев (*Quercus robur* – дуб звичайний або черешчатий; *Tilia cordata* – липа дрібнолиста або серцелиста) віком 200-300 років. Двадцять деревам, висаджених у 1875-1900 рік., за матеріалами обстеження 2015 року – 115 років, а ще двом деревам – *Taxus cuspidata* (тис гострокінцевий або далекосхідний – 6 дерев) визначили 140 років, а *Thuja occidentalis* (туя західна – 3 дерева) – 120 років, що відповідає 1875 і 1895 рр.

Варто зазначити, що стандартний метод визначення віку дерев для різних видів може мати великі похибки. *Taxus cuspidata* – це далекосхідний повільно зростаючий тис, у дорослому віці може досягати всього до 2 м. Тому при визначенні віку тису могла бути похибка, або при висадженні цього деревця Карл Мейєр використав дорослу рослину. Адже всі 20 дерев відповідають початку кар'єри садівника – 1900 рік, а рік початку Садівництва, вказаних у всіх опублікованих каталогах – 1893 рік.

На рис. 2: 1 – схема взята з «Каталога деревних рослин Сирецького дендрологічного парку. 2017». Цікаво, що в «Каталозі...» записано, що «39 дерев, висаджених у 1875-1900 рр., дожили до наших днів». Ці дерева знаходяться на куртинах 1, 6, 7, 17-19. Б – басейни для запасів води з часів К. Мейєра (на сьогодні – в жалюгідному стані). Площа зеленої частини дендропарку в 1893-1919 рр. належала К. Мейєру, тому дійсно він був засновником дендропарку. 2 – картосхема взята з опису дендропарку у 2013 році. 3 – фото дендропарку з космосу (Google Earth), яке показує його реальну площу близько 4,43 га, а не 6,5 або 7,5 га, які подають численні публікації.

**Рис. 2. Картосхема дендропарку, 2017 рік (1);
схема 2013 року (2); сучасна площа Сирецького
дендропарку (Google Earth) (3).**

Родичі К. Мейєра повідомили подальшу долю його сім'ї. Наприкінці першої світової війни молодша дочка Дора Мейєр покинула Київ і вирушила до Хільдесхайму, Німеччина. Тут вона вийшла заміж за свого нареченого Генріха Генніса (1894-1956). У них було 3 дітей: Курт, Грета і Генріх. Йоганн Spannbrucker (Spannbrucker) теж був садівником. Він емігрував з Баварії, Німеччини до Одеси і через кілька років переїхав до Києва для роботи в Карла Мейєра. Він зустрівся зі старшою дочкою Люсією Мейєр і одружився з нею в 1910 році. У них було 6 дітей. З 1914 по 1918 рік Йоганна і Люсі з двома дітьми затримали в Челябінську. Там у них народилася третя дитина. 1918 року вони змогли повернутися до Києва та працювати у фірмі К. Мейєра. У 1919 році Квітництво Мейєра було ліквідовано та передано у власність міста Києва. Йоганну Spannbruckerу все ж таки вдалося попрацювати у фірмі до грудня 1935 року. Потім він розпочав роботу в німецькому консульстві в Києві. У 1937 році родина залишила Київ і розпочала нове життя у Steineck, Ноймарк (нині Польща) як фермери. У 1945 році вони залишили це місце через появу російських солдатів і вирушили до Східної Німеччини між Галле і Котбус (Leipzig). Ще один раз вони залишили все і повернулися 1956 року до Баварії, де Йоганн Spannbrucker помер у 1963 році.

Частина площі господарства К. Мейєра, де він організував арборетум (дендропарк), показана на картосхемі, мала якісні доріжки, цікаві для замовників дерева, кущі і квіти мали таблички з назвами рослин. За 8-10 років арборетум (фото 12 і 13) мав чудовий вигляд, як показано на світлинах кінця 1910-х років.

Фото 12. Арборетум Садівництва К. Мейєра в кінці 1900-х років.

У 1919 році Садівництво К. Мейєра було націоналізоване і перетворене на Сирецьке господарство Київського Окркомгоспу ім. 1 травня, в якого у 1928 році були завідувач Сирецького господарства І. Гунцев і технічний керівник І. Шпанбрукер. Господарство щороку видавало два ілюстрованих описових каталоги, на початку січня – з описом насіння, жоржин, канн тощо. У серпні пропонувались ґрунтові та тепличні рослини, троянди, квіткові цибулини й інше. Потім це господарство було перетворене в Українську дослідну станцію квіткових та декоративних рослин.

Фото 13. В арборетумі Садівництва К. Мейєра навіть квіти мали таблички з назвами рослин.

Роботи з організації Сирецького дендропарку на основі арборетуму К. Мейєра продовжились у 1950-х роках (Сироцинская, Титов, 1978). Створення маточних дендраріїв та розширення асортименту дерев і чагарників в Україні проводилися під керівництвом дендролога М. О. Птіцина. Ним же було закладено дендрарій на Українській дослідній станції квіткових та декоративних рослин. У 1968 році цей маточний дендрарій узяли під охорону держави як зразок садово-паркового мистецтва. Микола Олександрович Птіцин (1893-1966) 35 років своєї трудової діяльності присвятив декоративному садівництву та паркобудуванню. Його робота на Дослідній станції стала підсумковою в галузі інтродукції екзотів і втілилася у створеному ним унікальному маточнику-дендрарії з цінною колекцією дерев і чагарників. Закладка маточного дендрарію була здійснена М. О. Птіциним у 1949 році. Основні посадки були проведені в 1950-х роках після закінчення планування парку і розбивки

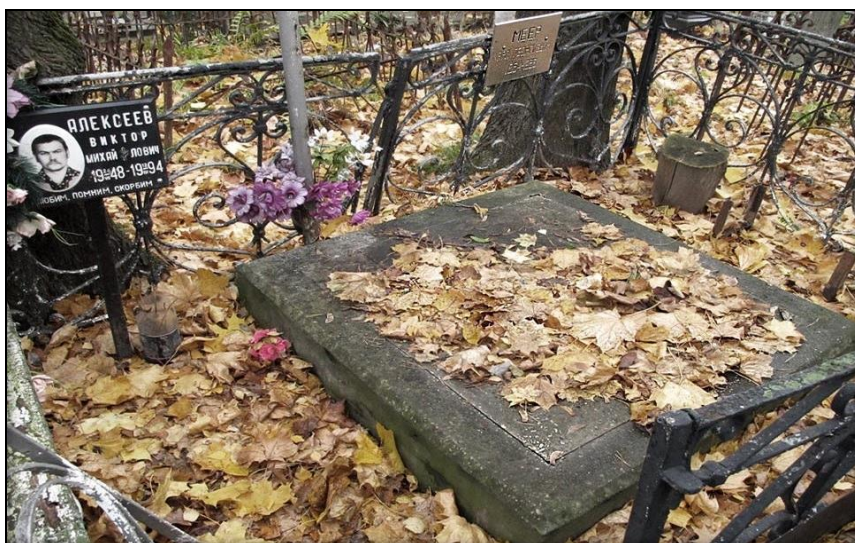
основних куртин. У 1950-1966 рр. зібрано цінну колекцію з 423 видів. За десятиліття було створено наукову базу для роботи з інтродукції рослин та для вирішення питань теоретичного і практичного спрямування.

На 1978 рік у дендропарку було всього в наявності 355 видів дерев і чагарників, з яких 96 видів та форм хвойних, 119 – листяних дерев, 124 – чагарників, 16 видів – ліан. Найбільша кількість (30 % видового складу дендрарію) видів та форм дерев і чагарників – представники північноамериканської флори. Представників флори Далекого Сходу, Кореї та Японії – 25 %, рослин європейського походження – 10 %, азійського походження спільно з сибірськими видами – 6 %.

Ув'язування основної композиції при регулярному плануванні з ландшафтною надавало дендрарію більшої виразності та закінченості, а окремі фрагменти композицій є зразками садово-паркового мистецтва (Сироцинская, Титов, 1978). Крім цілісного планувального рішення, маточник дендрарію – основна його цінність – велика різноманітність видів та форм дерев і чагарників. Так, деревні та чагарникові насадження є представниками 51 родини і 126 родів. Найбільше видів – представники голонасінних із родин кипарисових і соснових, а представники покритонасінних із родин розанових, бобових, березових та інших, тобто найбільш декоративних родин і родів. Хвойні види та форми становлять 27 % видового складу, а листяні – 73 %. Однак площа під хвойними породами займає 50 % всієї території маточника, що відіграє велику роль в естетичному сприйнятті всього дендрарію. Тільки туї західної в насадженнях налічується 22 форми, широкогілочника східного – 4 форми; з листопадних дерев перше місце за кількістю видів посідають берези (11 видів), декоративні яблуні (8 видів) та багато інших порід. Можна з упевненістю сказати, що створений М. О. Птіциним маточник-дендрарій є взірцем парку цільового призначення і може бути еталоном при створенні маточників дендраріїв. Наприкінці 80-х років ХХ ст. Сирецький дендропарк було реконструйовано: облагороджено територію, щоб урізноманітнити колекцію декоративних рослин, додатково висаджено дерева.

До 1914 року Карл Мейєр видавав Каталоги Садівництва і публікував матеріали про плодові дерева, різні сорти полуниці, про квіти й інше (Мейєр, 1899, 1901, 1905, 1911а, 1911б; Доходная культура..., 1911; Плодовый питомник..., 1911; Садоводство..., 1913). Після того, як у нього забрали Садівництво в 1919 році, Карл Мейєр та його дружина Іда вирушили до Баку і працювали над створенням парку в цьому місті. У 1936 році Карл Мейєр захворів і помер (фото 14). Його дружина повернулася до Києва, поховала чоловіка на Лук'янівському цвинтарі, але через деякий час залишила Київ і переїхала до Стейнека (Steineck), де зустрілася з рештою її родини. Після 1945 року її шлях було втрачено і невідомо, де вона жила врешті-решт, і де вона померла.

У 2012 році площу Садівництва К. Мейєра поділили між фірмою Арборетрум і Сирецьким дендропарком. На 22.07.1983 р. землекористувачем у цьому районі є агрофірма «Квіти України» (фото 15). Площа – 6,5 га. На даний час землю Садівництва володіють дві фірми.

Фото 14. Могили М. О. Птіцина в дендропарку та К. Г. Мейсера на Лук'янівському цвинтарі.

1. Організація «СИРЕЦЬКИЙ ДЕНДРОПАРК» (державна власність) зареєстрована 29.06.2005 р. за адресою: м. Київ, вул. Тираспільська. Основним видом діяльності є (станом на 28.10.2023 р.) «Функціонування ботанічних садів, зоопарків і природних заповідників».

2. Організація ПрАТ «АГРОФІРМА «КВІТИ УКРАЇНИ» (недержавна власність, акціонерне товариство) зареєстрована 26.07.2004 р. за адресою: м. Київ, вул. Тираспільська. Основним видом діяльності (станом на 28.10.2023 р.) є широкий спектр: «Вирощування інших (?) однорічних і дворічних культур».

Фото 15. Процвітання площ садівництва Карла Мейєра (2013-2023 рр.).

Інші види діяльності: «Вирощування інших багаторічних культур, технічне обслуговування та ремонт автотранспортних засобів, оптова торгівля квітами та рослинами, ремонт меблів і домашнього начиння, надання інших індивідуальних послуг, н. в. і. у., оптова торгівля іншими проміжними продуктами, роздрібна торгівля іншими невживаними товарами в спеціалізованих магазинах, складське господарство, надання в оренду й експлуатацію власного чи орендованого нерухомого майна,

будівництво житлових і нежитлових будівель». Завдяки непереборним силам поряд з ними розцвів Парковий квартал «МІСТО КВІТІВ».

Список використаних джерел

- Доходная культура земляники: практическое руководство / Сост. К. Г. Мейер. С.-Петербург: Тип. П. П. Сойкина, 1911а. 1-32.
- Каталог деревних рослин Сирецького дендрологічного парку. Полтава: Полтавський літератор, 2017. 1-72.
- Мейер К. Г. Крупноцветные канны: (Саппа Crozy). Харьков: Изд. ред. газ. «Промышл. садоводство и огородничество»; Тип. «Печ. дело» Н. Гагарина, 1899. [1-2], 1-34.
- Мейер К. Г. Земляника (клубника) и уход за ней. К.: Тип. Петра Барского, 1901. 1-16.
- Мейер К. Г. Горшечная культура плодовых деревьев. К.: Тип. Р. К. Лубковского, 1905. [1-2], 1-35.
- Мейер К. Г. Горшечная культура плодовых деревьев (2-е изд.). К.: Тип. И. И. Чоколова, 1911а. 1-36.
- Мейер К. Г. Доходная культура земляники: практическое руководство (2-е изд.). С.-Петербург: Книгоизд-во П. П. Сойкина, 1911б. 1-40.
- Плодовый питомник, садоводство и семенная торговля Карла Георгиевича Мейера в Киеве. К.: Типография С. В. Кульженко, 1911. 1-146.
- Плодовый питомник и садоводство Карла Мейера, г. Киевъ: [каталогъ]. К.: Типография Петра Барского, 1899. 1-48.
- Рубцова О. Л. Рід *Rosa L.* в Україні: історія, напрями досліджень, досягнення та перспективи. К.: Фенікс, 2009. 1-375.
- Садоводство Карла Мейера в Киеве. - Прогрессивное садоводство и огородничество. 1913. 36: 1155.
- Сборник сведений по Киевской губернии и адрес-календарь на 1887 год / Сост. В. Г. Мозговой. К., 1887. 1-240.
- Сирочинская Т. К., Титов В. В. Маточный дендрарий Украинской опытной станции цветочных и декоративных растений. - Зеленое строительство. К.: Урожай, 1978. 160.

ПОШИРЕННЯ БІЛОЗУБОГО СЛІПАКА (*NANNOSPALAX LEUCODOM*) У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

І. В. Скільський^{1,2}, Л. І. Мелешук³

¹Чернівецький обласний краєзнавчий музей,

²Національний природний парк «Хотинський»,

³Чернівецький фаховий коледж бізнесу та харчових технологій
skilskyiv@ukr.net

Skilsky I. V., Meleshchuk L. I. Distribution of the lesser mole rat (*Nannospalax leucodon*) in the Chernivtsi region.

Generalised information about the findings of the lesser mole rat in the Chernivtsi region.

Key words: *Nannospalax leucodon*, distribution, Chernivtsi region, Red Data Book of Ukraine

Ареал білозубого сліпака (*Nannospalax leucodon* (Nordmann, 1840)) охоплює Грецію, Туреччину, Болгарію, Угорщину, Румунію, Боснію і Герцеговину, Чорногорію, Північну Македонію, Сербію, Україну і Молдову. В Україні цей вид поширений у Північно-Західному Причорномор'ї (Одеська область) та в рівнинній частині Чернівецької області (Топачевський, 1969; Червона книга..., 2009; Kryštufek, Amori, 2017). Білозубий сліпак занесений до всіх чотирьох видань Червоної книги України. Категорія охорони в Червоному списку МСОП – «DD» (недостатньо даних про вид).

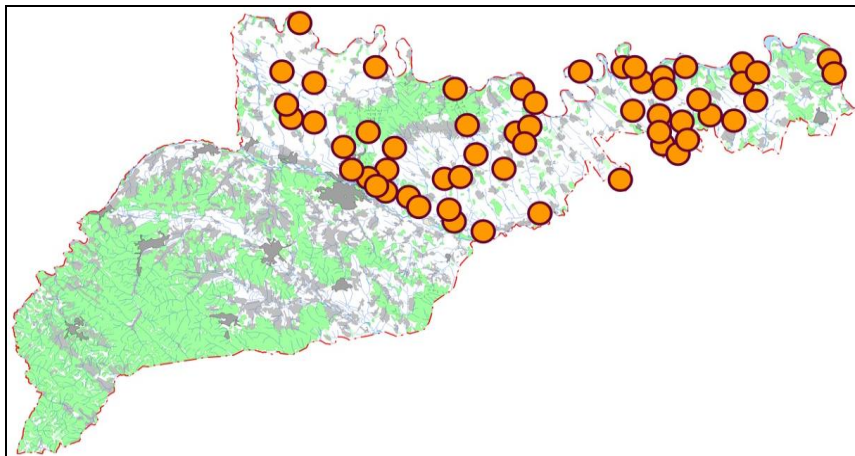

Білозубий сліпак з околиць с. Долиняни.

Раніше ми публікували конкретні відомості про знахідки білозубого сліпака на території Чернівецької області (Скільський, Мелешук, 2016, 2017; та ін.). Останніми роками ці тварини виявлені ще в деяких пунктах.

12.05.2021 р. – сліди діяльності кількох особин (викиди ґрунту в різних місцях), остепнені луки, околиці м. Кіцмань (І. І. Чорней, особ. повід.). **12.05.2021 р.** – сліди діяльності кількох особин (викиди ґрунту в різних місцях), остепнені луки,

ур. Микулин, околиці с. Валява (І. І. Чорней, особ. повід.). **26.06.2021 р.** – 1 особина відловлена (і згодом випущена на волю) під час просапання городніх культур, присадибна ділянка, масиви індивідуальної забудови, окраїна с. Ворничани (Р. І. Мелешук, особ. повід.). **11.06.2023 р.** – 1 особина відносно тривалий час перебувала на поверхні ґрунту серед трави (фото), видавала тривожні звуки, почувалася безпорадною, довго не могла закопатися в землю, фруктовий сад, північніше с. Долиняни (Н. А. Шпилька, особ. повід.).

Поширення білозубого сліпака в Чернівецькій області.

Кадастр знахідок: с. Анадоли, с. Бабин (Кельменеччина), с. Бояни, с. Браїлівка, с. Буда, с. Бузовиця, с. Валява, с. Веренчанка, с. Вовчинець (Кельменеччина), с. Ворничани, с. Вороновиця, с. Грубна, с. Грушівці, с. Данківці, с. Динівці, с. Дністрівка, с. Драниця, с. Жилівка, с. Задубрівка, м. Заставна, с. Іванівці, смт Кельменці, с. Керстенці, м. Кіцмань, с. Кліводин, с. Комарів, с. Кормань, с. Кулішівка, с. Лукачівка, с. Магала, с. Нагоряни, с. Нелипівці, м. Новодністровськ, м. Новоселиця, с. Новоселиця, с. Ожеве, с. Остриця (Новоселиччина), с. Пашківці, с. Подвір'ївка (ур. Бортос), с. Припруття, с. Рашків, с. Репужинці, с. Рингач, с. Рідківці, с. Романківці, с. Росошани, с. Стрільці, с. Тарасівці, с. Топорівці, м. Хотин, м. Чернівці (північна частина й околиці), с. Чорний Потік, с. Чорнівка, с. Шебутинці, с. Ширівці, с. Шилківці (Сокирянщина).

Отже, за результатами опрацювання багатьох літературних джерел та матеріалів наших досліджень, білозубий сліпак на території Чернівецької області (рівнинна частина) виявлений в околицях (у межах) 56 населених пунктів (рисунк).

Основними факторами загрози є інтенсивний обробіток землі, застосування хімічних препаратів, а також пряме переслідування цих гризунів, яких місцеві жителі вважають злісними шкідниками сільськогосподарських культур. На майбутнє доцільно місця з найвищою чисельністю білозубого сліпака забезпечити дієвою охороною.

Список використаних джерел

- Скільський І. В., Мелешук Л. І. Нові знахідки білозубого сліпака (*Nannospalax leucodon*) в Чернівецькій області // Регіональні аспекти флористичних і фауністичних досліджень. Матер. Третьої міжнар. наук.-практ. конф. (13-14 травня 2016 року, смт Путила – м. Чернівці, Україна). Чернівці: Друк Арт, 2016. 347.
- Скільський І. В., Мелешук Л. І. Знахідки раритетних видів ссавців (Mammalia) у лісостеповій частині Чернівецької області // Заповідна справа у Степовій зоні України (до 90-річчя від створення Надморських заповідників). Праці Всеукр. наук.-практ. конф. (с. Урзуф, 14-15 березня 2017 року). К., 2017. 2: 289-292. (Серія: «Conservation Biology in Ukraine». 2).
- Топачевський В. А. Слепышовые (Spalacidae). Ленинград: Наука, 1969. 1-248. (Фауна СССР. Т. III. Млекопитающие. Вып. 3; Новая серия. № 99).
- Червона книга України. Тваринний світ / Ред. І. А. Акімов. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 1-624.
- Kryštufek V., Amori G. 2017. *Nannospalax leucodon*. The IUCN Red List of Threatened Species 2017: e.T14328A113301882. <http://dx.doi.org/10.2305/IUCN.UK.2017-1.RLTS.T14328A113301882.en>.

ПРИРОДНА ЦІННІСТЬ РОСЛИННОГО ПОКРИВУ ПРОЕКТОВАНОГО РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКУ «ЕКОПАРК ОСОКОРКИ» (М. КИЇВ) В УМОВАХ УРБАНІЗАЦІЇ

Н. А. Пашкевич¹, Л. М. Зуб²

¹Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України,

²Інститут еволюційної екології НАН України

PashkevychN@nas.gov.ua

Pashkevych N. A., Zub L. M. Natural value of vegetation cover of the projected regional landscape park «Ecopark Osokorky» (Kyiv city) in the context of urbanisation.

*A comprehensive approach to the protection of wetlands is the basis of the planned regional landscape park «Osokorky Ecopark». Based on the results of the survey of vegetation cover and habitats, a list of vascular plant flora was compiled, a rare component of flora and vegetation was selected, and typical natural habitats of the territory were characterized. The floristic list of vascular plants of the territory includes 303 plant species. It is somewhat impoverished, but it represents the composition of the vegetation cover of the floodplain complexes of the Middle Dnieper. The floristic composition is dominated by meadow, swamp species and species characteristic of floodplain forests. According to the systematic position, there are the most species of the Poaceae and Asteraceae families, the most numerous genera in terms of the number of species represented on the territory are the genera Poa L., Galium L., Festuca L., Potentilla L. and Rumex L. A small share (7 %) of alien species was noted on the territory. Among the rare species of various categories, 2 species (*Iris sibirica* and *Dactylorhiza incarnata*) listed in the Red Book of Ukraine and 9 plant species listed in the regional protection list of Kyiv (*Viola stagnina*, *Nuphar lutea*, *Nympaea alba*, *Sparganium emersum*, *Acorus calamus*, *Iris pseudacorus*, *Gentiana pneumonanthe*, *Corispermum insulare*, *Convallaria majalis*). 12 types of habitats from Annex 1 of Resolution 4 to the Berne Convention – «Emerald» habitats» and 7 habitats from Annex 1 of the EU Habitats Directive were identified, for the preservation of which, especially grass meadows and psammophytes, the maintenance of populations of rare species, their sizes and the quality of their natural habitats, specific restoration measures are required, and appropriate management strategies are selected for each type of «Emerald» habitat. The presence within the territory of species that are under protection in accordance with national legislation or international obligations of Ukraine and the presence of particularly valuable habitats that are important for maintaining biodiversity, including species that require protection and preservation in accordance with international obligations of Ukraine; as well as the social importance of these territories – all this makes it necessary to create a object of the nature reserve fund here – «Osokorky Ecopark».*

Key words: *flora, habitats, wetlands, rare species, floodplain complexes*

Вступ

Головною ідеєю формування і розширення мережі природоохоронних територій є збереження залишків природних комплексів автохтонного походження, в яких зафіксовані як рідкісні, так і характерні для регіону види біоти та біотопи. Київ – місто, в межах якого збереглася ціла низка територій, що слугують резерватами біорізноманіття. Такими є ландшафтні комплекси дніпровської заплави. Заплавні ландшафти – луки, що заливаються під час водопілля, та численні озера і старорічища, які до сьогодні збереглися на південно-східній межі міста незважаючи на щільну забудову в останні 20-30 років. Завдяки тому, що південна частина київського лівобережжя до ХХ ст. залишалася ареною традиційного землекористування, гідрографічна мережа заплавних стариць і озер залишалася в первісному вигляді (Вакулишин, 2014; Парнікоза, 2023). Найбільший зі збережених комплексів – урочище Небреж (між колишніми селами Осокорки та Бортничі), зафіксоване топографами в 1860-х рр. як заболочені луки зі старицями. Розташоване тут одноіменне озеро – це частина залишків великого лівобережного заплавного масиву центральної заплави Дніпра. Протягом 1990-х рр. воно та сусідні озера – Тягле, Мартишів, Вирлиця використовувалися як піщані кар'єри для намівання житлового масиву Осокорки. Внаслідок цього водойми значно збільшились у площі. Станом на сьогодні Небреж – це 8-е за площею озеро в місті Києві (0,44 км²). І хоча сьогодні озера трансформовані діяльністю людини, проте вони є складовою унікального комплексу Осокорківської заплави і визначають як гідрологічний режим прилеглих територій, так і світ біоти, що мешкає тут.

В умовах урболандшафту створення об'єктів ПЗФ – один зі шляхів формування належної якості довкілля для проживання та відпочинку громадян. Сьогодні в межах Осокорківської заплави вже створено два ландшафтних заказники місцевого значення: «Озеро Тягле» та «Осокорківські луки». Озера Небреж і Мартишів, а також заплава навколо та між ними, розташовані в межах планованого (офіційного кандидата) об'єкта «Смарагдової мережі» України – UA0000474 «Лівобережна заплава р. Дніпро». Збереження цих заплавних комплексів можливе лише шляхом забезпечення природного гідрологічного режиму територій, насамперед водойм і водотоків, та обмеження забудови прилеглих територій. Таку мету ставить перед собою планований регіональний ландшафтний парк «Екопарк Осокорки» (далі – Екопарк).

Особливості рослинного покриву територій визначаються розташуванням на межі двох фізико-географічних зон – Полісся і Лісостепу та в межах лівобережної заплави р. Дніпро, помереженої старорічищами та заплавними водоймами. Тут поширені замулені або слабо заторфовані глинисті піски, супіски та суглинки. В межах староріч і на деяких ділянках центральної заплави переважають заплавні болотні та лучно-болотні ґрунти, а у притерасних зниженнях – торфи різної потужності, торфяно-болотні та болотні ґрунти. Типовою природною рослинністю тут були заплавні діброви та заплавні лучні і болотні комплекси з переважанням гідрофільних рослин.

Матеріали і методи

За результатами обстеження рослинного покриву й оселищ Екопарку та суміжних територій, проведених у 2020-2021 рр., складено список флори судинних рослин за Euro+Med PlantBase, виділено раритетну компоненту флори та рослинності (види й угруповання, що перебувають під охороною відповідно до національного законодавства або міжнародних зобов'язань України). Також охарактеризовано природні оселища території.

Дослідження велися загальноприйнятими ботанічними методиками в типових біотопах.

Класифікація оселищ проводилася з використанням класифікації EUNIS, оселищ Natura 2000, що відносяться до природних типів європейського значення (ЄС), збереження яких потребує виокремлення територій з особливим статусом охорони та таких, покладених в основу створення «Смарагдової мережі» України: природно-заповідний фонд України (<https://pzf.land.kiev.ua/pzf6-12.html>); сайт Смарагдової мережі (стандартна форма даних сайту Смарагдової мережі № UA0000474 «Лівобережна заплава Дніпра» (<https://natura2000.eea.europa.eu/Emerald/SDF.aspx?site=UA0000474>)); Додаток 1 до Резолюції 4 (оселища з додатку I до Директиви Ради 92/43/ЄЕС від 21 травня 1992 року про охорону природних середовищ існування та дикої флори і фауни (http://ec.europa.eu/environment/index_en.htm)).

Результати й обговорення

Флористичний список судинних рослин території проєктованого «Екопарку Осокорки», за результатами наших обстежень, нараховує 303 види. Він дещо збіднений (у наукових літературних даних для заплавної екосистем міста наводиться більш як 700 видів), але репрезентує склад рослинного покриву заплавної комплексів Середнього Придніпров'я.

Попередній перелік флори судинних рослин території проєктованого РЛП «Екопарк Осокорки»

1. *Achillea millefolium* L.
2. *Achillea salicifolia* Besser
3. *Acorus calamus* L.
4. *Aethusa cynapium* L.
5. *Agrimonia eupatoria* L.
6. *Agrostis canina* L.
7. *Agrostis capillaris* L.
8. *Agrostis gigantea* Roth
9. *Agrostis stolonifera* L.
10. *Ajuga genevensis* L.
11. *Ajuga reptans* L.
12. *Alisma plantago-aquatica* L.
13. *Allium angulosum* L.
14. *Alopecurus pratensis* L.
15. *Althaea officinalis* L.
16. *Ambrosia artemisiifolia* L.
17. *Amorpha fruticosa* L.
18. *Anisantha tectorum* (L.) Nevski
19. *Anthriscus sylvestris* (L.) Hoffm.
20. *Arenaria serpyllifolia* L.
21. *Aristolochia clematitis* L.
22. *Arrhenatherum elatius* (L.) J. et C. Presl
23. *Artemisia absinthium* L.
24. *Artemisia campestris* L.
25. *Artemisia campestris* subsp. *inodora* Nyman
26. *Artemisia vulgaris* L.
27. *Asparagus officinalis* L.
28. *Barbarea vulgaris* R. Br.
29. *Berteroa incana* (L.) DC.
30. *Betonica officinalis* L.

31. *Betula pendula* Roth
32. *Bidens cernua* L.
33. *Bidens frondosa* L.
34. *Bolboschoenus maritimus* (L.) Palla
35. *Bromopsis inermis* (Leyss.) Holubx.
36. *Bunias orientalis* L.
37. *Butomus umbellatus* L.
38. *Calamagrostis arundinaceae* (L.) Roth.
39. *Calamagrostis canescens* (Web.) Roth
40. *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth
41. *Callitriche cophocarpa* Sendtner
42. *Callitriche palustris* L.
43. *Caltha palustris* L.
44. *Campanula glomerata* L.
45. *Campanula rotundifolia* L.
46. *Cannabis ruderalis* Janisch.
47. *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik
48. *Cardamine amara* L.
49. *Cardus acanthoides* L.
50. *Carex acuta* L.
51. *Carex acutiformis* Ehrh.
52. *Carex cespitosa* L.
53. *Carex disticha* Huds.
54. *Carex hirta* L.
55. *Carex pallescens* L.
56. *Carex praecox* Schreb.
57. *Carex vesicaria* L.
58. *Carex vulpina* L.
59. *Catabrosa aquatica* (L.) P. Beauv.
60. *Caulinia minor* (All.) Coss. & Germ.
61. *Centaurea jacea* L.
62. *Centaurea phrigia* L.
63. *Centaurea scabiosa* L.
64. *Centaurea diffusa* Lam.
65. *Centaureum erythraea* Rafn.
66. *Ceratophyllum demersum* L.
67. *Ceratophyllum submersum* L.
68. *Chamaecytisus ruthenicus* (Fisch. ex Wol.) Klásk.
69. *Chelidonium majus* L.
70. *Cirsium arvense* (L.) Scop.
71. *Cirsium setosum* (Willd.) M. Bieb.
72. *Cirsium vulgare* (Savi.) Ten.
73. *Cnidium dubium* (Schkuhr) Thell.
74. *Coccyganthe flos-cuculi* (L.) Fourr.
75. *Consolida regalis* S. F. Gray
76. *Convallaria majalis* L.
77. *Convolvulus arvensis* L.
78. *Corispermum hyssopifolium* L.
79. *Cornus sanguinea* L.
80. *Coronilla varia* L.
81. *Corydalis solida* (L.) Clairv.
82. *Coryneforus canescens* (L.) P. Beauv.
83. *Crepis tectorum* L.
84. *Cucubalus baccifer* L.
85. *Cuscuta europeae* L.
86. *Cynoglossum officinalis* L.
87. *Dactylis glomerata* L.
88. *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo
89. *Daucus carota* L.
90. *Dianthus armeria* L.
91. *Dianthus borbasii* Vandas
92. *Dianthus deltoides* L.
93. *Echinochloa crusgalli* (L.) Beauv.
94. *Echinocystis lobata* (Michx) Torr. et Gray
95. *Echinops sphaerocephalus* L.
96. *Echium vulgare* L.
97. *Elodea canadensis* Michx
98. *Elodea nuttallii* (Planch On) St. John
99. *Elytrigia repens* (L.) Nevski
100. *Epilobium parviflorum* Schreb
101. *Equisetum arvense* L.
102. *Equisetum palustre* L.
103. *Equisetum sylvaticum* L.
104. *Eragrostis pilosa* (L.) P. Beauv.
105. *Erigeron annuus* (L.) Desf.
106. *Erigeron canadensis* L.
107. *Erodium cicutarium* (L.) L'Her.
108. *Eryngium planum* L.
109. *Eupatorium cannabinum* L.
110. *Euphorbia cyparissias* L.
111. *Euphorbia palustris* L.
112. *Euphorbia virgata* Waldst. & Kit.
113. *Fallopia convolvulus* Á. Löve
114. *Festuca beckeri* (Hack.) Trautv.
115. *Festuca ovina* L.
116. *Festuca pratensis* Huds.
117. *Festuca rubra* L.
118. *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim.
119. *Filipendula vulgaris* Moench
120. *Frangula alnus* Mill.
121. *Galium album* Mill.
122. *Galium aparine* L.

123. *Galium boreale* L.
 124. *Galium palustre* L.
 125. *Galium verum* L.
 126. *Genista tinctoria* L.
 127. *Gentiana pneumonanthe* L.
 128. *Geranium palustre* L.
 129. *Geranium pratense* L.
 130. *Glechoma hederaceae* L.
 131. *Glyceria fluitans* (L.) R. Br.
 132. *Glyceria maxima* (Hartm.) Holmb.
 133. *Gratiola officinalis* L.
 134. *Helianthus tuberosus* L.
 135. *Helichrisum arenarium* (L.) Moench
 136. *Heliopsis scabra* Dunal
 137. *Hemiaria glabra* L.
 138. *Hieracium virosum* Pall.
 139. *Hierochloa repens* (Host) Simonk.
 140. *Hippophae rhamnoides* L.
 141. *Hordeum murinum* L.
 142. *Humulus lupulus* L.
 143. *Hydrocharis morsus-ranae* L.
 144. *Hylotelephium telephium* (L.) H. Ohba
 145. *Hypericum perforatum* L.
 146. *Inula salicina* L.
 147. *Iris pseudacorus* L.
 148. *Iris sibirica* L.
 149. *Jacobaea paludosa* subsp. *lanata*
 (Holub) B. Nord. & Greuter
 150. *Jasione montana* L.
 151. *Juncus atriculatus* L.
 152. *Juncus tenuis* Willd.
 153. *Koeleria glauca* (Spreng.) DC.
 154. *Lactuca serriola* Torner
 155. *Lathyrus palustris* L.
 156. *Lavatera thuringiaca* L.
 157. *Lemna minor* L.
 158. *Lemna trisulca* L.
 159. *Lepidium densiflorum* Schrader
 160. *Leucanthemum vulgare* Lam.
 161. *Linaria vulgaris* L.
 162. *Lotus corniculatus* L.
 163. *Lupulus polyphyllus* Lindl
 164. *Luzula multiflora* (Ehrh.) Lej.
 165. *Lycopus europeus* L.
 166. *Lysimachia nummularia* L.
 167. *Lysimachia vulgaris* L.
 168. *Lythrum salicaria* L.
 169. *Medicago lupulina* L.
 170. *Melilotus albus* Medik
 171. *Melilotus officinalis* (L.) Pall.
 172. *Mentha aquatica* L.
 173. *Mentha pulegium* L.
 174. *Molinia caerulea* (L.) Moench.
 175. *Myosotis sicula* Guss.
 176. *Myosoton aquaticum* (L.) Moench.
 177. *Myriophyllum spicatum* L.
 178. *Nuphar lutea* (L.) Smith.
 179. *Nymphaea alba* L.
 180. *Odontites vulgaris* Moench
 181. *Oenanthe aquatica* (L.) Poir
 182. *Oenothera biennis* L.
 183. *Persicaria amphibia* (L.) Delarbre
 184. *Persicaria lapathifolia* (L.) Delarbre
 185. *Persicaria maculosa* Gray
 186. *Phleum pratense* L.
 187. *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud.
 188. *Pilosella officinarum* F. W. Schultz & Sch. Bip.
 189. *Pinus sylvestris* L.
 190. *Pistia stratiotes* L.
 191. *Plantago lanceolata* L.
 192. *Plantago major* L.
 193. *Plantago media* L.
 194. *Poa angustifolia* L.
 195. *Poa annua* L.
 196. *Poa bulbosa* L.
 197. *Poa compressa* L.
 198. *Poa palustris* L.
 199. *Poa pratensis* L.
 200. *Polygala comosa* Schkuhr
 201. *Polygala vulgaris* L.
 202. *Populus alba* L.
 203. *Populus nigra* L.
 204. *Populus tremula* L.
 205. *Potamogeton crispus* L.
 206. *Potamogeton natans* L.
 207. *Potamogeton perfoliatus* L.
 208. *Potentilla anserina* L.
 209. *Potentilla arenaria* Borkh.
 210. *Potentilla argentea* L.
 211. *Potentilla erecta* (L.) Hampe
 212. *Potentilla reptans* L.
 213. *Prunella vulgaris* L.

214. *Prunus cerasifera* Ehrh.
 215. *Prunus padus* L.
 216. *Psammophiliella miralis* (L.) Ikonn.
 217. *Pyrus communis* L.
 218. *Quercus robur* L.
 219. *Ranunculus acris* L.
 220. *Ranunculus circinatus* Sibth.
 221. *Ranunculus polyanthemos* L.
 222. *Ranunculus repens* L.
 223. *Rhamnus cathartica* L.
 224. *Rhinanthus vernalis* L.
 225. *Robinia pseudoacacia* L.
 226. *Rubus caesius* L.
 227. *Rumex acetosa* L.
 228. *Rumex acetosella* L.
 229. *Rumex aquaticus* L.
 230. *Rumex confertus* Willd
 231. *Rumex hydrolapathum* Huds
 232. *Sagittaria sagittifolia* L.
 233. *Salix acutifolia* Willd.
 234. *Salix alba* L.
 235. *Salix cinerea* L.
 236. *Salix fragilis* L.
 237. *Salvia nemorosa* L.
 238. *Salvinia natans* (L.) All
 239. *Sambucus nigra* L.
 240. *Saponaria officinalis* L.
 241. *Schedonorus giganteus* (L.) Holub (L.) Vill.
 242. *Schoenoplectus lacustris* (L.) Palla
 243. *Scorzoneroideis autumnalis* (L.) Moench
 244. *Scutellaria galericulata* L.
 245. *Scutellaria hastifolia* L.
 246. *Sedum acre* L.
 247. *Sedum sexangulare* L.
 248. *Selinum carvifolia* (L.) L.
 249. *Sempervivum ruthenicum*
 Schnittsp. et C. B. Lehm
 250. *Senecio leucanthemifolius* subsp. *vernalis*
 (Waldst. & Kit.) Greuter
 251. *Setaria viridis* (L.) P. Beauv.
 252. *Silene latifolia* Poir.
 253. *Silene viscaria* (L.) Jess.
 254. *Sisymbrium loeselii* L.
 255. *Sium latifolium* DC.
 256. *Solanum dulcamara* L.
 257. *Solidago canadensis* L.
 258. *Sonchus palustris* L.
 259. *Sorbus aucuparia* L.
 260. *Sparganium emersum* Rehmman
 261. *Spirodela polyrhiza* (L.) Schleid.
 262. *Stachys palustris* L.
 263. *Startiotes aloides* L.
 264. *Stellaria graminea* L.
 265. *Stellaria media* (L.) Vill.
 266. *Symphyotrichum novi-belgii* (L.) G. L. Nesom
 267. *Symphytum officinalis* L.
 268. *Tanacetum vulgare* L.
 269. *Taraxacum erythrospermum* Andrz.
 270. *Taraxacum officinale* Webb. ex Wigg
 271. *Thalictrum lucidum* L.
 272. *Thalictrum simplex* L.
 273. *Thymus serpyllum* L.
 274. *Torilis japonica* (Holt.) DC.
 275. *Trapa natans* L.
 276. *Trifolium fragiferum* L.
 277. *Trifolium hybridum* L.
 278. *Trifolium medium* L.
 279. *Trifolium montanum* L.
 280. *Trifolium pratense* L.
 281. *Trifolium repens* L.
 282. *Turritis glabra* L.
 283. *Tussilago farfara* L.
 284. *Typha angustifolia* L.
 285. *Typha latifolia* L.
 286. *Typha laxmannii* Lepech
 287. *Urtica dioica* L.
 288. *Urtica galeopsifolia* Wierzb. ex Opiz
 289. *Valeriana officinalis* L.
 290. *Verbascum nigrum* L.
 291. *Veronica anagallis-aquatica* L.
 292. *Veronica arvensis* L.
 293. *Veronica chamaedrys* L.
 294. *Veronica longifolia* L.
 295. *Vicia hirsuta* (L.) Gray
 296. *Vicia sepium* L.
 297. *Vicia tetrasperma* (L.) Schreb.
 298. *Vincetoxicum hirsundinaria* Medik.
 299. *Viola canina* L.
 300. *Viola stagnina* Kit.
 301. *Viscum album* L.
 302. *Vitis vinifera* L.
 303. *Xanthium albinum* (Widder) H. Scholz

У флористичному складі переважають лучні і болотні види та види, характерні для заплавних лісів. За систематичним положенням найбільше видів з родин *Poaceae* та *Asteraceae*, найчисельнішими родами за кількістю представлених на території видів є роди *Poa* L. – 6 видів, *Galium* L., *Festuca* L., *Potentilla* L. і *Rumex* L. – по 5 видів. Необхідно відмітити дуже малу частку чужорідних видів (археофітів і кенофітів) – лише 7 %, тоді як для Лісостепу України на територіях ПЗФ частка адвентивних видів варіює в межах 9-28 %, у середньому 16 % (Бурда та ін., 2015).

Серед рідкісних рослин різних категорій охорони на території Екопарку представлено 2 види, які охороняються на загальнодержавному рівні (Червона книга..., 2009). Частина з них є типовими представниками рослинного покриву Екопарку. Так, півники сибірські (*Iris sibirica*) трапляються повсюдно на луках, у травні – червні формуючи кольорову гаму різнотрав'я. Півники на території парку зростають утворюючи густі куртини, інколи близько 100-200 пагонів. Їхні декоративні квіти приваблюють не лише запилювачів, але й браконьєрів, які часто, окрім збирання квітів для букетів, виривають рослини з корінням. Вид включений до Європейського червоного списку (категорія Near Threatened). Орхідея пальчатокорінник мясочервоний (*Dactylorhiza incarnata*) трапляється на вологих луках (фото 1) зрідка у травні. Регулярне викошування луків є сприятливим для розвитку популяції цієї орхідеї, проте це викошування повинно бути регульованим – не частіше одного разу за сезон і після квітання рослин. Обом видам загрозою є також недотримання правильного режиму викошування та осушення боліт і заплавних водойм. Реліктова водяна папороть *Salvinia natans* наприкінці літа – на початку осені зрідка зустрічається на всіх водоймах, у синузії вільноповажаючих рослин у затоках та прибережній смузі повітряно-водних рослин. Водяний горіх (*Trapa natans*) трапляється поодинокими екземплярами у прибережній смузі оз. Мартишів та в рукавах-старицях, що мають прямий зв'язок з Дніпром. Обидва види включені в Додаток І до Бернської конвенції.

У межах обстежених територій зростає 9 видів рослин, що занесені до регіонального списку Києва (Київська..., 2000, 2004). Це фіалка ставкова (*Viola stagnina*) – типовий представник заплавних лук яка досить поширена в лучних біотопах Екопарку. Також тут поширені глечики жовті (*Nuphar lutea*), латаття біле (*Nymphaea alba*), їжача голівка зринувша (*Sparganium emersum*). Окремі угруповання в межах території досліджень формують лише глечики, решта видів трапляються поодинокими куртинами чи екземплярами. У прибережній смузі водойм та на заболочених ділянках спорадично зустрічається лепеха звичайна (*Acorus calamus*), інколи утворюючи густі зарості. В подібних біотопах також спорадично трапляються півники болотні (*Iris pseudacorus*), а у прибережній смузі оз. Мартишів вони формують досить численні зарості. Ще одна рідкісна, декоративна рослина, що зростає в лучних біотопах парку – тирлич звичайний (*Gentiana pneumonanthe*), цвіте синіми квітами з червня по жовтень. Верблюдка острівна (*Corispermum insulare*) – вид псамофіт, зростає на відкритих пісках природного походження і на насапах. У біотопах мішаних і листяних лісів інколи трапляється конвалія звичайна (*Convallaria majalis*),

яка приваблює у травні чудовим запашним цвітом, а восени декоративними плодами – червоними ягодами. Рідкісними видами рослин також є виринниця болотна (*Callitriche palustris*) (фото 2) і виринниця тупоплода (*Callitriche sophocarpa*), які занесені до «Червоного списку макрофітів України» (він хоч і немає статусу офіційного документу, проте ілюструє сучасний стан вразливості вищих водних рослин) (Дубина и др., 1993). Зарості виринниці слугують притулком для дрібних безхребетних гідробіонтів та можуть бути осередками нересту амфібій і риб.

Фото 1. Пальчатокорінник мясочервоний (*Dactylorhiza incarnata*).

Фото 2. Виринниця болотна (*Callitriche palustris*).

У межах території проєктованого «Екопарку Осокорки», залежно від особливостей рельєфу, режиму зволоження та антропогенного втручання, сьогодні сформовано 6 основних типів оселищ: водойми, перезволожені ділянки – болота, лучні, чагарникові та лісові комплекси, а також оселища антропогенного походження. За результатами інвентаризації оселищ на території Екопарку можна виокремити 12 типів оселищ з Додатку 1 до Резолюції 4 Бернської конвенції – «Смарагдові оселища» та 7 оселищ з Додатку 1 до Оселищної Директиви ЄС (таблиця).

У межах ізольованих заплавних мезо-евтрофних і ефтровних водойм (С1.2, С1.3) на території Екопарку виділяються три оселища, що входять до Резолюції 4:

- С1.225 Вільноплаваючі килимки *Salvinia natans*;
- С1.32 Вільноплаваюча рослинність евтрофних водойм;
- С1.33 Вкорінена занурена рослинність евтрофних водойм.

Усі типи Смарагдових оселищ є типовими для водойм Екопарку, трапляються в комплексі, розподіл площі між різними угрупованнями (наприклад, фітоценозів плаваючих на поверхні води та занурених гідрофітів) і між оселищами (як між мезо-евтрофними й евтрофними) дуже складний, оскільки всі водойми парку мають води

Склад типів оселищ «Екопарку Осокорки»

№ з/п	Індекс типу оселищ (система EUNIS)	Індекс типу Смарагдових оселищ	Індекс типу оселищ з Додатку 1 до Оселищної Директиви ЄС
1.	C1.225	Угруповання <i>Salvinia natans</i>	–
2.	C1.32	Вільноплаваюча рослинність евтрофних водойм	3150* Природні евтрофні водойми з рослинністю <i>Magnopotamion</i> чи <i>Hydrocharition</i>
3.	C1.33	Вкорінена занурена рослинність евтрофних водойм	3150* Природні евтрофні водойми з рослинністю <i>Magnopotamion</i> чи <i>Hydrocharition</i>
4.	C2.33	Рослинність водотоків з повільною течією і мезотрофною водою	3260* Водотоки від рівнинних до гірських поясів з рослинністю <i>Ranunculion fluitantis</i> та <i>Callitricho-Batrachion</i>
5.	C2.34	Рослинність водотоків з повільною течією і евтрофною водою	3260* Водотоки від рівнинних до гірських поясів з рослинністю <i>Ranunculion fluitantis</i> та <i>Callitricho-Batrachion</i>
6.	D5.2	Болота з домінуванням великих осок	–
7.	E1.99	Незімкнуті несередземноморські сухі ацидофільні й нейтрофільні трав'яні угруповання	2330* Континентальні дюни з незімкненими угрупованнями <i>Corynephorus</i> та <i>Agrostis</i>
8.	E2.2	Рівнинні та низькогірні сінокісні луки	6510* Низинні сінокісні луки (<i>Alopecurus pratensis</i> , <i>Sanguisorba officinalis</i>)
9.	E3.4	Вологі і мокрі евтрофні і мезотрофні луки	6440* Заплавні луки річкових долин <i>Cnidion dubii</i>
10.	E5.4 (E5.41+E5.42)	Східні неморальні річкові береги та луки із висотравними угрупованнями	6430* Гідрофільні високорослі трав'яні угруповання рівнин та від монтанного до альпійського поясів
11.	F9.1	Прирічкові та болотні чагарники	–
12.	G1.11	Прирічкові вербові ліси	92AO* Галерейні ліси з <i>Salix alba</i> та <i>Populus alba</i>

перехідного типу, а угруповання складають мозаїчний тип заростей, досить часто змінюючи одне одного протягом сезону.

На великих озерах (оз. Мартишів) та затоках, що не втратили зв'язок із Дніпром, формуються оселища, характерні для водотоків з уповільненою течією (C2.3):

- C2.33 Рослинність водотоків з повільною течією і мезотрофною водою;
- C2.34 Рослинність водотоків з повільною течією і евтрофною водою.

У першому випадку – це оселища відкритих плес і центральної частини (репрезентативний склад – *Ceratophyllum submersum*, *Myriophyllum spicatum*, *Nuphar lutea*, *Sagittaria sagittifolia*, *Sparganium emersum*); у другому – прибережні мілководні біотопи в яких переважають повітряно-водні рослини (*Ceratophyllum demersum*, *Lemna trisulca*, *Nymphaea candida*, *Sium latifolium*, *Sparganium erectum*).

Серед болотних біотопів території обстежень як такі, що потребують охорони, є болота з домінуванням великих осоки (D5.2). Осокові болота та вкриті осоками заболочені землі трапляються часто. Тут представлені зарості, утворені крупними довгочореневищними осоками (*Carex acuta*, *Carex acutiformis*) та іншими видами болотного різнотрав'я. Умови евтрофні, на торфових ґрунтах з нейтральним торфом. Застійне зволоження тривале, а пересихання субстрату в період вегетації не спостерігається.

Лучні оселища Екопарку представлені 4 типами, які охоплюють усі існуючі тут типи зволоження:

- E1.9 Трав'яні оселища на пісках і супісках;
- E2.2 Рівнинні та низькогірні сінокісні луки;
- E3.4 Вологі і мокрі евтрофні і мезотрофні луки;
- E5.4 Вологі високотравні та папоротеві узлісся і луки.

Перший тип поширений на найбільш високих ділянках заплави (гриви, дюни) і є рідкісним. Ці оселища фрагментарні, сильно трансформовані через сусідство зі штучними сосновими насадженнями і майже втратили свої характерні риси. Тут поширені угруповання класу *Koelerio-Corynephoretea canescentis*. З видового складу рослин, що є репрезентативним для даного типу оселищ, на території присутні: *Festuca beckeri* (домінант) – *Corynephorus canescens* (домінант), *Koeleria glauca*, *Helichrysum arenarium*, *Rumex acetosella*. Інші види: *Potentilla arenaria*, *Potentilla argentea*, *Artemisia campestris*, *Hieracium pilosella*, *Arenaria serpyllifolia*, *Sedum acre*, *Plantago lanceolata*, мох *Polytrichum* sp., кущисті лишайники.

Оселища «сінокосних луків» E2.2. Рівнинні луки на території Екопарку є найпоширенішими і пов'язані з алювіальними типами ґрунтів. Вони характеризуються досить високим травостоєм – 50 см і вище. Різнотравно-злакові. На злаки припадає 30 % і більше маси та проективного покриття травостою. Припинення сінокосіння на цих ділянках призводить до поступового їх заростання чагарниками, що негативно відображається на складі біоти, яка мешкає тут. Представлені ценози відносяться до класу *Molinio-Arrhenatheretea*, порядку *Arrhenatheretalia*, союзу *Arrhenatherion elatioris*, порядку *Molinietalia*, союзу *Molinion caeruleae* Koch 1926. Репрезентативний склад: *Achillea millefolium*, *Arrhenatherum elatior*, *Carex hirta*, *Carex praecox*, *Centaurea jacea*, *Dactylis glomerata*, *Daucus carota*, *Dianthus armeria*, *Elytrigia repens* (домінант), *Equisetum arvense*, *Festuca rubra*, *Galium boreale*, *Galium verum*, *Geranium pratense*, *Glechoma hederacea*, *Inula salicina*, *Linaria vulgaris*, *Odontites vulgaris*, *Plantago lanceolata*, *Plantago media*, *Poa pratensis*, *Poa angustifolia*, *Potentilla argentea*, *Prunella vulgaris*, *Ranunculus acris*, *Rhinanthus vernalis*, *Rumex confertus*, *Trifolium fragiferum*, *Trifolium repens*, *Valeriana officinalis*, *Vicia cracca*.

Вологі і мокрі евтрофні і мезотрофні луки – це типові заплавні луки (затоплення коротке, нерегулярне). Добре представлені низові трави (*Poa pratensis*, *Trifolium repens*, *Molinia caerulea* й інші) та види, здатні розвиватися в умовах надмірного зволоження. Ґрунти алювіального походження. Класифікація рослинних угруповань: союзи *Deschampsion cespitosae*, *Filipendulo-Petasion*, класу *Molinio-Arrhenatheretea* (Mucina et al., 2016). Репрезентативний склад: *Achillea millefolium*, *Achillea salicifolia*, *Agrostis gigantea*, *Alopecurus pratensis*, *Althaea officinalis*, *Centaurea jacea*, *Dactylorhiza incarnata*, *Elytrigia repens*, *Galium boreale*, *Galium palustre*, *Galium verum*, *Gentiana pneumonanthe*, *Glechoma hederacea*, *Inula salicina*, *Iris sibirica*, *Linaria vulgaris*, *Lotus corniculatus*, *Lycopus europaeus*, *Lysimachia vulgaris*, *Molinia caerulea* (домінант), *Plantago lanceolata*, *Poa pratensis*, *Potentilla anserina*, *Ranunculus acris*, *Rhinanthus vernalis*, *Scutellaria galericulata*, *Symphytum officinale*, *Thalictrum lucidum*, *Trifolium fragiferum*, *Trifolium pratense*, *Veronica longifolia*, *Vicia cracca*, *Vicia sepium*. Ці оселища підтримують існування таких рідкісних рослин, що потребують охорони, як лучні орхідеї (в умовах Екопарку – пальчатокорінника м'ясочервоного), півників сибірських і болотяних, тирлича звичайного й інших (фото 3).

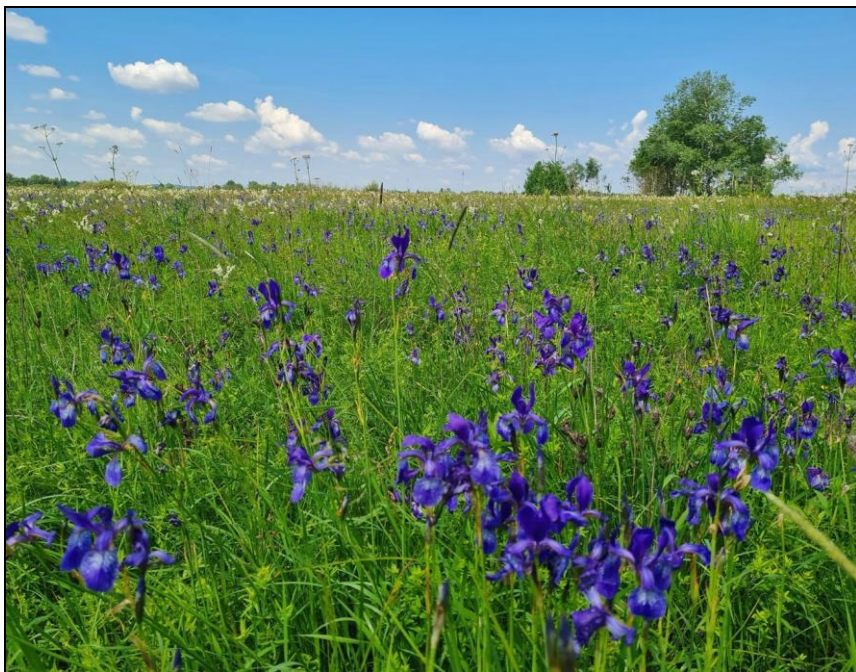

Фото 3. Оселище E5.424 Східні неморальні високотравні угруповання вологих луків.

Вологі високотравні та папоротеві узлісся і луки в межах території досліджень досить рідкісні і предствлені двома підтипами: E5.415 Східні неморальні річкові береги із висотравними угрупованнями; E5.424 Східні неморальні високотравні угруповання вологих луків. Вони трапляються у пониженнях та западинах і представляють собою перехідні зони між річкою й іншими земельними угіддями, між лісом та іншими землями, між різними варіантами трав'яних угруповань і боліт. Ґрунти: солоді лучні, дернові або болотні солончакові суглинисті на суглинкових відкладах, лучно-болотні солонцюваті ґрунти на алювіальних мулуватих суглинкових відкладах, торфувато- і торфово-болотні солонцюваті солончакові. У репрезентативних оселищах даного типу багато комахоzapильних рослин, тому вони важливі для біорізноманіття комах.

Рослинні угруповання таких оселищ високотравні, 80-100 см. Домінанти *Filipendula ulmaria* і *Thalictrum simplex*. Решта травостою – переважно дводольні, комахоzapильні рослини, злаків дуже мало або немає. Травостій звичайно густий, після пожеж рідшає.

Представлені угруповання союзів *Veronica longifoliae-Lysimachion vulgaris, Filipendulo-Petasition* Br.-Bl. ex Duvigneaud 1949 класу *Molinio-Arrhenatheretea* (Mucina et al., 2016). Репрезентативний склад: *Althaea officinalis, Cirsium arvense, Cirsium vulgare, Epilobium parviflorum, Euphorbia palustris, Festuca gigantea, Filipendula ulmaria, Galium boreale, Geranium palustre, Iris pseudacorus, Iris sibirica, Lycopodium europaeum, Lysimachia vulgaris, Persicaria scabra, Scutellaria galericulata, Sonchus palustris, Stachys palustris, Symphytum officinale, Thalictrum simplex, Thalictrum lucidum, Urtica galeopsifolia*.

Із вразливих рослин трапляються: ірис сибірський (часто, рясно), лепеха (звичайно), ірис болотяний (спорадично).

Прирічкові чагарники представлені підтипом F9.121 Вербові чагарники. На території Екопарку вони поширені вузькою смугою по берегах водойм і водотоків на мокрих, торфових або болотних мулуватих суглинкових ґрунтах. Мають здатність спонтанно розвиватися по пониженнях.

Класифікація рослинних угруповань: 1) клас *Salicetea purpureae*, союз *Salicion triandrae* T. Müller et Görs 1958; 2) клас *Franguletea* Doing ex Westhoff in Westhoff et DenHeld 1969, союз *Salicion cinereae* T. Müller et Görs ex Passarge 1961. Репрезентативний склад: *Salix cinerea* (домінант), *Salix fragilis* (домінант), *Salix acutifolia, Achillea salicifolia, Bidens frondosa, Calystegia sepium, Carex acuta, Cirsium palustre, Filipendula ulmaria, Frangula alnus, Galium palustre, Humulus lupulus, Iris pseudacorus, Lysimachia vulgaris, Lythrum salicaria, Mentha aquatica, Phragmites australis, Potentilla anserina, Rubus caesius, Rumex hydrolapathum, Scutellaria galericulata, Stachys palustris, Symphytum officinale, Thalictrum lucidum, Typha latifolia, Urtica galeopsifolia, Veronica longifolia*.

Заплавні прирічкові ліси представлені підтипом G1.111 Східноєвропейські вербово-тополеві ліси. Розташовані галереями понад річкою або у вигляді плям та смуг у заплаві. Деревостан різновисотний, утворений вербами білою (*Salix alba*),

ламкою (*Salix fragilis*), гостролистою (*Salix acutifolia*), зрідка трапляється осика (*Populus tremula*) та тополя біла (*Populus alba*). Зімкненість крон 30-60 %. Ліси, переважно, важкопрохідні через дуже густий і високий підлісок часто сформований інвазійним чагарником аморфою кущовою (*Amorpha fruticosa*), а також високу зарощеність.

Класифікація рослинних угруповань: клас *Salicetea purpureae*, союз *Salicion albae*. Репрезентативний склад: *Achillea millefolium*, *Agrostis stolonifera* (домінант), *Bidens frondosa*, *Carex acuta*, *Cirsium vulgare*, *Euphorbia palustris*, *Filipendula ulmaria*, *Frangula alnus*, *Galium palustre*, *Glechoma hederacea*, *Humulus lupulus*, *Iris pseudacorus*, *Lysimachia vulgaris*, *Lythrum salicaria*, *Mentha aquatica*, *Myosoton aquaticum*, *Phragmites australis* (домінант), *Poa palustris*, *Populus tremula*, *Potentilla anserina*, *Ranunculus repens*, *Rubus caesius*, *Rumex hydrolapathum*, *Salix alba* (домінант), *Salix cinerea*, *Salix fragilis* (домінант), *Scutellaria galericulata*, *Solanum dulcamara*, *Stachys palustris*, *Symphytum officinale*, *Urtica galeopsifolia* (домінант).

Особливістю даного типу оселищ в умовах Екопарку – значна частка чужорідних видів, часті – інвазійні рослини: *Amorpha fruticosa* (часто, місцями рясно), *Bidens frondosa*, *Echinocystis lobata*.

Як показали результати інвентаризації оселищ на території Екопарку, оселища з Додатку 1 до Резолюції 4 Бернської конвенції – «Смарагдові» оселища» та оселища з Додатку 1 до Оселищної Директиви ЄС переважно знаходяться в задовільному стані. Проте, для їхнього збереження у належній якості, насамперед трав'яних лучних та псамофітних, підтримання в існуючому стані популяцій рідкісних видів, їх розмірів, необхідні спеціальні відновлювальні заходи, а для кожного типу «Смарагдових» оселищ – відповідні стратегії управління.

Висновки

Попередній анований список вищих судинних рослин території проектного РЛП «Екопарк Осокорки» нараховує 303 види рослин, з них 31 вид – водні рослини. Флористичний склад репрезентує рослинність заплавної екосистем Середнього Придніпров'я, проте є дещо збідненим, особливо склад вищої водної рослинності. Характерною є дуже мала частка чужорідних видів (7 %), що є свідченням доброї збереженості природної рослинності.

Біотичні комплекси території обстежень представлені 6-ма основними типами оселищ (поверхневі стоячі води, нелісові болота і заболочені землі, трав'яні (лучні) угруповання, чагарники, ліси та оселища антропогенного походження).

Раритетну складову біорізноманіття територій досліджень складають 2 види судинних рослин, які охороняються на загальнодержавному рівні (занесені до Червоної книги України) – *Dactylorhiza incarnata* і *Iris sibirica*; останній включений до Європейського червоного списку (категорія Near Threatened).

Salvinia natans і *Trapa natans* включені в Додаток I до Бернської конвенції та 9 видів рослин занесені до регіонального списку Києва (*Viola stagnina*, *Nuphar lutea*, *Nymphaea alba*, *Sparganium emersum*, *Acorus calamus*, *Iris pseudacorus*, *Gentiana*

pneumonanthe, *Corispermum insulare* і *Convallaria majalis*). За результатами інвентаризації оселищ на території Екопарку можна виокремити 12 типів оселищ з Додатку 1 до Резолюції 4 Бернської конвенції – «Смарагдові» оселища», 7 оселищ з Додатку 1 до Оселищної Директиви ЄС.

Наявність у межах території планованого об'єкту ПЗФ або поблизу нього видів, які перебувають під охороною, відповідно до національного законодавства (11 видів судинних рослин) або міжнародних зобов'язань України (2 види, що занесені до списків Бернської конвенції і списків МСОП – *Salvinia natans* і *Trapa natans*) та наявність особливо цінних оселищ, що мають значення для підтримання біорізноманіття, в тому числі раритетних видів, а також соціальне (в тому числі рекреаційне, ландшафтно-естетичне та історико-культурне) значення цих територій – все це робить необхідним створення тут об'єкта ПЗФ – РЛП «Екопарк Осокорки».

Автори висловлюють подяку ГО «Екопарк Осокорки» за фінансову підтримку та за допомогу в організації досліджень.

Список використаних джерел

- Бурда Р. І., Пашкевич Н. А., Бойко Г. В., Фіцайло Т. В. Чужорідні види охоронних флор Лісостепу України. К.: Наук. думка, 2015. 1-116.
- Вакулишин С. Топонімія Києва ХХ ст. К.: Центр ДЗК, 2014. 1-260.
- Дубина Д. В., Стойко С. М., Сьтник К. М., Тасенкевич Л. А., Шеляг-Сосонко Ю. Р., Гейни С., Гроудова З., Гусак Ш., Отягелова Г., Эржабкова О. Макрофиты – индикаторы изменений природной среды. К.: Наук. думка, 1993. 1-434.
- Київська міська рада. Постанова «Перелік видів рослин, що підлягають особливій охороні на території м. Києва» (затверджена рішенням № 219/940 від 19.06.2000 р.). - http://www.botany.kiev.ua/doc/of_reg_sp.pdf.
- Київська міська рада. Постанова «Про внесення змін та доповнень до рішення Київської міської ради від 19.06.2000 № 219/940» (затверджена рішенням від 23.12.2004 р. за № 880/2290). - <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Kyiv/LysaGora/Appendices/Protected.html>.
- Парнікоза І. Ю. Київські острови та прибережні урочища на Дніпрі – погляд крізь віки. 2023. - <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Kyiv/Islands/History.html>.
- Червона книга України. Рослинний світ / Ред. Я. П. Дідух. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 1-912.
- Mucina L., Bültmann H., Dierßen K., Theurillat J. P., Raus T., Čarni A., Šumberová K., Willner W., Dengler J., Garcia R. G., Chytrý M., Hájek M., Di P. R., Jakushenko D., Pallas J., Daniëls F. J. A., Bergmeier E., Guerra A. S., Ermakov N., Valachovič M., Schaminée J. H. J., Lysenko T., Didukh Y. P., Pignatti S., Rodwell J. S., Capelo J., Weber H. E., Solomeshch A., Dimopoulos P., Aguiar C., Hennekens S. M., Tichý L. Vegetation of Europe: hierarchical floristic classification system of vascular plant, bryophyte, lichen and algal communities. - Appl. Veg. Sci. 2016. 19: 3-264.

БІОТОПІЧНИЙ ПІДХІД У ВИЗНАЧЕННІ ПЕРСПЕКТИВНИХ ДЛЯ ЗАПОВІДАННЯ ДІЛЯНОК НА ПРИКЛАДІ БАСЕЙНУ РІЧКИ СИНЮХА

К. В. Лавріненко

Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України
lavrinenkokaterina97@gmail.com

Lavrynenko K. V. Biotope approach in determining promising sites for conservation using the example of the Sinyukha River basin.

In the work an analysis of the biotope diversity of the Sinyukha River basin using expert systems is given. A list of the identified rare types of dwellings is provided. The distribution of rare plant species in the natural biotopes of the studied territory is shown. Also, the work represents respective areas for inheritance using the biotope approach.

Key words: biodiversity, expert system, natural biotope, rare habitat, rare species

Вступ

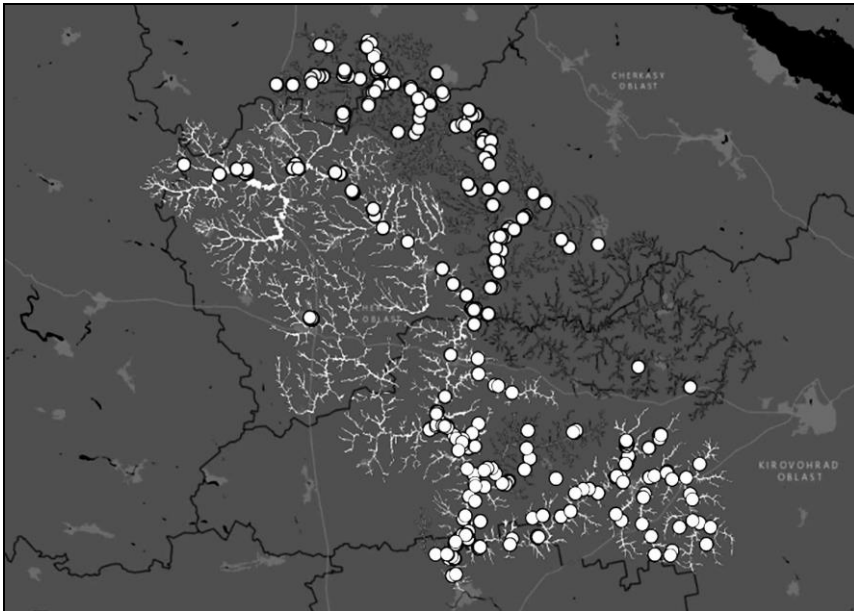
Ефективне планування природоохоронних територій неможливе без застосування біотопічного підходу. Необхідно охороняти не лише окремі локалітети раритетних видів, а цілісні природні біотопи, оскільки вони є потенційно придатними для заселення повним комплексом характерних видів, зокрема й раритетних. Лише у повнокомпонентних природних біотопах завдяки наявності необхідних ресурсів і властивостей можливе підтримання значного рівня біорізноманіття та гармонійне співіснування всіх його складових. Ми застосували біотопічний підхід для визначення найбільш цінних та перспективних для заповідання ділянок у басейні р. Синюха.

Матеріали та методи

Для аналізу використано 515 геоботанічних описів різних типів рослинності. 347 описів були виконані автором самостійно, 103 – у співавторстві з колегами (А. А. Куземко, Д. В. Боровик, Д. С. Винокуров, О. І. Шиндер, Н. А. Пашкевич, О. О. Безсмертна, О. О. Чусова) за стандартною методикою (Екофлора..., 2000) у басейні р. Синюха протягом 2021-2022 рр. (рис. 1), а ще 65 описів були люб'язно надані іншими авторами або взяті з літературних джерел (Коротченко та ін., 2009; Куземко, 2011); усі описи занесли в базу даних Turboveg (Hennekens, Schaminée, 2001) та експортували у програму Juice для подальшого аналізу (Tichý, 2002).

Для визначення типів біотопів геоботанічні описи аналізували за допомогою експертної системи EUNIS (Chytrý et al., 2020), для визначення класів рослинності – за допомогою експертної системи EuroVegChecklist (Mucina et al., 2016). Для

уточнення класифікації біотопів угруповання аналізували за характерними видами, структурою, екологічними характеристиками та порівнювали отримані дані з літературними (Національний каталог..., 2018; Chytrý et al., 2020), а також встановлювали відповідність із переліком оселищ Резолюції 4 Бернської конвенції (Revised..., 1996).

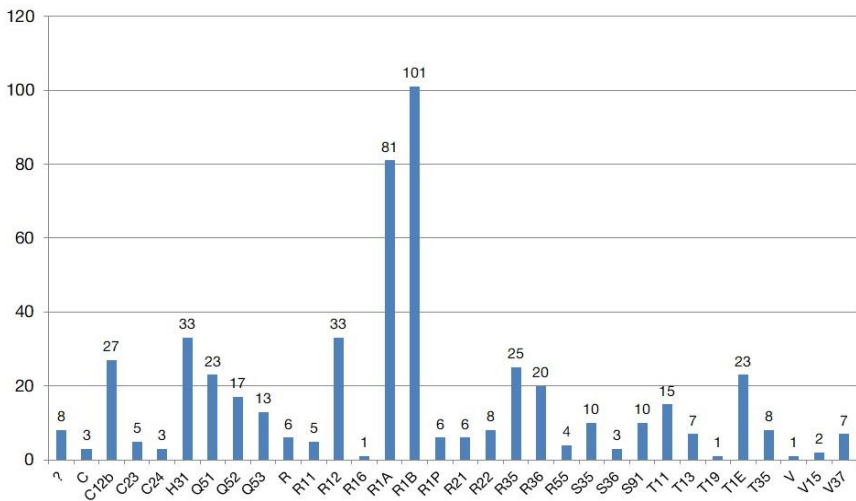

Рис. 1. Локалітети виконання геоботанічних описів у басейні р. Синюха.

Кожен біотоп аналізували за абсолютною кількістю та частотою трапляння раритетних видів. До раритетних відносили види, занесені до Червоної книги України (Червона книга..., 2009; Про затвердження..., 2021), Резолюції 6 Бернської конвенції (Revised..., 1998), а також вузьколокальні ендемічні види. На основі результатів аналізу та даних польових досліджень у межах басейну р. Синюха було обрано найбільш соціологічно цінні території, перспективні для створення ряду заказників.

Результати й обговорення

У результаті аналізу за допомогою експертної системи EUNIS описи були віднесені до 28 типів біотопів (рис. 2), а за допомогою експертної системи EuroVegChecklist – до 16 основних класів рослинності (рис. 3). Крім того, отримано 4 кластери некласифікованих або слабо класифікованих описів за типом біотопів і близько 10 % описів не було віднесено до жодного класу рослинності. Некласифіковані, слабо класифіковані описи та описи угруповань антропогенного походження до подальшого аналізу не включали.

Рис. 2. Результати класифікації описів експертною системою EUNIS:

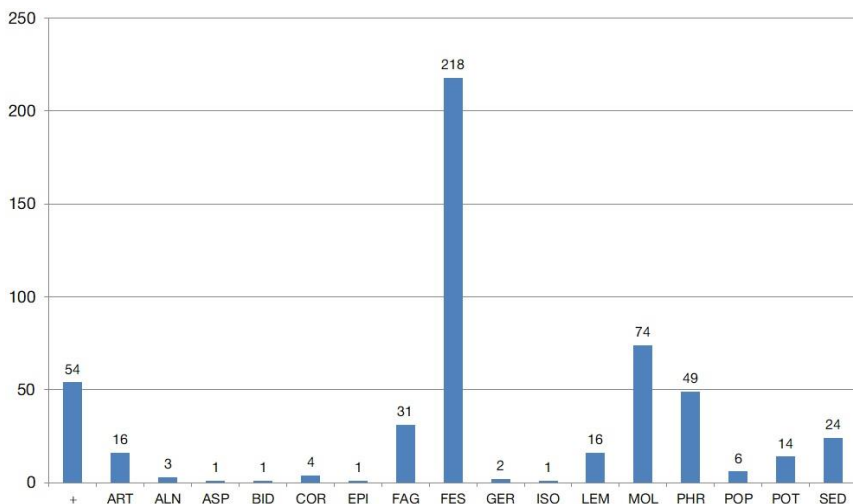
? – некласифіковані описи; C – Водна рослинність; C12b – Мезотрофна або евтрофна водойма з судинними рослинами; C23 – Постійний безвідпливний водотік з повільною течією; C24 – Припливна річка, вище за течією від гирла; H31 – Кислі силікатні внутрішньоконтинентальні скелі; Q51 – Угруповання високих гелофітів; Q52 – Угруповання низькорослих гелофітів; Q53 – Угруповання високорослих осок; R – Трав'яний біотоп; R11 – Паннонські і понтичні піщані степи; R12 – Рослинність з домінуванням криптогамних і однорічних рослин на силікатних відслоненнях; R16 – Петрофітні степи центральної і південно-східної Європи з домінуванням багаторічників; R1A – Сухі багаторічні трав'яні кальцефітні угруповання (лучні степи); R1B – Континентальні сухі трав'яні угруповання (справжні степи); R1P – Внутрішньоконтинентальні піщані угруповання на сухих кислих або нейтральних ґрунтах океанічних і субконтинентальних регіонів; R21 – Мезофільні постійні пасовища рівнинних і гірських регіонів; R22 – Рівнинні та низькогірні сінокісні луки; R35 – Мокрі або вологі евтрофні і мезотрофні луки; R36 – Мокрі або вологі евтрофні і мезотрофні пасовища; R55 – Мокрі або вологі високотравні та папоротеві узлісся і луки; S35 – Температні та субсередземноморські тернові чагарники; S36 – Низькі степові чагарники; S91 – Температні прирічкові чагарники; T11 – Температні прирічкові вербово-тополеві ліси; T13 – Прирічкові листяні ліси помірного поясу; T19 – Температні та субсередземноморські термофільні листопадні ліси; T1E – Букові та дубові мезофітні листопадні ліси; T35 – Температні континентальні соснові ліси; V – біотопи антропогенного походження; V15 – Перелоги, занедбані або нещодавно закинута земля; V37 – Однорічна антропогенна трав'яниста рослинність.

Проаналізувавши характерні види, структуру та екологічні характеристики угруповань ми встановили, що природні біотопи басейну річки Синюха представлені 27 типами оселищ із Резолюції 4 Бернської конвенції:

- C1.222 Floating *Hydrocharis morsus-ranae* rafts / Вільноплаваючі скупчення *Hydrocharis morsus-ranae*;

- C1.223 Floating *Stratiotes aloides* rafts / Вільноплаваючі скупчення *Stratiotes aloides*;
- C1.224 Floating *Utricularia australis* and *Utricularia vulgaris* colonies / Вільноплаваючі колонії *Utricularia australis* та *Utricularia vulgaris*;
- C1.32 Free-floating vegetation of eutrophic waterbodies / Вільноплаваюча рослинність евтрофних водойм;
- C1.33 Rooted submerged vegetation of eutrophic waterbodies / Вкорінена занурена рослинність евтрофних водойм;
- C1.3411 *Ranunculus* communities in shallow water / Угруповання водяних жовтеців на мілководдях;
- D5.2 Beds of large sedges normally without free-standing water / Зарості крупних осоки переважно без застою води;
- E1.11 Euro-Siberian rock debris swards / Європейсько-сибірські угруповання на продуктах вивітрювання скель;
- E1.2 Perennial calcareous grassland and basic steppes / Багаторічні трав'яні кальцифітні угруповання та степи;
- E1.9 Open non-Mediterranean dry acid and neutral grassland, including inland dune grassland / Незімкнені несередземноморські сухі кислі та нейтральні трав'яні угруповання, у тому числі континентальні трав'яні угруповання на дюнах;
- E2.2 Low and medium altitude hay meadows / Рівнинні та низькогірні сінокісні луки;
- E3.4 Moist or wet eutrophic and mesotrophic grassland / Мокрі або вологі евтрофні і мезотрофні луки;
- E5.4 Moist or wet tall-herb and fern fringes and meadows / Мокрі або вологі високотравні та папоротеві узлісся і луки;
- F3.241 Central European subcontinental thickets / Центральноевропейські субконтинентальні чагарникові зарості;
- F3.247 Ponto-Sarmatic deciduous thickets / Понтично-сарматські листопадні чагарникові зарості;
- F9.1 Riverine scrub / Прирічкові чагарники;
- G1.A1 *Quercus-Fraxinus-Carpinus betulus* woodland on eutrophic and mesotrophic soils / Ліси *Quercus-Fraxinus-Carpinus betulus* на евтрофних і мезотрофних ґрунтах;
- G1.A4 Ravine and slope woodland / Ліси на крутих схилах;
- G1.11 Riverine *Salix* woodland / Прирічкові вербові ліси;
- G1.21 Riverine *Fraxinus-Alnus* woodland, wet at high but not at low water / Заплавні періодично мокрі ліси з домінуванням *Alnus* або *Fraxinus*;
- G1.22 Mixed oak-elm-ash woodland of great rivers / Мішані дубово-в'язово-ясеневі ліси великих рік;
- G1.41 *Alnus* Swamp Woods not on acid peat / Заболочені вільхові ліси на некісломому торфі;

- G1.7 Thermophilous deciduous woodland / Термофільні листопадні ліси;
- G1.8 Acidophilous *Quercus*-dominated woodland / Ацидофільні дубові ліси;
- G3.4232 Sarmatic steppe *Pinus sylvestris* forests / Сарматські ліси степової зони з *Pinus sylvestris*;
- H3.1 Acid siliceous inland cliffs / Кислі силікатні внутрішньоконтинентальні скелі;
- X18 Wooded steppe / Степи, що заростають лісом.

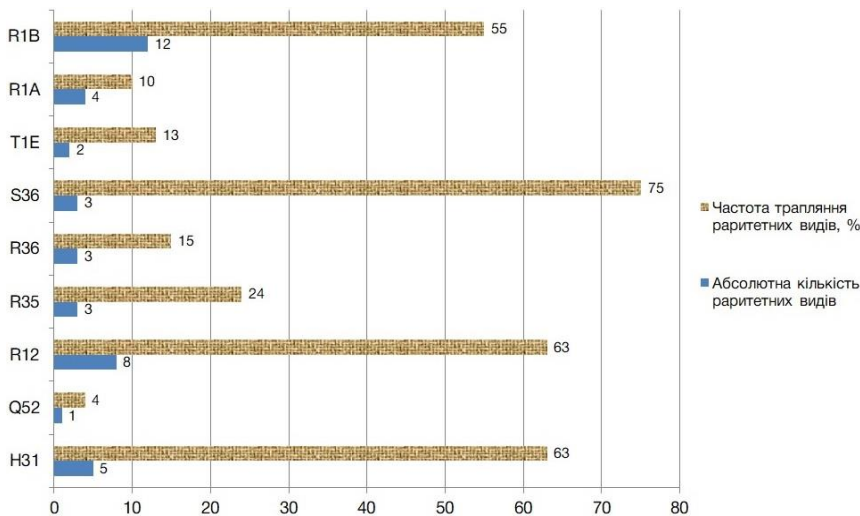
Рис. 3. Результати класифікації описів експертною системою EuroVegChecklist:

+ – некласифіковані описи; ALN – *Alnetea glutinosae*; ART – *Artemisietea vulgaris*;
 ASP – *Asplenietea trichomanis*; BID – *Bidentetea*; COR – *Koelerio-Corynephoretea*;
 EPI – *Epilobietea angustifolii*; FAG – *Carpino-Fagetea sylvaticae*; FES – *Festuco-Brometea*;
 GER – *Trifolio-Geranietea sanguinei*; ISO – *Isoeto-Nanojuncetea*; LEM – *Lemneteа*;
 MOL – *Molinio-Arrhenatheretea*; PHR – *Phragmito-Magnocaricetea*; POP – *Alno glutinosae-Populetea albae*; POT – *Potamogetonetea*; SED – *Sedo-Scleranthetea*.

У відібраних геоботанічних описах було відмічено 21 раритетний вид. Варто зазначити, що раритетні види були виявлені лише у 9 типах природних біотопів із 26. За абсолютною кількістю раритетних видів домінують континентальні сухі степи R1B, кальцифітні лучні степи з домінуванням багаторічників R1A та рослинність з домінуванням криптогамних і однорічних рослин на силікатних відслоненнях R12. За частотою трапляння раритетних видів домінують низькі степові чагарники S36, кислі силікатні внутрішньоконтинентальні скелі H31 та рослинність з домінуванням криптогамних і однорічних рослин на силікатних відслоненнях R12 (рис. 4).

Спираючись на результати даного аналізу та характер поширення раритетних біотопів на території басейну р. Синюха ми обрали найбільш созологічно цінні та

перспективні для заповідання ділянки, перелік яких подано нижче (таблиця). У пункті «раритетні біотопи» наводимо перелік біотопів, найбільш цінних та домінуючих за площею на території відповідних планованих заказників.

Рис. 4. Розподіл раритетних видів у природних біотопах басейну р. Синюха за частотою трапляння та абсолютною кількістю.

Перелік перспективних до заповідання ділянок

Пропонована		Область	Район	Раритетні біотопи
назва	площа (га)			
Вільшанський	16,513	Кіровоградська	Голованівський	H31, R1B
Вовчі скелі	15,427	- // -	- // -	H31
Закутень	14,065	- // -	- // -	H31, R1B, R1A, R12, S36
Куликові луки	36,806	- // -	- // -	R35, R36, Q51, Q53
Світанковий	85,478	- // -	- // -	R1A, R22, R36, Q51, Q53
Синюські смарагди	66,8	- // -	- // -	H31, R1B, R1A, R12, S36
Блукач	80,909	- // -	Новоукраїнський	H31, R1A, R22, R36, Q51, Q53
Галява	13,161	- // -	- // -	H31, R35, R36
Затишна балка	24,23	- // -	- // -	H31, R1B, R12, S36
Сад над скелями	22,97	- // -	- // -	H31, R1B, R1A, R12, S36

Продовження таблиці

Пропонована		Область	Район	Раритетні біотопи
назва	площа (га)			
Серпневий	96,366	- // -	- // -	R35, R36, Q51, Q53
Росяний	17,467	- // -	- // -	R1B, R1A
Астрагал	9,038	Миколаївська	Первомайський	S36, R1B
Лівобережжя	43,6281	- // -	- // -	H31, R1B, R12, S36
Прибузькі полонини	10,885	- // -	- // -	H31, R1B, R12, S36
Великоберезяньський	102,778	Київська	Білоцерківський	R1A, R1P, R22, R21, R35, R36, S91, Q51, Q53
Вільховий	65,976	- // -	- // -	T13, R35, R36, Q53
Дубівський Яр	37,0	- // -	- // -	R1A, Q51, Q53
Німфея	59,957	- // -	- // -	C23
Таралишник	65,976	- // -	- // -	R1A
Тростяничний	65,89	- // -	- // -	R35, R36, S91
Зеленоверхий	82,659	Черкаська	Звенигородський	R1A
Косарик	10,966	- // -	- // -	R35, R36
Кочуватий	37,92	- // -	- // -	R35, R36
Мигдалевий	5,706	- // -	- // -	S36, R1A, R12
Мизинівський	84,956	- // -	- // -	R1A
Озірний	41,636	- // -	- // -	R1A
Писарівський	117,344	- // -	- // -	R1A
Чичиркозівський	45,015	- // -	- // -	R1A

Висновки

У басейні р. Синюха нами виявлено 26 типів природних біотопів, що представляють 27 типів оселищ із Резолюції 4 Бернської конвенції. У відмічених біотопах раритетні види розподілені нерівномірно. Найбільш соціологічно цінними в межах дослідженої частини території басейну р. Синюха є біотопи типів R1B, R1A, R12, S36 і H31; вони є оселищами для ряду раритетних видів рослин та потребують охорони на загальнодержавному рівні.

Список використаних джерел

- Екофлора України / Ред. Я. П. Дідух. К.: Фітосоціоцентр, 2000. 1: 1-283.
- Коротченко І. А., Мала Ю. І., Фіцайло Т. В. Синтаксономія степової рослинності крайнього півдня Правобережного лісостепу України. - Науковий вісник Чернівецького університету (Біологічні системи). 2009. 1 (1): 75-83.
- Куземко А. А. Степова та лучна рослинність долини річки Гірський Тічок. - Вісник Донецького національного університету. Сер. А: Природничі науки. 2011. 1: 141-150.
- Національний каталог біотопів України / Ред. А. А. Куземко, Я. П. Дідух, В. А. Онищенко, Я. Шеффер. К.: ФОП Клименко Ю. Я., 2018. 1-442.

- Про затвердження переліків видів рослин та грибів, що заносяться до Червоної книги України (рослинний світ), та видів рослин та грибів, що виключені з Червоної книги України (рослинний світ): наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 19.01.2021 р. № 29. - Офіційний вісник України. 2021. 19: 449.
- Червона книга України. Рослинний світ / Ред. Я. П. Дідух. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 1-912.
- Chytrý M., Tichý L., Hennekens S. M., Knollová I., Janssen J. A. M., Rodwell J. S., Peterka T., Marcenò C., Landucci F., Danihelka J., Hájek M., Dengler J., Novák P., Zúkal D., Jiménez-Alfaro B., Mucina L., Abdulhak S., Acíć S., Agrillo E., Schaminée J. H. J. EUNIS Habitat Classification: expert system, characteristic species combinations and distribution maps of European habitats. - *Applied Vegetation Science*. 2020. 23 (4): 648-675.
- Hennekens S. M., Schaminée J. H. J. Turboveg, a comprehensive database management system for vegetation data. - *Journal of Vegetation Science*. 2001. 12: 589-591.
- Mucina L., Bültmann H., Dierßen K., Theurillat J.-P., Raus T., Carni A., Sumberova K., Willner W., Dengler J., Gavila Garcia M., Chytrý M., Hajek M., Di Pietro R., Iakushenko D., Pallas J., Daniels F. J. L., Bergmeier E., Santos Guerra A., Ermakov N., Valachovic M., Schaminee J. H. J., Lysenko T., Didukh Y. P., Pignatti S., Rodwell J. S., Capelo J., Weber H. E., Solomeshch A., Dimopoulos P., Aguiar C., Hennekens S. M., Tichy M. Vegetation of Europe: hierarchical floristic classification of vascular plant, bryophyte, lichen, and algal communities. - *Applied Vegetation Science*. 2016. 19 (1): 3-264.
- Revised Annex I of Resolution 4 (1996) of the Bern Convention on endangered natural habitat types using EUNIS habitat classification. - <https://search.coe.int/bern-convention/> (Accessed 02 March 2023).
- Revised Annex I of Resolution 6 (1998) of the Bern Convention listing the species requiring specific habitat conservation measures. - <https://eunis.eea.europa.eu/references/2443/species> (Accessed 02 March 2023).
- Tichý L. JUICE, software for vegetation classification. - *Journal of Vegetation Science*. 2002. 13: 451-453.

НОВА ЗНАХІДКА *COLCHICUM TRIPHYLLUM* KUNZE S. L. (INCL. *COLCHICUM ANCYRENSE* B. L. BURTT) У МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

В. М. Скоробогатов

ГО «Українська природоохоронна група»
uncg.ua@gmail.com

Skorobogatov V. M. New record of *Colchicum triphyllum* Kunze s. l. (incl. *Colchicum ancyrense* B. L. Burt) in Mykolaiv region.

Provides information about new finds of a rare species of Colchicum triphyllum in the Mykolaiv region. The identified habitats are the northernmost known within the region and form an idea of the boundaries of the species' range.

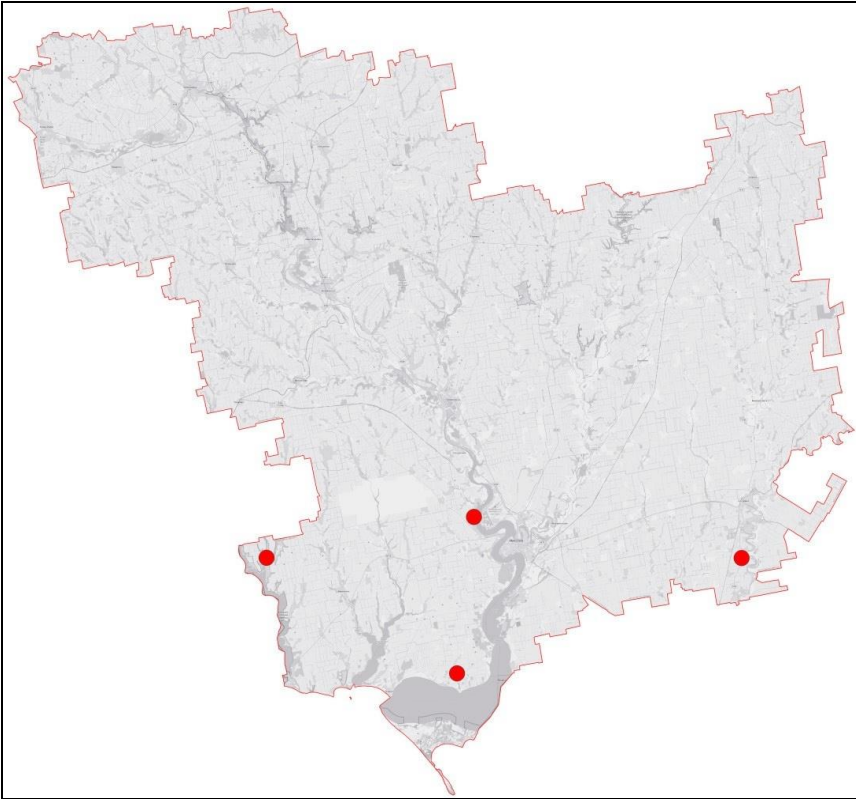
Key words: *Colchicum triphyllum*, Mykolaiv region, Red Data Book of Ukraine

Пізньоцвіт трилистий (*Colchicum triphyllum* Kunze s. l. (incl. *Colchicum ancyrense* B. L. Burt)) належить до родини *Colchicaceae*. Це багаторічна трав'яна рослина. У цього виду квітки з'являються одночасно з листям. Це зимово-весняний ефемероїд 5-15 см заввишки. З яйцеподібною цибулиною, яка обгорнута бурими оболонками, дорослі особини якого мають 3 листки лінійні чи лінійно-ланцетні, жолобчасті, сизувато-зелені з сосочками по краях. Оцвітина рожево-лілова, 2-3 см завдовжки. Плодоношення відбувається у квітні – травні. Загальний ареал виду охоплює південно-східну частину Центральної Європи, Малу Азію, Молдову (комуна Виноградка) (Червона книга..., 2009).

Пізньоцвіт трилистий занесений до Червоної книги України зі статусом «вразливий» (Червона книга..., 1996, 2009; Наказ..., 2021). Ареал виду в Україні диз'юнктивний, тобто *Colchicum triphyllum* поширений у Гірському і Рівнинному Криму та в межах Північного Причорномор'я (Одеська і Миколаївська області). Протягом 2007-2009 років вид був вперше відмічений у Херсонській області (Мойсієнко та ін., 2009).

На території Миколаївської області відомо кілька місцезростань *Colchicum triphyllum*: у межах регіонального ландшафтного парку «Тилігульський», Анджигольської балки (Очаківська міська територіальна громада), околиці сіл Лиманці та Галаганівка (Горохівська сільська територіальна громада) (рисунок). Нове місцезростання *Colchicum triphyllum* є найпівнічнішим відомим на сьогодні у Миколаївській області і розташовується на лівому корінному березі річки Південний Буг в околицях с. Сливине. Координати локалітету: 47.032038, 31.845023. Популяція *Colchicum triphyllum* нараховує близько 15-20 особин. Місцезростання перебуває

під впливом антропогенного навантаження, оскільки розташоване поряд із присадибними дачними ділянками. Верхня частина схилу, що розташована поруч з присадибними ділянками, засмічена побутовими відходами. Схил, де зростає даний вид, слугує стежкою для рекреантів у випадку, коли рівень Південного Бугу підвищується і затоплює прибережну смугу впритул до схилу.

Поширення *Colchicum triphyllum* у Миколаївській області.

Виявлене угруповання належить до класу *Festuco-Brometea* Br.-Bl. R. Tx. 1943. Загальне проективне покриття травостою 65-70 %. Основу рослинного покриву місцезростання складають *Poa bulbosa* (10-15 %), *Galatella villosa* (12-15 %), *Thymus dimorphus* (5-7 %). Також у межах місцезростання відмічені *Amygdalus nana*, *Convolvulus arvensis*, *Convolvulus lineatus*, *Potentilla recta*, *Potentilla incana*, *Stipa capillata*, *Linum austriacum*, *Seseli tortuosum*, *Sedum acre*, *Asperula cynanchica*, *Vinca herbacea*, *Sanguisorba minor*, *Alyssum desertorum*, *Falcaria vulgaris*, *Thesium ramosum*,

Teucrium chamaedrys, *Ajuga chamaepitys*, *Lepidium draba*, *Tanacetum achilleifolium*, *Senecio vernalis*, *Valerianella locusta*, *Veronica arvensis*, *Iris pumila*, *Vinca herbacea*, *Securigera varia*, *Galium aparine*, *Caragana frutex*, *Stipa lessingiana*, *Euphorbia agraria*, *Euphorbia seguieriana*, *Salvia nutans*, *Sinele csereii*, *Erodium cicutarium*, *Tragopan majalis*, *Lamium amplexicaule*, *Poa bulbosa*, *Lepidium draba*, *Psephellus marshallianus*, *Artemisia marscalliana*, *Achillea millefolium*, *Eryngium camprestre*.

Серед видів, які занесені до Червоної книги України, виявлені *Colchicum triphyllum*, *Stipa capillata*, *Stipa lessingiana*. До Регіонального червоного списку Миколаївської області (2021) занесені *Amygdalus nana*, *Iris pumila*, *Thymus dimorphus*.

Для збереження місцезростання *Colchicum triphyllum* необхідні заходи менеджменту території, а саме ліквідація засмічення та інформування рекреантів та місцевих жителів про недопущення засмічення схилів та їх випалювання. Також необхідним є надання цій ділянці статусу ботанічної пам'ятки природи місцевого значення.

Список використаних джерел

- Мойсієнко І. І., Коломійчук В. П., Бойко М. Ф., Ходосовцев О. Є., Вондрак Я., Наумович Г. О., Ходосовцева Ю. А. Перше повідомлення про зростання *Colchicum ancyrense* В. L. Burtт на Херсонщині (Україна). - Чорномор. ботан. журн. 2009. 5 (4): 612-616.
- Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження переліків видів рослин та грибів, що заносяться до Червоної книги України (рослинний світ), та видів рослин та грибів, що виключені з Червоної книги України (рослинний світ)» (15 лютого 2021 року, № 111) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0370-21#Text>.
- Регіональний червоний список Миколаївської області. Рослинний світ. 2021.
- Червона книга України. Рослинний світ / Ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко. К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1996. 1-608.
- Червона книга України. Рослинний світ / Ред. Я. П. Дідух. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 1-912.

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ХОЛОДНИЙ ЯР»

О. В. Спрягайло¹, Б. В. Легоняк²

¹Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,

²Національний природний парк «Холодний Яр»
dendro@ukr.net

Spriahailo O. V., Lehoniak B. V. The history of the creation of the «Kholodnyi Yar» National Park.

Presents a brief history of the creation of the «Kholodnyi Yar» National Park in Cherkasy region, Ukraine. The main elements of the foundation (historical and cultural monuments, nature conservation value), key obstacles (during the Soviet occupation of Ukraine – the intention to hide the true history of Ukraine in general and its struggle against enslavement in particular; in the times of independent Ukraine – the resistance of the forestry industry due to the unwillingness to lose profits) and ways to overcome them are presented. The emphasis is placed on the importance of scientific research, educational work, and creative approaches to preserving biodiversity and popularizing the idea of conservation.

Key words: Kholodnyi Yar, national park, history of creation, nature reserve fund

Втрата видів флори і фауни та середовищ їхнього існування стала одним з потужних викликів, що формують порядок денний людства на найближчі десятиліття років. Проблема збереження біорізноманіття розглядається з одного боку як маркер ступеня сукупної дії антропогенних чинників на природу, а з іншого – оцінюється в розрізі наслідків для людського суспільства, економічних втрат та якості життя. Деградація екосистем на глобальному рівні серйозно загрожує виживанню людини (Sala et al., 2000). Від здатності людини зупинити деградацію природних і напів-природних екосистем залежить їхня принципова спроможність забезпечувати базові екосистемні послуги (Brondizio et al., 2019).

Успішним і дієвим елементом у стратегії збереження біологічного різноманіття вважається створення і функціонування природоохоронних територій (Brooks et al., 2004, 2006). Такий тип охорони природи дозволяє забезпечити цінні екосистеми від надлишкової господарської діяльності, зберегти типові природні умови існування видів, сприяє збереженню здатності угруповань забезпечувати реалізацію екосистемних послуг (Brondizio et al., 2019). Створення заповідних об'єктів дозволяє зарезервувати території, на яких мінімізований антропогенний вплив. Відтак тут активізуються процеси самовідтворення і таким чином забезпечується збереження окремих популяцій, видів чи цілих угруповань у більш-менш природному стані (Спрягайло, Спрягайло, 2020).

На даний час природоохоронні території в усьому світі покривають щонайменше 22,5 млн км² (16,64 %) сухопутних і внутрішніх водних екосистем та 28,1 млн км² (7,74 %) прибережних вод і океану (Bingham et al., 2021). В Україні частка територій, що перебувають під охороною держави, становить близько 6,9 % (Скоробогатов, 2023), що загалом вказує на відставання реальних темпів заповідання від запланованих. У відповідності до Державної стратегії регіонального розвитку на період 2021-2027 років, станом на 1.01.2021 р. цей показник мав би становити 10,4 % з перспективами у 15 % до 2027 року (Про затвердження..., 2020). Крім цього, під час заповідання цінних у природоохоронному сенсі територій, акцент варто робити на об'єктах великої площі, де можна забезпечити біотопічний підхід до охорони як окремих видів і популяцій, так і їхніх оселищ та загалом усього природного комплексу (Yu et al., 2022).

Одним із залишків типових для Середнього Подніпров'я ландшафтних комплексів, еталонних оселищ європейського значення, що охороняються Резолюцією 4 Бернської конвенції G1.A1 *Quercus-Fraxinus-Carpinus betulus* woodland on eutrophic and mesotrophic soils, є лісовий масив «Холодний Яр» (Зелена книга..., 2009; Заповідна Черкащина..., 2012; Дідух та ін., 2016; Спрягайло, Спрягайло, 2018). Це територія з унікальних набором цінних природних комплексів із відносно незначним антропогенним впливом, збереженим ядром природних біологічних процесів в угрупованнях – важливий історичний та привабливий рекреаційно-туристичний об'єкт (Спрягайло, Спрягайло, 2018).

З метою збереження, відтворення, ефективного використання природних комплексів та об'єктів Середнього Придніпров'я, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність, указом Президента України № 2/2022 було створено національний природний парк «Холодний Яр» (Указ..., 2022). До його складу в постійне користування передано 6,8 тис. га земель державної власності (з вилученням території в попередніх землекористувачів).

Створенню цього надзвичайно цінного об'єкта природно-заповідного фонду передувала кропітка багаторічна робота науковців, волонтерів, природоохоронців, краєзнавців (додаток), ретроспективі діяльності яких (разом з аналізом передумов їхніх зусиль зі збереження «Холодного Яру») і присвячено статтю. Відомості про етапи створення НПП «Холодний Яр» зібрані на основі аналізу літературних джерел та висвітлені за результатами особистої участі авторів у подіях.

Холодний Яр – природно-історичний масив вододільних лісів Придніпровської височини (Заповідна Черкащина..., 2012). Розташований між селами Мельники, Жаботин, Грушківка та Лубенці у правобережній південно-східній частині Черкаської області. Крім лісових угруповань, які займають площу близько 6500 га, тут трапляються також водні, прибережно-водні, лісо-болотні, лучно-болотні та лучно-степові угруповання. Більшість лісів мають типову природну структурованість і високу

репрезентативність типових для Середнього Подніпров'я ландшафтів (Заповідна Черкащина..., 2012; Спрягайло, Спрягайло, 2018). З точки зору походження, лісові угруповання Холодного Яру представлені корінними широколистяними лісами (близько 40 % території), їх похідними (до 35 %), лісовими культурами дуба, сосни (23 %) та інших деревних рослин, зокрема й інтродукованих – *Quercus rubra*, *Juglans nigra*, *Robinia pseudoacacia* та інші (до 2 %). Едификаторами є *Quercus robur*, *Carpinus betulus*, *Fraxinus excelsior* (Мельник та ін., 2006; Мельник и др., 2007). Важливим аспектом є історична складова цієї території, пов'язана з давнім і тривалим проживанням тут різних груп, культур і народів, а також значущими подіями формування української нації.

Наявність всесвітньовідомих пам'яток історії та культури: пам'ятки археології національного значення «Мотронинське городище» скіфського часу – VII-IV ст. до н. е., пам'ятки архітектури національного значення «Святотроїцька церква» Мотронинського монастиря, переможця конкурсу «Національне дерево України» 1000-літнього «Дуба Максима Залізняка», місць і пам'яток, пов'язаних із національно-визвольною боротьбою українського народу – Козаччини, Гайдамацького руху, Холодноярської Січі, Коліївщини, становлення української державності 1918-1922 рр. («Холодноярська організація»), руху опору в часи II Світової війни, роблять Холодний Яр унікальним і особливим об'єктом для всього українського народу.

Незважаючи на значну концентрацію історико-культурних артефактів, слідів усіх археологічних культур, високу рекреаційну привабливість, територія тривалий час (до середини XX ст.) була майже непомітною для туристів і масового відвідування. Очевидно, це пов'язано з прагненням радянської влади приховати непересічність історичних подій становлення української нації, пов'язаних з Холодним Яром.

Перші наукові згадки про природні угруповання Холодноярських лісів трапляються у статті Д. К. Зерова «До флори Черкаської округи (кол. Черкаський та Чигиринський повіти) Київщини», опублікованої в 1924 році. В ній автор, зокрема, наводить короткий опис лісових масивів біля Мотронинського монастиря та с. Головкивки як «дубово-грабові ліси, часто полсовані, великі прогалини в них займає грабовий молодняк або штучні посадки» та вказує на наявність ділянок, де «можна бачити величезні дуби до двох обхватів» (Зеров, 1924).

Трохи згодом Ю. Клеопов наголошує на унікальності цього регіону, зазначаючи трапляння тут кількох реліктово-ареальних видів (Клеопов, 1938). На прикладі *Euonymus nana* і *Coronilla elegans* він указував на ймовірний зв'язок Середньої Наддніпрянщини (зокрема і холодноярських лісів), Молдови, Кавказу і Криму, міркуючи про динамізм ареалів видів, пов'язаний водночас із переміщеннями лісових угруповань з присередземноморських рефугіумів (Клеопов, 1938; Спрягайло, Спрягайло, 2018).

Проте тривалий час тут спостерігалось активне руйнування історико-культурних пам'яток, їх занедбаність та разом з тим – активне лісогосподарювання зі значним вилученням деревини.

Надзвичайно важливим етапом популяризації історико-культурної та природної цінності Холодного Яру став період перебування на посаді головного лісного Креселецького лісництва Олександра Найдя (1.05.1962-1.12.1974). Як непересічний краєзнавець, О. Найда склав детальну карту-схему розташування в Холодному Яру важливих історико-культурних, археологічних та природних об'єктів. З його ініціативи та безпосередньої участі було встановлено понад 30 пам'ятних знаків, які збереглися і донині. На території лісового масиву інтенсивність рубок було суттєво скорочено (з 60 тис. м³ до 1,3 тис. м³) та почали з'являтися перші заповідні об'єкти (Чигирик, 2018). У 1968 році тут на площі 553 га була створена перша комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення «Холодний Яр», площа якої у 2016 році була збільшена до 1039 га (Указ..., 2016). Територіально вона охопила лісовий масив навколо Мотронинського городища та сприяла збереженню як історичних артефактів, так і лісових угруповань.

У 1972 році у східній частині Креселецького лісництва було створено заповідне урочище «Атаманський парк» площею 397 га. Того ж року під охорону держави у статусі державної пам'ятки природи місцевого значення було взято дуб Максима Залізняка (Чорний, Легоняк, 2022; Туристичний..., 2023).

Популяризація Холодного Яру як історичного об'єкта сприяла й активізації наукових досліджень. У середині 70-х років ХХ ст. тут були проведені дослідження вчених Інституту ботаніки АН України, які стали важливим поштовхом для розуміння унікальності не лише історичної, а й природної складової холоднороського лісового масиву (Шеляг-Сосонко, Курсон, 1974).

У 1987 році Холодний Яр було включено до перспективної мережі заповідних об'єктів України як потенційного природного заповідника (Шеляг-Сосонко і др., 1987). Проте ця ідея не стала життєздатною, оскільки такий статус виключав би будь-яку господарську діяльність на території лісового масиву, що було невиправдано як на думку суб'єктів господарювання лісової галузі, так і з логіки втрати доступу до історичного спадку Холодного Яру. Натомість у 1997 році «Національною програмою екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води» було передбачено створення 12 Національних природних парків, серед яких значився НПП «Холодний Яр» площею 6000 га (Постанова..., 1997). На серйозність намірів держави також вказувало включення Холодного Яру до національної екологічної мережі загальнодержавного значення (Закон..., 2013).

Проте, на жаль, наміри про створення НПП «Холодний Яр» залишалися лише деклараціями на папері. Створення такого об'єкта не входило у плани менеджерів лісової галузі, адже на значних площах лісового масиву вже сформувалися дубово-грабові ліси віком близько 100, а в деяких кварталах – до 130-140 років, що автоматично передбачало високоприбуткові рубки.

У межах холоднороського лісового масиву було створено кілька заказників: «Зубівський» – для охорони бруслини карликової (*Euonymus nana* M. Bieb.)

(Рішення ОБК від 14.04.1983 р. № 205), «Оля» – для охорони булатки довголистої (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.) (Рішення ОБК від 25.05.1990 р. № 95), «Тюльпан дібровний» – для охорони тюльпана дібровного (*Tulipa quercetorum* Klok. et Zoz (*T. biebersteiniana* Schult. et Schult. fil.)) (Рішення обл. ради від 03.07.2002 № 2-8), «Білосніжний» (Рішення обл. ради від 08.04.2000 р. № 15-4), «Землянки», «Тимошівський», «Гульбище», «Касьянове» (Рішення обл. ради від 22.12.2017 р. № 19-23/VII) – для охорони підсніжника складчастого (*Galanthus plicatus* Bieb.) (Коноваленко, Карастан, 2006). Їх створення, а також численні наукові дослідження (Дідух та ін., 1992; Голуб, 1996; Грищенко та ін., 1999; Гаврилюк та ін., 2005; Пруденко, Джаган, 2006; Білоножка та ін., 2010; Гапон, 2010; Шевчик, 2010; Білушенко, 2013; Лавров та ін., 2013) вказували на непересічну цінність Холодного Яру як осередку значного біологічного різноманіття. Проте, на жаль, повністю охопити територію лісового масиву охороною не вдавалось.

Для належної охорони історико-культурних цінностей Чигиринщини в 1989 році було створено державний історико-культурний заповідник «Чигирин» (з 1995 року – Національний історико-культурний заповідник «Чигирин») та його філію «Холодний Яр» у с. Мельники Чигиринського району. Ця установа координує наукові дослідження історико-культурного характеру, є осередком історичної наукової думки Холодноярщини, яка охоплює події з найдавніших часів і до наших днів. Створення такої спеціалізованої установи, на фоні сплеску патріотичної української думки, зростання уваги держави до унікальності цієї території підняли інтерес громадськості до регіону на новий рівень.

Ряд постанов Кабінету Міністрів України (від 3 жовтня 1991 р № 243 «Про заходи щодо соціального розвитку і впорядкування пам'яток і історичних місць м. Чигирин і Чигиринського району»; від 2 червня 2004 року № 721 «Про затвердження Комплексної програми розвитку історико-архітектурного комплексу «Резиденція Б. Хмельницького» на 2004-2010 рр.», від 15 травня 2006 року № 671 «Про затвердження Державної програми «Золота підкова Черкащини» на 2006-2009 рр.») стимулювали значний обсяг робіт з облаштування населених пунктів та збереження історичних пам'яток Чигиринщини. Але головне – було сформовано дієздатний колектив, котрий на високому науковому рівні здійснював діяльність, яка часто виходила за межі винятково історико-культурних досліджень (Історія..., 2012).

Одним з напрямів такої роботи, що врешті став переломним у популяризації Холодного Яру для масового відвідування, стала небайдужість співробітників філії «Холодний Яр» НІКЗ «Чигирин» у питаннях збереження природи регіону. Завдяки зусиллям її директора Богдана Легоняка було ініційовано охорону популяції підсніжника складчастого (*Galanthus plicatus*) у кв. 17 Креселецького лісництва. Основною причиною потреби в охороні були варварські дії браконьєрів, які заготовляли рослини рідкісного ефемероїда для продажу.

Першими охоронцями зазначеної популяції були члени черкаського туристичного клубу «Ельф», який на той час очолював активіст Олег Моргун. У 2002 році Богдан Легоняк звернувся за допомогою до декана біологічного факультету (нині це Навчально-науковий інститут природничих та аграрних наук) Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького Сергія Дерія, який відгукнувся на прохання та ініціював приїзд групи студентів і викладачів до Холодного Яру для здійснення охорони підсніжника. З того часу започаткована ними акція «Первоцвіт» у холоднороському лісовому масиві, стала щорічною.

Основною формою роботи було чергування студентів, викладачів та співробітників філії «Холодний Яр» НІКЗ «Чигирин» у місцях масового зростання *Galanthus plicatus* під час його цвітіння. Природоохоронці щороку формували 2-3 групи по 15-25 осіб та чергували в лісі протягом 5-7 діб кожна. Охорона велася на чотирьох локаціях найбільш щільного зростання підсніжника. Таким чином реалізовувалось основне завдання: недопущення зривання рослин торгівцями.

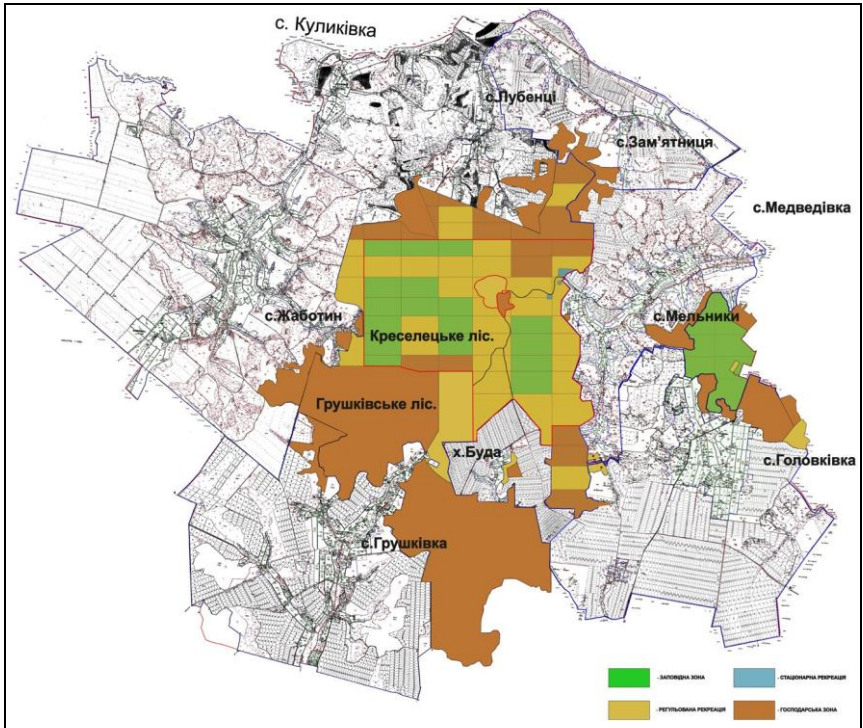
Крім зазначених дій, студенти-волонтери здійснювали й інші види діяльності: проводили роз'яснювальну роботу серед місцевого населення (бесіди, розклеювання листівок, поширення плакатів, публікації в пресі, виступи на радіо та телебаченні); уроки та позакласні заходи у школах м. Черкаси та Чигиринського району (в першому випадку – щоб переконати жителів міста Черкаси не купувати первоцвіти, у другому – для розуміння жителями прилеглих до урочища сіл неприпустимості зривання рідкісних та зникаючих видів рослин); рейди у м. Черкаси з метою виявлення і попередження фактів продажу рідкісних видів рослин; наукові дослідження популяцій рідкісних та зникаючих видів рослин (Спрягайло, 2015).

Така незвична форма охорони природи приваблювала увагу засобів масової інформації. Завдяки розголосу, до лісу все частіше стали приїжджати відвідувачі з усіх регіонів України. З часом акцент охорони змістився із захисту від браконьєрів до контролю рекреаційного навантаження, адже в пік цвітіння на окремих локаціях охоронці фіксували по 2-3 тисячі туристів за день. Поступово підсніжник складчастий став виконувати функцію «харизматичного» й «парасолькового» виду, задля охорони якого суспільна думка вимагала захисту всього природного комплексу Холодного Яру.

Паралельно відвідувачі отримували інформацію з численних стендів, виготовлених волонтерами й охоронцями, екскурсіводів філії «Холодний Яр» НІКЗ «Чигирин», роз'яснень студентів і викладачів. Таким чином у туристів формувалося уявлення про Холодний Яр як про унікальну територію з багатим комплексом цінних природних угруповань та історико-культурних артефактів. Це сприяло формуванню в суспільстві розуміння потреби невідкладних кроків зі створення структури, яка б ефективно зберігала та розвивала наявні об'єкти.

У серпні 2014 року Черкаським національним університетом імені Богдана Хмельницького було подано клопотання про створення НПП «Холодний Яр» на

площі 8524,2823 га (з яких з вилученням у землекористувачів – 3050 га). Метою створення та функціонування цього об'єкта було «недопущення знищення унікального природно-історичного комплексу та упорядкування туристично-рекреаційної діяльності у регіоні» (рис. 1).

Рис. 1. Картохема НПП «Холодний Яр», запропонована у клопотанні Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького у 2014 році.

В основу наукового обґрунтування, підготовленого Олександром Спрягайлом та Максимом Гаврилюком, лягли матеріали наукових досліджень науковців Канівського природного заповідника (Василя Шевчика, Олександра Полішка, Віталія Грищенка, Євгенії Яблоновської-Грищенко, Марії Пруденко та інших).

Робоча група ініціаторів у складі Богдана Легоняка, Миколи Чорного, Ольги Галушко, Олександра Спрягайла (з допомогою ряду активістів – Максима Гаврилюка, Петра Тестова, Максима Сорочана, Василя Шевчика та інших) брала участь у численних нарадах за участю місцевих громад, обласної влади, комітетів Верховної ради, Мінприроди, представників лісового та мисливського господарства різних рівнів тощо.

Врешті Указ Президента України № 2/2022 засвідчив створення національного природного парку «Холодний Яр» на площі 6833,5071 га земель державної власності, що надаються йому в постійне користування (рис. 2). З цього моменту розпочався новітній етап охорони і збереження біологічного різноманіття та історико-культурних пам'яток Холодного Яру.

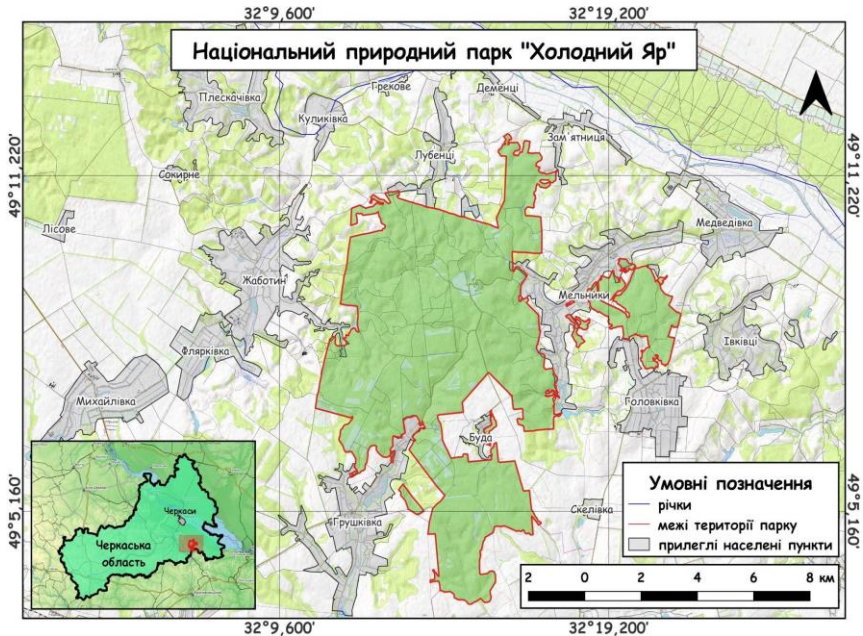

Рис. 2. Сучасні контури НПП «Холодний Яр» площею 6833,5071 га.

Таким чином, розширення мережі природно-заповідних територій за рахунок створення нових об'єктів часто пов'язане з труднощами подолання несприйняття ідеї заповідання владою та місцевим населенням. Успішно вирішити цю проблему можна шляхом цілеспрямованої популяризації в суспільстві перспективних територій. Комплексний підхід, який спирається на наявні історико-культурні артефакти, рекреаційно привабливі ландшафти, наукові дослідження, «харизматичні» та «парасолькові» види, дозволяє ефективно сформуванати позитивний імідж перспективного об'єкта та сприяти швидшому прийняттю рішення про його створення.

Список використаних джерел

Білоножко В. Я., Титаренко Л. М., Гаврилюк М. Н., Спрягайло О. А., Спрягайло О. В. Методологія організації та аналіз природно-ресурсного потенціалу екологічної стежки на території урочища «Холодний яр». - Вісник Черкаського університету. Сер. Біологічні науки. Черкаси, 2010. 13-19.

- Білушенко А. А. Рукокрилі (Chiroptera) проєктованого національного природного парку «Холодний Яр». - Науковий вісник НЛТУ України. 2013. 23 (11): 84-88.
- Гаврилюк М. Н., Грищенко В. М., Яблонівська-Грищенко Є. Д. Орнітофауна проєктованого національного природного парку «Холодний Яр» та його околиць. - Запов. справа в Україні. 2005. 11 (1): 49-52.
- Гапон С. В. Мохообразные заказника «Холодный яр» (Черкасская обл., Украина) и их участие в образовании бриосообществ. - Актуальные проблемы сохранения биоразнообразия на охраняемых территориях. Матер. Всерос. научно-практ. конф. (март, 2010). Уфа: РИЦ БашГУ, 2010. 16-19.
- Голуб В. М. Зимовка европейской широкоушки в заповеднике «Холодный Яр». - Вестн. зоологии. 1996. 1-2: 72.
- Грищенко В. М., Яблонівська-Грищенко Є. Д., Кушка Т. Я. До орнітофауни Холодного Яру та його околиць. - Беркут. 1999. 8 (1): 77.
- Дідух Я. П., Вакаренко Л. П., Винокуров Д. С. Оцінка репрезентативності мережі природно-заповідних об'єктів України (ботанічний аспект). - Укр. геогр. журн. 2016. 2: 13-19.
- Дідух Я. П., Плюта П. Г., Чумак К. В. Фітоіндикація екологічних режимів рослинних угруповань урочища «Холодний Яр» (Черкаська область). - Укр. ботан. журн. 1992. 49 (1): 17-22.
- Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 47, ст. 405) із змінами, внесеними згідно із Законом № 4731-VI (4731-17) від 17.05.2012. - Відомості Верховної Ради України. 2013. № 15. Ст. 98.
- Заповідна Черкащина: історія, сьогодні, майбутнє / Ред. М. Г. Чорний. Черкаси: Брама-Україна, 2012. 1-200.
- Зелена книга України. Рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення рослинні угруповання / Ред. Я. П. Дідух. К.: Альтерпрес, 2009. 1-448.
- Зеров Д. К. До флори Черкаської округи (кол. Черкаський та Чигиринський повіти) Київщини. - Вісник Київського ботанічного саду. 1924. 1: 5-26.
- Історія створення НІКЗ «Чигирин [Електронний ресурс]. 2012. - Режим доступу: http://chigirinzapovidnyk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=54:qq&catid=36:2012-01-25-20-45-15&Itemid=56.
- Клепов Ю. Д. Ботаніко-географічні етюди. Про нові знахідки *Evonymus nana* М. В. і *Coronilla elegans* Рапч в УРСР. - Журн. інституту ботаніки АН УРСР. 1938. 17 (25): 137-165.
- Коноваленко О. С., Карастан І. М. Природно-заповідний фонд Черкаської області. Черкаси: Вертикаль, 2006. 1-196.
- Лавров В. В., Блінкова О. І., Лисенко Д. І., Білушенко А. А. Вплив рекреаційної діяльності на стан дубових насаджень проєктованого національного природного парку «Холодний Яр». - Науковий вісник НЛТУ України. 2013. 23 (7): 50-59.
- Мельник В. І., Діденко С. Я., Спрягайло О. В. Рівнинна популяція *Galanthus plicatus* Bieb. (Amaryllidaceae) в Україні. - Інтродукція рослин. 2006. 3: 7-12.
- Мельник В. І., Діденко С. Я., Спрягайло А. В. *Galanthus plicatus* (Amaryllidaceae) – новий вид для флори рівнинної частини України. - Ботан. журн. 2007. 92 (8): 1154-1160.
- Постанова Верховної ради України від 27 лютого 1997 року № 123/97-ВР [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
- Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова КМУ від 5 серпня 2020 р. № 695 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.
- Пруденко М. М., Джаган В. В. Нові дані про гриби урочища «Холодний Яр». - Запов. справа в Україні. 2006. 12 (2): 33-34.
- Скоробогатов В. План України із заповідання цінних природних територій до 2030 р. виконаний... на 3,5 % [Електронний ресурс]. 2023. - Режим доступу: <https://uncg.org.ua/plan-ukrainy-iz-zapovidannia-tsinnykh-prirodnykh-terytorij-do-2030r-vikonanyj-na-3-5>.

- Спрягайло О. В. Використання природного потенціалу територій для проведення навчально-експедиційної практики студентів. - Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. 2015. 34: 132-137.
- Спрягайло О. В., Спрягайло О. А. Проектований національний природний парк «Холодний Яр» як важливий резерват реліктових та рідкісних видів рослин. - Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження Глобальної стратегії збереження рослин. Матер. V Міжнар. конф. (25-28 червня 2018 р., Херсон, Україна). Херсон: ФОП Вишемирський В. С., 2018. 78-80.
- Спрягайло О. В., Спрягайло О. А. Чи є показник заповідності мірилом ефективності природоохоронних заходів? - Моніторинг та охорона біорізноманіття в Україні. К. – Чернівці: Друк Арт, 2020. 3. Прикладні аспекти моніторингу та охорони біорізноманіття. 456-458. (Серія: «Conservation Biology in Ukraine». 16).
- Туристичний та готельно-ресторанний бізнес у період кризового стану: проблеми розвитку та регулювання / Ред. Л. М. Чепурда. Черкаси: ЧДТУ, 2023. 1-306.
- Указ Президента України № 312/2016 «Про території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/3122016-20325>.
- Указ Президента України № 2/2022 «Про створення національного природного парку «Холодний Яр» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2/2022#Text>.
- Чигирик Н. В. Лісничий і краєзнавець – Олександр Андрійович Найда. - Персоналістичний вимір історії Черкащини. Матер. Першої регіональної історико-краєзнавчої конф., присвяч. 80-річчю з дня народження доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України Бушина Миколи Івановича (12 березня 2018 р., м. Черкаси). Черкаси: ЧДТУ; Видавець Гордієнко Є. І., 2018. 80-83.
- Чорний М. Г., Легоняк Б. В. Національний природний парк «Холодний Яр» – новий комплексний туристичний об'єкт Черкащини. - Матер. XIII Міжнар. наук.-практ. конф. «Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання» (24-25 березня 2022 року, м. Черкаси). Черкаси: Видавець Гордієнко Є. І., 2022. 1: 126-129.
- Шевчик В. Л. Значення Холодноярського лісового масиву для охорони червонокнижних видів судинних рослин на Черкащині. - Перспективи розвитку території Холодного Яру. Матер. Всеукр. конф. (Черкаси, 27 квітня 2010 р.). Черкаси, 2010. 21-24.
- Шеляг-Сосонко Ю. Р., Курсон В. В. Рослинність «Холодного Яру». - Укр. ботан. журн. 1974. 34 (1): 67-71.
- Шеляг-Сосонко Ю. Р., Стойко С. М., Дидух Я. П. и др. Перспективная сеть заповедных объектов Украины. К.: Наук. думка, 1987. 1-292.
- Bingham H., Lewis E., Belle E., Stewart J., Klimmek H., Wicander S., Bastin L. Protected Planet Report 2020: Tracking progress towards global targets for protected and conserved areas [Електронний ресурс]. 2021. - Режим доступу: <https://livereport.protectedplanet.net>.
- Brondizio E. S., Settle J., Diaz S., Ngo H. T. Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. 2019. - <https://doi.org/10.5281/zenodo.3831673>.
- Brooks T. M., Bakarr M. I., Boucher T., Da Fonseca G. A., Hilton-Taylor C., Hoekstra J. M., Stuart S. N. Coverage provided by the global protected-area system: is it enough? - BioScience. 2004. 54 (12): 1081-1091.
- Brooks T. M., Mittermeier R. A., Da Fonseca G. A., Gerlach J., Hoffmann M., Lamoreux J. F., Rodrigues A. S. Global biodiversity conservation priorities. - Science. 2006. 313 (5783): 58-61.
- Sala O. E., Stuart Chapin F. III, Armesto J. J., Berlow E., Bloomfield J., Dirzo R., Wall D. H. Global biodiversity scenarios for the year 2100. - Science. 2000. 287 (5459): 1770-1774.
- Yu C., Gao Y., Wang C., Chen T., Wang J., Lu Q. «Targets-Plans-Decision»: a framework to identify the size of protected areas based on the balance of ecological protection and economic development. - Journal of Environmental Management. 2022. 304: 114-302.

ДОДАТОК

Одне з перших засідань ініціативної групи зі створення НПП «Холодний Яр» (Управління екології та природних ресурсів Черкаської ОДА).

Візне засідання робочої групи Черкаської ОДА і комісії Черкаської обласної ради біля Гайдамацького ставу, с. Мельники Чигиринського району.

**Зустріч ініціативної групи з жителями
с. Мельники Чигиринського району.**

**Засідання ініціативної групи зі створення НПП «Холодний Яр»
у Черкаському національному університеті
імені Богдана Хмельницького.**

Зустріч ініціативної групи з представниками Міндовкілля.

Засідання ініціативної групи в комітеті Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування.

Засідання Черкаської обласної ради, де одним з питань розглядалося створення НПП «Холодний Яр».

Підсніжник складчастий у лісовому масиві «Холодний Яр».

Одні з перших охоронців популяції підсніжника складчастого.

У «Холодному Яру».

Будні природоохоронців.

Будні природоохоронців.

Будні природоохоронців.

ТЕСТУВАННЯ РОЗМІРІВ ОБЛІКОВИХ ДІЛЯНОК ДЛЯ ОПИСІВ ЕПІФІТНИХ ЛИШАЙНИКОВИХ УГРУПОВАНЬ НА ПРИКЛАДІ ПРИРОДНИХ ДЕРЕВОСТАНІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ХОЛОДНИЙ ЯР»

О. Є. Ходосовцев^{1,2}, А. А. Куземко^{3,4}

¹Херсонський державний університет,

²Національний природний парк «Кам'янська Січ»,

³Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України,

⁴Faculty of Science, Masaryk University, Brno, Czech Republic
khodosovtsev@gmail.com; anyameadow.ak@gmail.com

Khodosovtsev O. Ye., Kuzemko A. A. Testing the sizes of the accounting plots for descriptions of epiphytic lichen communities on the example of natural forest stands of the «Kholodny Yar» National Park.

Presents the results of an investigation towards the optimal size of the description plot for the description of epiphytic lichen communities. The research was carried out in the National Park of «Kholodny Yar». It was found that a plot of 1000 cm² is optimal for a relevé of the lichen community on trees with a stem girth of 50-200 cm.

Key words: lichens, epiphyte, bark of the tree, plot, relevé, *Carpinus betulus*

Субстратом для епіфітних лишайникових угруповань є кора дерев, яка, в залежності від експозиції, висоти, освітленості, віку дерева тощо, характеризується різними екологічними умовами, що обумовлюють утворення різноманітних лишайникових угруповань. Класичні варіанти описів лишайникових та мохових угруповань на корі дерев були показані в роботі Д. Баркмана (Barkmann, 1958). Візуально відмінні угруповання формуються в комлевій частині, на стовбурі в місцях тимчасових водостоків, на захищених від дощу ділянках, у глибоких тріщинах, на горизонтальних поверхнях експонованих гілок тощо. Зазвичай Д. Баркман використовував ділянки (sample plot) розміром від 500 до 10 000 см². Проте, для встановлення синтаксономічної приналежності угруповання необхідно виділити як можна найменшу ділянку континуума, яка б включала всі діагностичні види і була б більш-менш однорідною. Великі ділянки, обрані для опису, можуть охоплювати перехідні угруповання. Наприклад, переважно одноманітне лишайникове угруповання може плавно переходити в угруповання мохоподібних комлевої частини або водостоку. Опис у зоні переходу дасть більшу кількість видів в описі, проте, з практичного досвіду, ці описи важко буде віднести навіть до певного класу епіфітної рослинності. Крім того, уніфікація підходу до виділення облікової ділянки дозволить провести порівняльний аналіз їх видового багатства. В цій невеличкій роботі ми вирішили протестувати оптимальний розмір описової ділянки для дерев, що мають обхват стовбура на рівні людського зросту в межах 50-200 см

у межах природних деревостанів Національного природного парку «Холодний Яр». Саме такий обхват стовбурів має переважна більшість дерев природних, напівприродних та штучних деревостанів України.

Матеріали та методи досліджень

Матеріалами для роботи стало 6 серій вкладених описів по 3 описи в серії, тобто всього 18 описів епіфітної лишайникові рослинності, виконаних у новоствореному Національному природному парку «Холодний Яр» (Черкаська область). Локалізація описів на території парку показана на рис. 1. Описи виконувалися у стовбуровій частині на гладкій корі *Carpinus betulus* в одноманітному деревостані дубово-грабової діброви. Описи робилися вище 50 см від землі до 180 см максимальної висоти. Розмір описових ділянок був: 10×10 см, 20 см завширшки × 50 см завдовжки та 20 см завширшки × 100 см завдовжки, тобто розміри облікових ділянок становили відповідно 100 см², 1000 см² і 2000 см². Відмічалися: 1) обхват дерева (вимірювався сантиметровою стрічкою на рівні центру облікової ділянки); 2) експозиція опису (вимірювалася мобільним застосунком «Compass»); 3) географічні координати (визначалися за допомогою мобільного застосунку «GoogleMaps»). Проективне покриття оцінювалося візуально у відсотках. Мохоподібні та аерофітні водорості також включалися в описи. Назви лишайників подано за Nimis et al. (2018).

Рис. 1. Локалізація серій описів (позначені крапками) на території НПП «Холодний Яр».

Результати досліджень

Аналіз описів (таблиця) дозволив встановити, що на гладкій корі дерев *Carpinus betulus* формувалися епіфітні угруповання (фото), видовий склад яких нараховував до 26 видів, переважно лишайників (23 види), а також 2 види мохоподібних та 1 вид

Фітоценотична характеристика серійних геоботанічних опісів епіфітних лишайникових угруповань НПП «Холодний Яр»

Серія	HY-1		HY-2		HY-3		HY-4		HY-5		HY-6					
	HY-1-a	HY-1-b	HY-2-a	HY-2-b	HY-3-a	HY-3-b	HY-4-a	HY-4-b	HY-5-a	HY-5-b	HY-6-a	HY-6-b				
Номер опісу	49.154212	49.154373	49.154268	49.154554	49.152188	32.232702	49.154899	32.242287								
Широта, °	32.239875	32.237097	32.237311	32.233951	32.232702	32.242287										
Довгота, °	238	230	230	213	239	236										
Висота н. р. м., м	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	2000				
Площа, см ²	120	120	100	100	160	160	135	135	360	360	315	315				
Експозиція, °	80	80	70	70	90	90	71	71	66	66	122	122				
Обхват дерева, см																
Вид дерева	Carpinus betulus															
Кількість видів	6	9	3	7	4	8	10	7	11	11	10	13	13	12	18	23
Вимірювання присутності / проєктивного покриття видів	присутність	%	присутність	%	присутність	%	присутність	присутність	%	присутність	присутність	%	присутність	присутність	%	присутність
Таксономічна група (L – лишайники, B – мохоподібні, A – водорості)	L	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Anisomeridium polypori</i>	L	-	-	1	-	-	-	-	1	1	-	5	1	-	-	-
<i>Arthonia radiata</i>	L	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Brachythecium cf. velutinum</i>	B	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Candelariella efflorescens</i>	L	1	1	15	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<i>Candelariella xanthostigma</i>	L	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	1
<i>Callialia nigroclavata</i>	L	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	5	1
<i>Desmoussaea olivaceus</i>	A	10	1	1	10	1	10	1	10	1	1	20	1	1	10	1
<i>Eopruenella leucoplasma</i>	L	5	1	-	-	1	5	1	1	1	1	5	1	-	-	-
<i>Lecania croatica</i>	L	1	10	1	-	1	1	1	5	1	1	5	1	1	1	1
<i>Lecania cyrtella</i>	L	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1
<i>Lecania naegelii</i>	L	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	1
<i>Lecanora carpinea</i>	L	-	-	1	2	1	30	1	1	1	-	5	1	1	5	1
<i>Lecidella elaeochroma</i>	L	1	1	-	5	1	-	1	5	1	1	1	1	1	5	1

Продовження таблиці

Серія	HY-1		HY-2		HY-3		HY-4		HY-5		HY-6	
	HY-1-a	HY-1-b	HY-2-a	HY-2-b	HY-3-a	HY-3-b	HY-4-a	HY-4-b	HY-5-a	HY-5-b	HY-6-a	HY-6-b
Номер опису	49.154212		49.154373		49.154288		49.154554		49.152188		49.154899	
Широта, °	32.239875		32.237097		32.237311		32.233951		32.232702		32.242287	
Довгота, °	238		230		230		213		239		236	
Висота н. р. м., м	100	1000	100	1000	100	1000	100	1000	100	1000	100	1000
Площа, см ²	120	120	100	100	160	160	135	135	360	360	315	315
Експозиція, °	80	80	70	70	90	90	71	71	66	66	122	122
Обхват дерева, см												
Вид дерева	Carpinus betulus											
Кількість видів	6	9	3	7	4	8	7	11	10	13	12	18
Вмірювання присуності / преективного покриття видів	присуність	%	присуність	%	присуність	%	присуність	%	присуність	%	присуність	%
<i>Melanixia glabrata</i>	L	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Lewinskya cf. speciosa</i>	B	-	-	-	1	5	1	1	1	5	1	3
<i>Myricis sambuci</i>	L	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
<i>Phaeophyscia orbicularis</i>	L	-	-	15	1	-	-	-	1	1	1	1
<i>Parmelia sulcata</i>	L	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	1
<i>Physcia argena</i>	L	-	-	-	-	-	-	-	1	10	1	1
<i>Physcia adscendens</i>	L	1	1	1	1	5	1	5	1	5	1	5
<i>Physcia dubia</i>	L	1	1	-	-	-	1	-	-	-	-	5
<i>Pleurosticta acetabulum</i>	L	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
<i>Physconia grisea</i>	L	-	-	-	1	5	1	3	1	5	1	1
<i>Polycauliona polycarpa</i>	L	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
<i>Scoliosporium gallurae</i>	L	5	1	-	-	-	-	-	-	5	1	1
<i>Xanthoria parietina</i>	L	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1

Таксономічна група (L – лишайники, B – мохоподібні, A – водорості)

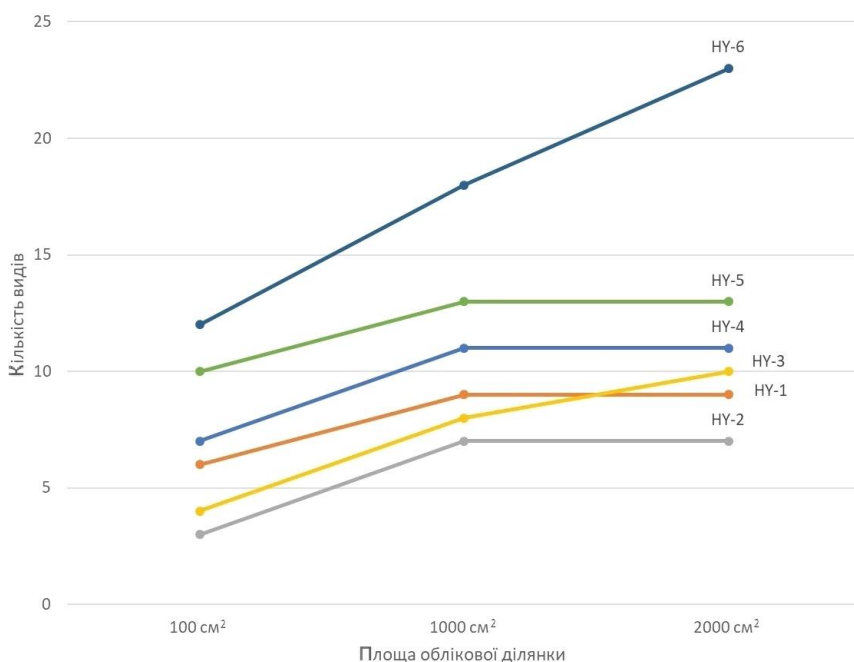
Зовнішній вигляд угруповань: а – НУ-1; б – НУ-3; в – НУ-5.

водорості. Проективне покриття угруповань коливається в межах від 35 до 70 %. Константними видами в угрупованнях були лишайники *Candelariella efflorescens*, *Eopurenula leucoplaca*, *Lecania croatica*, *Lecanora carpinea*, *Lecidella elaeochroma*, *Physcia adscendens*, *Physconia grisea*, водорість *Desmococcus olivaceus* та мох *Lewinskya speciosa*. Більшість лишайників (окрім *Eopurenula leucoplaca* та *Lecania croatica*) є характерними видами класу *Physcietalia* Hadač in Klika et Hadač 1944, союзу *Xanthorion parietinae* Ochsner 1928.

Угруповання ймовірно належать до поки що неописаної асоціації, діагностичними видами якої можуть бути *Eopurenula leucoplaca* та *Lecania croatica*. Але для остаточного з'ясування синтаксономічного положення таких угруповань на рівні асоціації потрібно більше даних з різних регіонів.

Площа описів у 100 см² виявилася замалою для встановлення видового складу. В усіх описах при збільшенні ділянки до 1000 см² кількість видів лишайників збільшувалася від 23 до 62 % (у середньому на 46 %). При зміні площі опису до 2000 см² лише у двох описах з 6 збільшився видовий склад на 14 і 21 %, тобто до угруповання додалося в одному випадку 2, а в іншому 3 види. В цілому на ділянках у 1000 см² було виявлено 80 % видів угруповання. Звертає на себе увагу, що практично в усіх досліджених серіях, окрім серії НУ-6, зростання кількості видів в описах при збільшенні розміру облікової ділянки з 1000 см² до 2000 см² не відбувалося (рис. 2). В останній серії при збільшенні розміру від 1000 см² до 2000 см² спостерігалось зростання кількості видів на 20 %. Варто підкреслити, що в більшості проаналізованих серій збільшення кількості видів зі збільшенням площі відбувається доволі пропорційно, тобто серія НУ-2 характеризується найнижчими показниками видового багатства як на найменшій, так і на найбільшій з ділянок; те саме

стосується серії НУ-6, яка відзначається найвищими показниками видового багатства на всіх використаних площах облікових ділянок. Винятком є ділянка НУ-3, для якої спостерігається незначне зростання видового багатства при збільшенні площі від 1000 до 2000 см² і тому вона на 2000 см² перевищила за цим показником ділянку НУ-1, яка характеризувалася вищим видовим багатством на ділянках двох менших розмірів. Однак ці винятки є незначними і статистичної значущості, очевидно, не мають, тоді як тенденція більш-менш повного виявлення видового складу угруповань вже на 1000 см² у більшості проаналізованих випадків зберігається.

Рис. 2. Динаміка зростання кількості видів зі збільшенням площі облікової ділянки для епіфітних лишайникових угруповань НПП «Холодний Яр».

Отже, як показали проведені дослідження, при діагностиці синтаксонів епіфітних лишайникових угруповань на деревах середньовікових деревостанів (від 50 до 200 см в обхваті), оптимальними для опису є ділянки розміром 1000 см².

Список використаних джерел

- Barkman J. J. Phytosociology and ecology of cryptogamic epiphytes. Assen: Van Gorcum Publ, 1958. 1-628.
 Nimis P. L., Hafellner J., Roux C., Clerc P., Mayrhofer H., Martellos S., Bilovitz P. O. The lichens of the Alps – an annotated checklist. - MycoKeys. 2018. 31 (1): 1-634.

ПЕРСПЕКТИВНІ ДЛЯ ЗАПОВІДАННЯ ДІЛЯНКИ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ СЕРЕДНЬОГО ПРИДНІПРОВ'Я (М. КИЇВ, КИЇВСЬКА ТА ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТІ)

О. І. Шиндер¹, Ю. М. Неграш¹, Г. А. Чорна²,
Л. І. Лашченко³, І. П. Сіренко⁴

¹Національний ботанічний сад імені М. М. Гришка НАН України,
²Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,

³м. Тараща, Київська область,

⁴ГО «Українська природоохоронна група»
shinderoleksandr@gmail.com; udpu_botanika@ukr.net

Shynder O. I., Nehrash J. M., Chorna G. A., Lashchenko L. I., Sirenko I. P. Prospective sites for the creation of nature conservation areas on the Right Bank of the Middle Dnieper (Kyiv city, Kyiv and Cherkasy regions).

Information is provided on 11 sites that are promising for the creation of nature conservation areas in the city of Kyiv, Kyiv and Cherkasy regions. Their geographical location, vegetation and rare plant species are described. Plants from the Red Book of Ukraine grow on the presented sites: Adonis vernalis, Astragalus dasyanthus, Galanthus nivalis, Scopolia carniolica and Stipa capillata.

Key words: Middle Dnieper, Kyiv region, Cherkasy region, promising conservation areas, Rightcoastal Ukraine

Дослідження флори і фауни *in situ* не лише сприяють збільшенню загальних уявлень та відомостей про їхнє таксономічне різноманіття, але і дозволяють виявити нові осередки біотичного різноманіття, популяції рідкісних та гранично-ареальних видів, інші природні цінності, не відомі широкому загалу раніше. Досвід свідчить, що навіть у досить густонаселеному регіоні, риси біотичного різноманіття якого відомі здавна (яким є Середнє Придніпров'я), подекуди трапляються маловідомі і нові цінні ділянки зі збереженим рослинним покривом або його фрагментами, що мають фітосозологічну (і не лише) цінність та потребують охорони. Цікавим прикладом такої знахідки було нещодавнє виявлення невідомої раніше популяції ковили перистої (*Stipa pennata*) у м. Білій Церкві на приєднаній нещодавно до дендропарку «Олександрія» території урочища Голендерня (Шиндер та ін., 2022; Калашнікова та ін., 2023). На сьогодні це єдине достовірно існуюче місцезнаходження виду в Білоцерківському районі Київської області, що підкреслює його значущість. У ході польових досліджень у придніпровській частині Правобережного Лісостепу авторами були виявлені нові перспективні для заповідання природні ділянки та підготовлені відповідні клопотання. Виділені природні території представлені

різними типами рослинності (переважно це степова і лісова) та мають відмінні фітосозологічні характеристики. В усіх випадках підставами для заповідання є ботанічні цінності. З рідкісних видів флори на даних ділянках наявні популяції рослин з Червоної книги України (Наказ..., 2021): *Adonis vernalis*, *Astragalus dasyanthus*, *Galanthus nivalis*, *Scopolia carniolica*, *Stipa capillata*, а також – регіонально-рідкісні види рослин та угруповання із Зеленої книги України (2009). Наводимо опис цих ділянок.

КИЇВ, ГОЛОСІЇВСЬКИЙ РАЙОН

Обґрунтування створення ботанічної пам'ятки природи «Оселище хвоща великого»

Пропонована до заповідання ділянка розташована в Голосіївському районі м. Київ, між пров. Цегельним та під'їзною дорогою до підприємства за адресою вул. Пирогівський Шлях, 96. Ділянка являє північний край безіменного озера із прибережною смугою шириною кілька метрів, на якую збереглася реліктова популяція рідкісної рослини хвоща великого (*Equisetum telmateia*). Площа ділянки близько 0,3 га, координати – 50.35157°, 30.53793° (рис. 1).

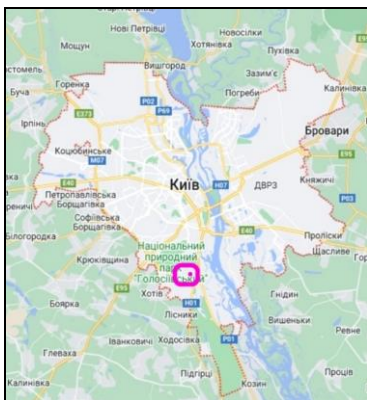

Рис. 1. Розташування проєктованої пам'ятки природи «Оселище хвоща великого» в Голосіївському районі м. Києва.

Береги озера вистелені лесовидними суглинками. З південного боку до озера прилягає вал правого корінного берега Дніпра, який є частиною пасма Київських гір. Популяція хвоща зростає по берегах озера лінійною смугою завширшки 1-2 м. У підніжжі лесового валу розсіяно зростає молодий деревостан тополі чорної з участю аморфи. У цій частині ділянки хвощ великий формує монодомінантний трав'яний покрив. А з північно-східного боку на березі домінує очерет з участю деяких прибережно-водних та синантропних видів рослин і хвощ великий тут росте як субдомінант.

У минулому єдина популяція хвоща великого у м. Києві була відома у Печерському районі, але в середині ХХ ст. вона зникла внаслідок антропогенного навантаження (Зеров, 1963). Таким чином, виявлена нещодавно реліктова популяція виду в Голосіївському районі м. Києва нині є єдиною в урбанофлорі столичного регіону та однією із небагатьох у північному регіоні України, а тому потребує збереження. У минулому, в доісторичний час, саме вздовж нижньої частини пагорбів правого берега Дніпра хвощ великий мігрував у північному напрямі, тож його популяції в Середньому Придніпров'ї є реліктовими останцями.

Нині ця територія, включно з озером, перебуває у приватній власності, тож є небезпека її забудови та втрати реліктової популяції хвоща великого. Для її збереження необхідно підтримувати гідрологічний стан місцевого озера на сучасному рівні та не допускати заростання берегів інвазійними рослинами.

КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ, БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ РАЙОН

Обґрунтування створення ботанічного заказника місцевого значення «Віковий сосновий ліс» у Таращанському лісництві

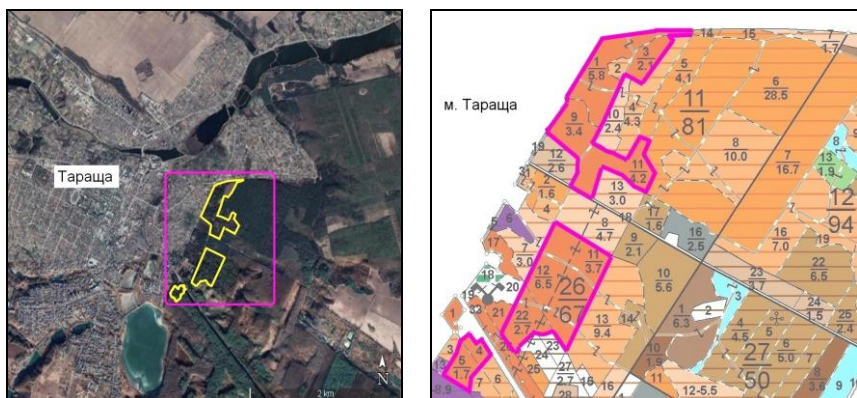
Пропонована до заповідання ділянка «Віковий сосновий ліс» розташована на південно-східній околиці м. Тараща, в урочищі «Таращанська дача», у кварталах 11 і 26 Таращанського лісництва Богуславського лісового господарства (рис. 2). Заповідання потребують виділи 1, 2, 3, 9 і 11 кварталу 11, виділи 11, 12 і 22 кварталу 26 та виділи 4 і 5 кварталу 32. Підставою для заповідання є наявність корінного соснового деревостану віком понад 100 років на південній межі природного ареалу сосни звичайної. Площа перспективної до заповідання території складає близько 16,0 га в 11 кварталі (координати – 49.558334°, 30.520279°), близько 12,9 га у 26 кварталі (координати – 49.550895°, 30.517667°), близько 2,4 га у 32 кварталі (координати – 49.548201° 30.513635°); разом – близько 31,3 га. Ця лісова територія є частиною зеленої зони м. Тараща.

Сосновий масив розташований на давній піщаній терасі гляціального походження і в минулому вся ця місцевість була вкрита корінним сосновим лісом, але до нашого часу збереглися лише його фрагменти, зокрема у вказаних виділах. Рельєф ділянки злегка хвилястий і має загальний нахил у північно-західному напрямі. Деревостан масиву має двоярусну будову. Його перший ярус формує сосна звичайна (*Pinus sylvestris*); зімкнутість крон становить 0,6-0,9, висота до 30 м, вік окремих дерев сосни від 60 до понад 120 років. Вік одного із екземплярів, поваленого вітром на цій ділянці у 2013 році, становив 180 років. Другий ярус деревостану розріджений, його формує дуб звичайний (*Quercus robur*) з участю поодиноких дерев берези повислої (*Betula pendula*); висота 12-18 м, вік 20-80 років. На ділянці добре виражений природний підріст сосни.

Чагарниковий ярус досить розріджений, у ньому представлені крушина ламка (*Frangula alnus*), бруслина бородавчаста (*Euonymus verrucosus*), глід одноматочковий (*Crataegus monogyna*), барбарис звичайний (*Berberis vulgaris*). Трав'яно-чагарничковий ярус дуже розріджений, у ньому представлені орляк сосновий

(*Pteridium pinetorum*), ожика багатоквіткова (*Luzula multiflora*), поросинець укорінливий (*Hypochaeris radicata*), чебрець звичайний (*Thymus serpyllum*), мучниця звичайна (*Arctostaphylos uva-ursi*), осока гвоздична (*Carex caryophylla*), осока сусідня (*Carex spicata*), рокитник руський (*Chamaecytisus ruthenicus*) та деякі інші поодинокі рослини. Поверхня ділянки вкрита рясним моховим покривом з участю лишайників. Подекуди представлені повалені стовбури на різних стадіях розкладу. Розсіяно по ділянці зустрічаються поодинокі пеньки зрізаних старих соснових дерев, але загалом сліди активної лісгосподарської діяльності тут відсутні. Через ділянку проходить лісова дорога і кілька стежок.

Рис. 2. Розташування проєктованого ботанічного заказника «Віковий сосновий ліс» у Таращанському лісництві Київської області.

Описані лісорослинні умови характерні угрупованню асоціації сосняка дубово-різнотравного, перехідного до асоціації сосняка зеленомохового та є типовими для свіжих суборів південного типу (Мякушко, 1978). У Лісостеповій зоні ця рослинність є інтразональною. У таких лісах наявні основні едифікатори – сосна, дуб, крушина, мохи, але типові бореальні супутники сосни переважно відсутні. В умовах м. Тараща сосна звичайна перебуває на південній межі природного поширення, а сосновий ліс є оселищем для інших рослин на південній межі природного поширення: мучниці, чебреця звичайного й інших. Віковий сосновий деревостан на ділянці є корінним, але через його порівняно невелику площу ця лісова територія не підпадає під визначення природного лісу (має бути цілісний масив площею від 20 га) (Наказ..., 2018). Проте, за віком це сосновий масив нині є одним із найстаріших у Лісостеповій зоні, а тому потребує охорони.

Важливим є ґрунтозахисне значення лісового масиву на описаній ділянці, оскільки чагарниково-деревні яруси та зеленомоховий наземний покрив перешкоджають ерозії піщаного субстрату. Крім того, вікові здорові соснові дерева є цінним

джерелом якісного насіннєвого матеріалу. Отже, віковий сосновий деревостан на південно-східній околиці м.Тараща має велику наукову, лісгосподарську й рекреаційну цінність та заслуговує на охорону зі статусом заказника місцевого значення. На даній території недоцільно проводити рубки деревостану та інші роботи, які можуть негативно вплинути на умови зростання вікового деревостану та склад і структуру суборової рослинності.

Обґрунтування створення пам'ятки природи місцевого значення «Група вікових дубів» у Таращанському лісництві

Пропонована до заповідання ділянка «Група вікових дубів» розташована на південний схід від м. Тараща (за 3,4 км), в урочищі «Таращанська дача», у виділах 8 і 9 кварталу 35 Таращанського лісництва Богуславського лісового господарства (рис. 3). Об'єктом заповідання є 15 вікових дерев дуба звичайного (*Quercus robur*) природного походження по краю мішаного дубово-соснового лісу, обабіч шосейної дороги «Тараща – Звенигородка». Площа ділянки складає близько 1,9 га, координати – 49.525332° 30.542647°. Поруч із ділянкою знаходиться територія комплексної пам'ятки природи місцевого значення «Мохове», в якій об'єктом охорони було нині пересохле болото (Липа, Федоренко, 1969).

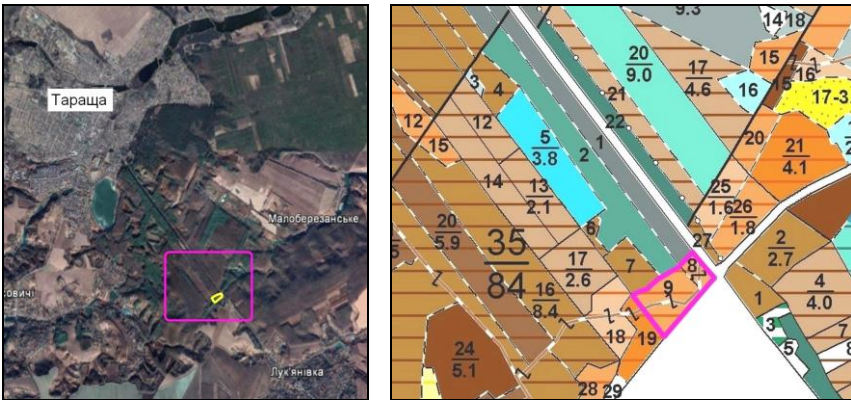

Рис. 3. Розташування проєктованої пам'ятки природи «Група вікових дубів» у Таращанському лісництві Київської області.

Вікові дубові дерева на ділянці є залишками природного лісу. Основна група вікових дерев – це 13 екземплярів дуба орієнтовним віком не менше 150-250 років; ще один екземпляр дуба має вік 120-150 років, і один – 100-120 років. Вони ростуть переважно поодинокі, але є групи із 2 і 3 дерев. У літературному джерелі (Липа, Федоренко, 1969) зазначено, що вік окремих дубів на цій ділянці станом на кінець 1960-х років досягав 300 років, тому ці вікові дерева ще потребують переоцінки віку.

Рослинний покрив на ділянці представлений переважно середньовіковим сосновим вторинним деревостаном (зімкнутість крон 0,8-0,9, вік – близько 60 років). Дуб звичайний виступає як субдомінант. Чагарниковий ярус на ділянці нерівномірний, в окремих місцях досить щільний, його формують глід одноматочковий (*Crataegus monogyna*), бруслини європейська (*Euonymus europaeus*) та бородавчаста (*Euonymus verrucosus*), крушина ламка (*Frangula alnus*), ожина сиза (*Rubus caesius*) та інші. Біля шосе чагарниковий покрив майже відсутній. У підліску зустрічається подекуди щільний підріст місцевих деревних порід – дуба, кленів та інших. Трав'яний покрив під кронами дерев досить розріджений і представлений типовими неморальними видами.

Група вікових дерев дуба звичайного має дендрологічне, лісогосподарське, рекреаційне, природознавче значення та разом із прилеглою лісовою територією заслуговує на охорону зі статусом пам'ятки природи місцевого значення. На даній території недоцільно проводити суцільні рубки, а рекомендованими є рубки догляду та інші роботи, спрямовані на покращення фітосанітарного стану цієї лісової території та вікових дерев дуба.

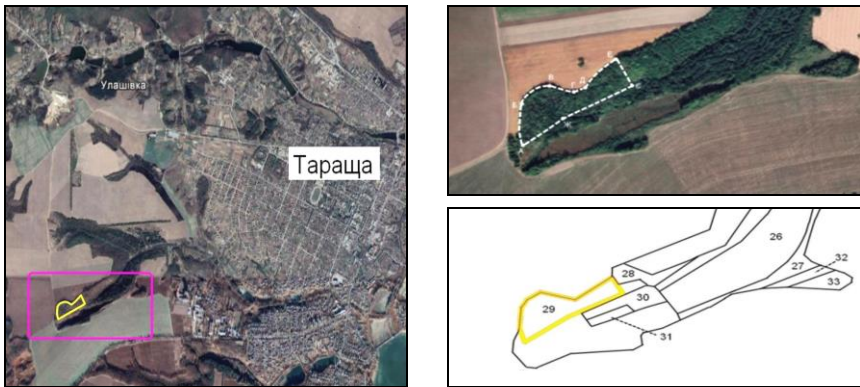
Обґрунтування створення ботанічного заказника місцевого значення «Підсніжник біля Таращі» в Улашівському лісництві

Пропонована до заповідання ділянка «Підсніжник біля Таращі» розташована на південний захід від м. Тараща, у кварталі 79 Улашівського лісництва Богуславського лісового господарства (рис. 4). Заповідання потребує виділ 29, де під пологом зрілого грабово-дубового деревостану зростає рідкісний вид рослини із Червоної книги України – підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis*). Популяція підсніжника білосніжного займає пологий лісовий схил балки південної експозиції. Зі сходу і півночі межі ділянки співпадають із межею лісового кварталу. З північного сходу межа ділянки співпадає з межею між виділами 28 і 29 лісового кварталу і в цьому ж напрямі проходить вниз по схилу до його пониження. З півдня межа ділянки представлена у рельєфі уздовж нижньої частини лісового схилу. Площа ділянки близько 3,0 га, координати – 49.548809° 30.455009°.

Територія вкрита грабово-дубовим деревостаном природного (і частково порослевого) походження із розрідженим підліском і неморальним різнотрав'ям у нижньому ярусі (угруповання асоціації *Galeobdolon lutei-Carpinetum* союзу *Carpinion betuli*) (Onyshchenko, 2009). Вік деревостану становить 50-80 років. Зімкненість крон 0,9-1. Домінує в деревостані граб звичайний (*Carpinus betulus*) (0,5) з участю дуба звичайного (*Quercus robur*), ясена звичайного (*Fraxinus excelsior*), клена польового (*Acer campestre*), черешні (*Prunus avium*) і липи серцелистої (*Tilia cordata*). З південного боку ділянки представлені поодинокі всихаючі дерева берези повислої (*Betula pendula*), а зі східного боку – сосна звичайна (*Pinus sylvestris*).

У розрідженому підліску представлений підріст дуба, ясена, черешні, кленів польового та гостролистого (*Acer platanoides*) і липи. Серед чагарників трапляються бруслини європейська (*Euonymus europaeus*) і бородавчаста (*Euonymus verrucosus*),

свидина лісова (*Cornus sanguinea*). У трав'яному покриві представлені типові лісові рослини широколистяних європейських лісів: зеленчук жовтий (*Lamium galeobdolon*), зірочник лісовий (*Stellaria holostea*), анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*), зірочки жовті (*Gagea lutea*) і маленькі (*Gagea minima*), барвінок малий (*Vinca minor*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), рясти порожнистий (*Corydalis cava*) і щільний (*Corydalis solida*), глуха кропива плямиста (*Lamium maculatum*), гравілат міський (*Geum urbanum*), підмаренник пахучий (*Galium odoratum*), підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis*), розхідник плющовидний (*Glechoma hederacea*), чина чорна (*Lathyrus niger*), проліска дволиста (*Scilla bifolia*), фіалка запашна (*Viola odorata*).

Рис. 4. Розташування проєктованого ботанічного заказника «Підсніжник біля Тараші» в Улашівському лісництві Київської області.

У трав'яному ярусі присутній рідкісний вид рослин з Червоної книги України – підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis*). Його проєктивне покриття дуже розріджене (до 1 %), але популяція охоплює всю проєктовану до заповідання площу. В місцях найбільшої популяційної щільності на 1 м² припадає 3-5 дорослих і 2-4 молодих (ювенільних та віргінільних) особин цього виду. Низька щільність зростання свідчить, що популяція тут перебуває не в оптимальних еколого-ценотичних умовах зростання. В минулому чисельність підсніжника на цій ділянці була значно ряснішою, але внаслідок неконтрольованого зривання на букети вона значно знизилася. Із регіонально-рідкісних видів рослин (Рішення..., 2012) на ділянці рясно росте проліска дволиста (*Scilla bifolia*).

Крім природоохоронної, деревостан у виділі 29 виконує протиерозійну функцію, оскільки розташований у верхів'ї балки, де виражена ерозія ґрунтів та були створені ґрунтозахисні насадження, в тому числі з сосни чорної (*Pinus nigra*). Зважаючи на високу фітосозологічну цінність даної ділянки, її необхідно взяти під охорону зі статусом ботанічного заказника місцевого значення. На даній території недоцільно

проводити рубки деревостану (включаючи суцільні) та інші роботи, які можуть негативно вплинути на умови зростання підсніжника.

КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ, ОБУХІВСЬКИЙ РАЙОН

Обґрунтування створення комплексної пам'ятки природи місцевого значення «Дівич-гора» в с. Трипілля

Пропонована до заповідання ділянка «Дівич-гора» розташована в північній частині с. Трипілля, на землях Трипільської сільської ради Української територіальної громади (рис. 5). Підставою для заповідання є степові біотопи, у складі яких представлені види рослин із Червоної книги України (Наказ..., 2021): астрагал шерстистоквітковий, горицвіт весняний, ковила волосиста, а також угруповання із Зеленої книги України (2009) – формація ковили волосистої (*Stipeta capillatae*). Гора Дівич уже має охоронний статус як одноіменна пам'ятка археології.

Рис. 5. Розташування перспективної до заповідання ділянки «Дівич-гора» в селі Трипілля Обухівського району Київської області.

Площа ділянки (горизонтальної проекції) – близько 1,05 га. Вона являє собою незаліснену верхівку Дівич-гори, вкриту степовою рослинністю. Це один із пагорбів корінного правого берега Дніпра, що слугує оселищем для степових біотопів. Ґрунтовий покрив ділянки представлений змитими чорноземами на лесовидних суглинках.

Ділянка вкрита переважно степовою і частково рудеральною трав'яною рослинністю, зокрема на південному і східному схилі травостій формують житняк гребінчастий (*Agropyron cristatum*), ковила волосиста (*Stipa capillata*), келерія гребінчаста (*Koeleria macrantha*), пірій середній (*Thinopyrum intermedium*) і тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*). На західному схилі представлене синантропізоване степове різнотрав'я, в якому ростуть астрагали шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus*) і еспарцетний (*Astragalus onobrychis*), келерія гребінчаста (*Koeleria macrantha*),

костриця валійська (*Festuca valesiaca*), чебрець Маршаллів (*Thymus marschallianus*), люцерна серповидна (*Medicago falcata*), гвоздика перетинчаста (*Dianthus membranaceus*), шавлія дібровна (*Salvia nemorosa*) та інші види. Північний схил представлений більш мезофітним і рясним травостоем, подібним до такого на узліссях дібров. Тут наявна популяція горицвіту весняного (*Adonis vernalis*).

Поверхня ділянки вкрита системою стежок, а верхівка гори сильно стоптана, але по більшій частині ділянки степова рослинність досить добре збереглася.

Серед видів рослин з Червоної книги України на ділянці виявлені: астрагал шерстистоквітковий (у локальній популяції розміром 15×20 м виявлено до 300 квітучих особини виду), горицвіт весняний (у локальній популяції зафіксовано 64 генеративні особини) та ковила волосиста. Перші два види перебувають тут на північній межі поширення, що робить їхні популяції особливо цінними з наукової точки зору. З регіонально-рідкісних рослин (Рішення..., 2012) відмічені зірочки низенькі (*Gagea pusilla*). До Зеленої книги України (2009) із виявлених на ділянці занесене угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*).

Отже, незаліснена поверхня гори Дівич є осередком збереженої степової рослинності з рідкісними рослинами, а тому потребує охорони і доцільним є її заповідання зі статусом комплексної пам'ятки природи місцевого значення. На цій ділянці неприпустима будь-яка діяльність, яка може порушити поверхневий шар ґрунту та призвести до скорочення популяційної чисельності рослин із Червоної книги України.

Обґрунтування створення ботанічного заказника місцевого значення «Обухівські горицвіти» в Обухівському лісництві

Пропонована до заповідання територія розташована на північній околиці м. Обухів, на землях Обухівського лісництва ДП «Київський лісгосп» (рис. 6). Підставою для заповідання є гранично-ареальні популяції рослини з Червоної книги України – горицвіту весняного (*Adonis vernalis*).

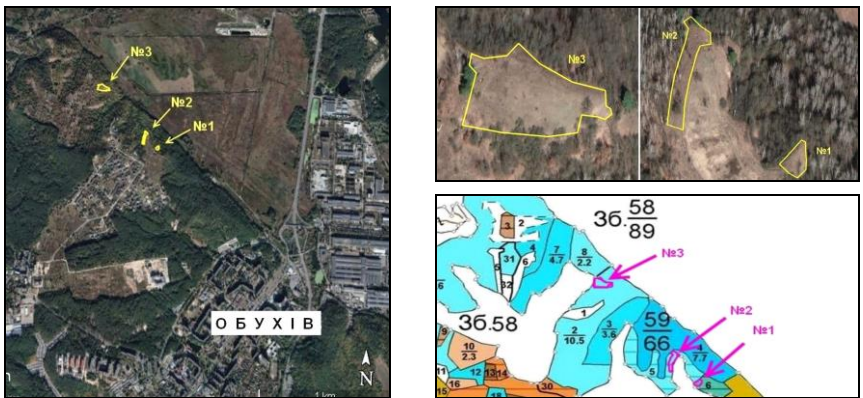

Рис. 6. Розташування перспективних для заповідання ділянок «Обухівські горицвіти» (№ 1, 2 і 3) в околицях м. Обухів Київської області.

Територія складається із трьох відособлених ділянок: «Обухівські горицвіти – 1», «Обухівські горицвіти – 2» та «Обухівські горицвіти – 3», приурочених до галявин на заліснених схилах корінного берега Дніпра. Загальна площа пропонувананих до заповідання ділянок становить близько 0,55 га (у горизонтальній проєкції).

Ділянка «Обухівські горицвіти – 1» має координати 50.141858°, 30.646894°; площа горизонтальної проєкції близько 0,05 га. Розташування: частина виділу 6 кварталу 59 Обухівського лісництва. Ділянка приурочена до незалісненого схилу (ухил 30-50° північно-східної експозиції) поміж кленово-березового лісу. Травостій остепнено-лучний, сформований пірієм та стокolosом безостим. Тут виявлено 7 генеративних особин горицвіту весняного.

Ділянка «Обухівські горицвіти – 2» має координати 50.142803°, 30.645503°; площа горизонтальної проєкції близько 0,17 га. Розташування: частина виділу 5 кварталу 59 Обухівського лісництва. Ділянка приурочена до схилу (ухил 20-40° північної та північно-західної експозиції); це незаліснена і частково рідколісна верхня смуга схилу вище березового лісу. Травостій остепнено-лучний та чагарничково-узлисний, сформований домінантами стокolosом безостим і рокитником руським. Тут виявлено 38 генеративних особин горицвіту весняного і 22 – прегенеративних.

Ділянка «Обухівські горицвіти – 3» має координати 50.146081°, 30.640122°; площа горизонтальної проєкції близько 0,33 га. Розташування: частина виділу 2 кварталу 59 Обухівського лісництва. Ділянка приурочена до відкритого схилу (ухил 30° східної та південно-східної експозиції). Травостій лучно-степовий та чагарничковий, сформований домінантами стокolosом безостим, рокитником руським, тонконогом вузьколистим, полинами австрійським і рівнинним та іншими видами. Тут виявлено 192 генеративних особини горицвіту весняного і більше 40 – прегенеративних. В останні роки частина схилу поступово заростає підростом глоду одноматочкового, що створює загрозу для існування частини популяції горицвіту.

Перспективна для заповідання територія «Обухівські горицвіти» має велику природоохоронну та наукову цінність, оскільки тут виявлені три збережені локальні популяції рідкісної рослини з Червоної книги України – горицвіту весняного, який перебуває на крайній північній межі природного ареалу. Угрупування з участю горицвіту весняного є надзвичайно цінними фрагментами степів, які також потребують охорони і збереження як залишки корінної рослинності Київської області. На даній території неприпустимо проводити порушення верхнього ґрунтового шару і доцільні будь-які роботи по недопущенню заростання степових ділянок деревною рослинністю, зокрема вирубування чагарникової та деревної порослі, скошування рослинності у другій половині літа тощо.

Тут же, у кварталі 59 Обухівського лісництва, в подібних умовах, на незаліснених схилах виявлено 3 локалітети ковили волосистої (*Stipa capillata*), які також є перспективними для заповідання, можливо, як дві додаткові ділянки у складі території «Обухівські горицвіти».

Обґрунтування створення ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Трипільський степ» в Українській територіальній громаді

Пропонована до заповідання ділянка «Трипільський степ» розташована на західній околиці с. Трипільля Української територіальної громади Обухівського району Київської області (рис. 7). Підставою для заповідання є степові біотопи, у складі яких представлені види рослин із Червоної книги України астрагал шерстистоквітковий і ковила волосиста, а також регіонально-рідкісні види рослин та два угруповання степової рослинності із Зеленої книги України. Площа – близько 104 га.

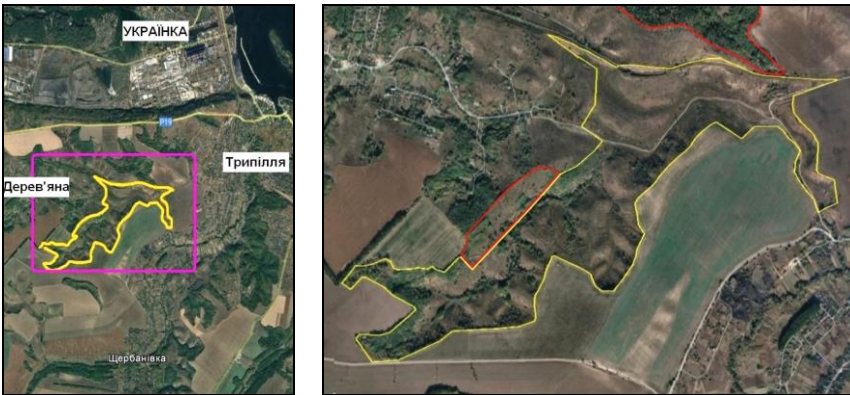

Рис. 7. Розташування перспективної для заповідання ділянки «Трипільський степ» (світлий контур) та існуючого заказника «Щербанівський» (темний контур) в Обухівському районі Київської області.

Раніше для цієї території було розроблене обґрунтування на створення тут ландшафтного заказника місцевого значення «Щербанівський» і його було заповідано в межах лісового фонду, а саме на трьох розмежованих ділянках у кварталах 3, 4 і 40 Стайківського лісництва ДП «Ржищівський лісгосп» (Василюк та ін., 2012). Проте, заповідана площа представлена переважно чагарниково-деревними насадженнями і майже не репрезентує місцеве степове різноманіття. А тому заповідання більшої частини степових біотопів у балковій системі на західній околиці с. Трипільля залишається актуальним.

Ділянка «Трипільський степ» приурочена до замкнутої балкової системи, в її пересіченому рельєфі переважають схили різної крутизни та орієнтації. Ґрунтовий покрив представлений переважно чорноземами на лесовидних суглинках. Більша частина поверхні вкрита трав'яною рослинністю, насамперед степовими угрупованнями, з участю ковили (*Stipa capillata*), бородача (*Botriochloa ischaemum*), келерії гребінчастої (*Koeleria macrantha*), пирію середнього (*Thinopyrum intermedium*), тонконогу вузьколистого (*Poa angustifolia*), шавлії пониклої (*Salvia nutans*) та інших

північно-степових едифікаторів. Уздовж доріг і на окремих схилах представлена синантропна трав'яна рослинність, а на вирівнених понижених ділянках наявні перепоги, вкриті адвентивними рослинами, зокрема ваточником сирійським (*Asclepias syriaca*) і соняшником сивуватим (*Helianthus subcanescens*). Велику площу вкриває степова чагарникова і чагарничкова рослинність, зокрема з участю терну степового (*Prunus spinosa* subsp. *dasyphylla*) та рокитника руського (*Chamaecytisus ruthenicus*). Подекуди наявні лісомеліоративні насадження ергазіофітів по схилах у вигляді невеликих гаїв та поодиноких екземплярів, які часто розсіваються самостійно, як от маслинка вузьколиста (*Elaeagnus angustifolius*), алича (*Prunus cerasifera*), шовковиця біла (*Morus alba*) та інші. Через територію ділянки проходять лінії електропередач та діюча вузькоколійна залізниця, наявна ґрунтова дорога.

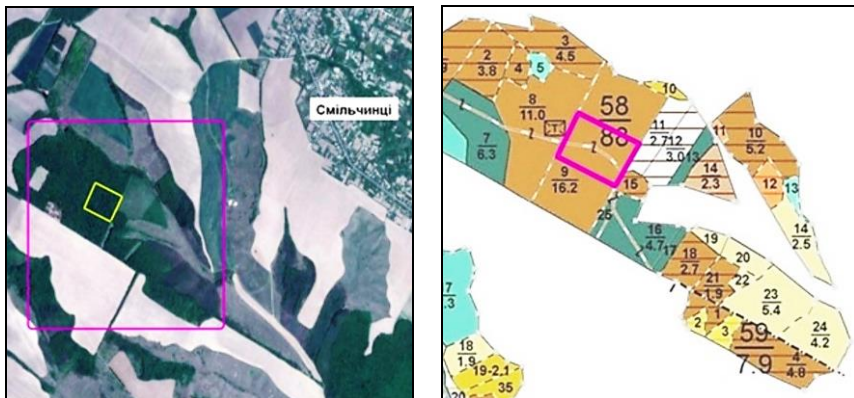
Серед видів рослин з Червоної книги України на ділянці виявлені астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus*) і ковила волосиста (*Stipa capillata*). З регіонально-рідкісних рослин (Рішення..., 2012) відмічені анемона лісова (*Anemone sylvestris*), зірочки Пачоського (*Gagea paczoskii*), осока низька (*Carex humilis*), первоцвіт весняний (*Primula veris*). До Зеленої книги України (2009) занесені угруповання формацій ковили волосистої (*Stipeta capillatae*) та осоки низької (*Cariceta humilis*). Варто окремо зазначити, що на цій ділянці зростає ціла низка степових видів рослин на північній межі поширення: астрагал пухнастоквітковий (*Astragalus dasyanthus*), звіробій стрункий (*Hypericum elegans*), кульбаба пізня (*Taraxacum serotinum*), підмаренник восьмилистоковий (*Galium octonatum*), сухоребрик мінливий (*Sisymbrium polymorphum*), шавлія поникла (*Salvia nutans*). Гранично-ареальні популяції рослин більш вразливі, а тому є окремим об'єктом охорони.

Отже, перспективна для заповідання ділянка «Трипільський степ» має досить велику фітосозологічну та наукову цінність і потребує збереження шляхом створення ландшафтного заказника загальнодержавного значення. На даній території неприпустимо проводити розорювання степових непорушених схилів і недоцільно поновлювати орні площі на перелогах. Сінокосіння та випасання худоби потребує лімітування. Догляд за лініями електропередач та залізницею необхідно здійснювати в межах їхніх санітарно-захисних смуг. Доцільною для збереження степових біотопів є господарська діяльність, спрямована на боротьбу з насадженнями чужорідних деревних та колоніями інвазійних трав'яних рослин.

ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ, ЗВЕНИГОРОДСЬКИЙ РАЙОН

Обґрунтування створення ботанічного заказника місцевого значення «Чабанське» в Лисянському лісництві

Пропонована до заповідання ділянка «Скополія» розташована на захід від с. Смільчинці Лисянської громади, в лісовому урочищі Чабанське, у виділі 9 кварталу 58 Лисянського лісництва ДП «Лисянський лісгосп». Заповідання потребує центральна частина виділу 9, де у трав'яному ярусі ростуть види з Червоної книги України – підсніжник білосніжний, скополія карніолійська і цибуля ведмежа. Площа перспективної до заповідання території складає близько 6,0 га, координати – 49.184794° 30.805847° (рис. 8).

Рис. 8. Розташування проєктованого ботанічного заказника «Чабанське» в Лисянському лісництві Черкаської області.

Ділянка являє собою вершину лісової балки, зі схилами ухилом 5-30° та прилеглим лісовим плакором. Природне лісове угруповання на ділянці відноситься до асоціації *Galeobdolon lutei-Carpinetum* союзу *Carpinion betuli*. Тут виявлена популяція скополії (*Scopolia carniolica*), яка має розміри 80×50 м та складається із 7 куртин площею від 0,5 до 8 м². Середня пагонова щільність становить 54 шт/м². Порівняно велика частка віргінільних пагонів (27,8 %). Ця популяція загалом малочисельна, локальна, тому перебуває в загрозовому стані і потребує збереження. Умови зростання скополії в цьому місцезнаходженні близькі до оптимальних. Але в останні 10-15 років поруч із популяцією скополії були проведені суцільні рубки, що теж могло вплинути негативно на її стан. З інших рідкісних видів на ділянці розсіяно ростуть цибуля ведмежа (*Allium ursinum*) і підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis*) (Шиндер, Неграш, 2017). Популяції всіх цих видів у Лисянському лісництві перебувають на південних межах своїх ареалів, що робить їх вразливими в умовах потепління та ксерофітизації клімату.

Перспективна для заповідання ділянка «Чабанське» виконує протиерозійну функцію та має високу фітосозологічну цінність, її необхідно взяти під охорону зі статусом ботанічного заказника місцевого значення. На даній території недоцільно проводити рубки деревостану й інші роботи, які можуть негативно вплинути на умови зростання скополії та підсніжника.

ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ, УМАНСЬКИЙ РАЙОН

Обґрунтування створення ботанічного заказника загальнодержавного значення «Кликічка» у Маньківському лісництві

Пропонована до заповідання ділянка «Кликічка» розташована на північний захід від с. Іванівка Паланської громади, в лісовому урочищі Кликічка. Заповідання потребують виділи 21, 22 і 27 кварталу 6 Маньківського лісництва ДП «Уманський

лісгосп» (рис. 9). Підставою для заповідання є природна популяція рідкісної рослини з Червоної книги України клокички перистої (*Staphylea pinnata*) у підліску грабово-дубового лісу. Площа ділянки складає близько 14,5 га, координати – 48.914544°, 30.130336°.

Рис. 9. Розташування проєктованого ботанічного заказника «Кликічка» у Маньківському лісництві Черкаської області.

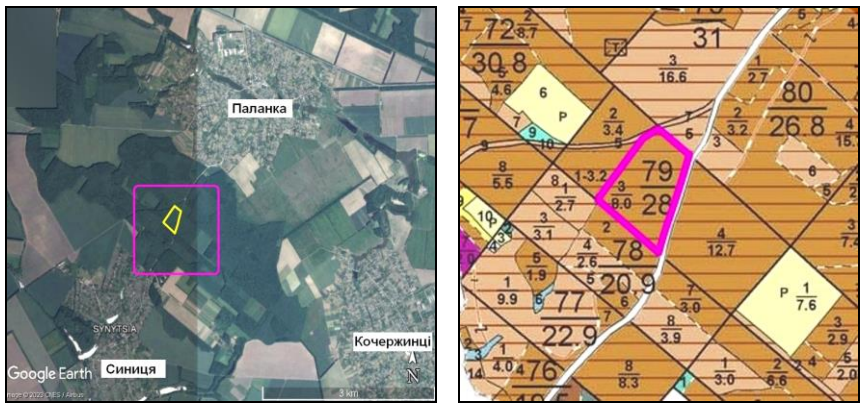
Ділянка являє собою природний острівний лісовий масив на плакорі. Деревостан (зімкнутість крон 0,9) формують дуб звичайний (*Quercus robur*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), клен польовий (*Acer campestre*), клен гостролистий (*Acer platanoides*), липа серцелиста (*Tilia cordata*) і черешня (*Prunus avium*). На схилах лісової балки представлений граб звичайний (*Carpinus betulus*). Вік деревостану 50-80 років. У досить щільному підліску представлений підріст деревних порід та в багатьох місцях досить щільний покрив клокички з участю інших чагарників – бруслин європейської та бородавчастої, бузини чорної. Трав'яний ярус типовий для широколистяних лісів наддніпрянського типу, в ньому представлені зірочник ланцетолистий (*Stellaria holostea*), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*), зеленчук жовтий (*Lamium galeobdolon*), глуха кропива плямиста (*Lamium maculatum*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), купина багатоквіткова (*Polygonatum multiflorum*), фіалки запашна (*Viola odorata*) і собача (*Viola canina*) й інші рослини.

У популяції клокички нараховується понад 200 дорослих екземплярів. Добре виражений різновіковий підріст і рясне плодоношення у дорослих рослин. Нині ця популяція клокички перистої єдина достовірно відома в Черкаській області. Вперше її виявив І. Ф. Удра (1984), але його вказівка не мала чітких координат і її лише нещодавно вдалося перевірити та підтвердити. У старих працях клокичка периста з території Черкаської області вказувалася з околиць Сміли та Умані, але ті вказівки пізніше не вдалося підтвердити (Чорна та ін., 2010; Шиндер, 2018).

Отже, острівна популяція клокички в Уманському районі Черкаської області, на природній межі поширення, потребує збереження. Лісова ділянка з участю виду має значну фітосозологічну цінність і потребує охорони шляхом створення заказника загальнодержавного значення. На ділянці корисними для стану популяції клокички є санітарні рубки догляду, але недопустимі суцільні рубки деревостану. Оптимальним є підтримання існуючого режиму господарського догляду за станом насадження.

Обґрунтування створення ботанічного заказника місцевого значення «Синицька скополія – 1» у Синицькому лісництві

Пропонована до заповідання ділянка «Синицька скополія – 1» розташована між селами Паланка і Синиця Паланської громади Уманського району, в лісовому урочищі Синицько-Паланський ліс. Заповідання потребує виділ 3 кварталу 79 Синицького лісництва ДП «Уманський лісгосп» (рис. 10). Підставою для заповідання є популяції рідкісної рослини з Червоної книги України скополії (*Scopolia carniolica*) та рідкісної рослини кліщинця Бессера (*Arum besserianum*). Площа ділянки складає близько 8,0 га, координати – 48.713888°, 30.084501°.

Рис. 10. Розташування проєктованого ботанічного заказника «Синицька скополія – 1» у Синицькому лісництві Черкаської області.

Ділянка являє собою лісову балку і прилеглі до неї плакорні лісові ділянки, вкриті грабовим лісом, який належить до асоціації *Lamio purpureae-Carpinetum betuli* Mala 2012 (Неграш, Воробйов, 2016). Деревостан (зімкнутість крон 0,9) утворюють граб звичайний (*Carpinus betulus*) (7), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*) (3), в'яз гладкий (*Ulmus laevis*). Вік деревостану 20-50 років. Підлісок дуже розріджений. Підріст формують в'яз гладкий (*Ulmus laevis*), клен звичайний (*Acer platanoides*) і клен польовий (*Acer campestre*). У чагарниковому ярусі відмічені бруслина європейська (*Euonymus europaeus*), бузина чорна (*Sambucus nigra*) і глід одноматочковий

(*Crataegus monogyna*). Трав'яний ярус з проєктивним покриттям 50 % представляють скополія карніолійська (*Scopolia carniolica*) (25 %), зірочник ланцетолістий (*Stellaria holostea*) (15 %), кліщинець Бессера (*Arum besserianum*), кліщинець плямистий (*Arum maculatum*), ягиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), ряст порожнистий (*Corydalis cava*), ряст щільний (*Corydalis solida*), зеленчук жовтий (*Galeobdolon luteum*), гравілат міський (*Geum urbanum*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), глуха кропива плямиста (*Lamium maculatum*), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), купина багатоквітова (*Polygonatum multiflorum*), проліска дволиста (*Scilla bifolia*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), петрів хрест лускатий (*Lathraea squamaria*), фіалка приемна (*Viola suavis*).

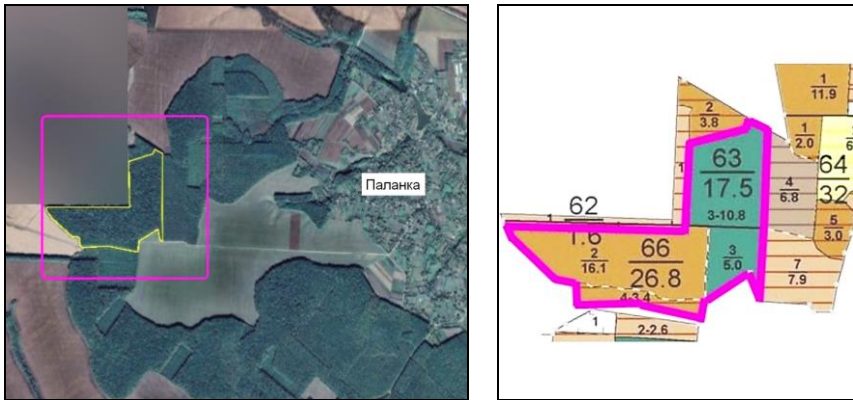
Деревостан більш світлого лісу (зімкнутість крон 0,9) представлений грабом звичайним (*Carpinus betulus*) (2-4), дубом звичайним (*Quercus robur*) (2-3), ясенем звичайним (*Fraxinus excelsior*) (4-5) та черешнею (*Cerasus avium*). Вік деревостану 20-50 років. Підлісок густіший за попередній. Підріст (30 %) формують в'яз гладкий (*Ulmus laevis*), клен звичайний (*Acer platanoides*), клен польовий (*Acer campestre*) і липа серцелиста (*Tilia cordata*). Чагарниковий ярус складають бруслина європейська (*Euonymus europaeus*), бузина чорна (*Sambucus nigra*) і глід одноматочковий (*Crataegus monogyna*). Проєктивне покриття трав'яного ярусу 70 %. Його формують такі види: скополія карніолійська (*Scopolia carniolica*) (до 10 %), зірочник ланцетолістий (*Stellaria holostea*) (20 %), кліщинець Бессера (*Arum besserianum*), кліщинець плямистий (*Arum maculatum*), ягиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), ряст порожнистий (*Corydalis cava*), ряст щільний (*Corydalis solida*), зеленчук жовтий (*Galeobdolon luteum*), гравілат міський (*Geum urbanum*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), глуха кропива плямиста (*Lamium maculatum*), глуха кропива пурпурова (*Lamium purpureum*), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), купина багатоквітова (*Polygonatum multiflorum*), проліска дволиста (*Scilla bifolia*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), кінський часник черешковий (*Alliaria petiolata*), розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*) (Неграш, Воробйов, 2016).

Основне місцезростання скополії приурочене до схилів (ухил 10-20 %) і тальвегу лісової балки. Скополія зростає переважно у вигляді окремих куртин розміром від 0,5 до 24 м². Їх більша частина зосереджена в лукусі розміром 70×90 м, приуроченому до ясеню-грабового помірно затіненого деревостану з дуже розрідженим підліском. Ще кілька груп куртин розмірами по кілька десятків м² зустрічаються вище по схилу в більш освітленому лісі з меншою участю граба. Молоді (віргінільні) особини скополії зустрічаються поодинокі і не в усіх куртинах, що свідчить про слабе насіннєве розмноження виду. Ця локальна популяція скополії стійка, зріла але з ознаками старіння, середньої чисельності (Шиндер, Неграш, 2017). Розсіяно у трав'яному ярусі на цій ділянці поміж куртин скополії росте субендемічний неморальний вид Волино-Подільської височини – кліщинець Бессера, який відомий із небагатьох локалітетів на Придніпровській височині (Чорна та ін., 2009, 2010; Мельник та ін., 2010).

Обидві рідкісні рослини перебувають у Синицівському лісництві на південних межах своїх ареалів поширення. З метою збереження їхніх місцезростань цю лісову ділянку необхідно заповідати зі статусом ботанічного заказника місцевого значення. Доцільним є рекомендувати ту господарську діяльність, що сприяє стійкості деревного ярусу, зокрема варто проводити рубки догляду. Сприятливим для умов зростання ефемероїдів є видалення підліску. В той же час, суцільні та інші рубки, внаслідок яких зімкнутість крон деревостану може значно прорідитися, на цій ділянці недопустимі.

Обґрунтування створення ботанічного заказника місцевого значення «Синицька скополія – 2» у Синицькому лісництві

Пропонована до заповідання ділянка «Синицька скополія – 2» розташована на захід від с. Паланка Уманського району, в лісовому урочищі Синицько-Паланський ліс. Підставою для заповідання є велика популяція рідкісної рослини з Червоної книги України скополії (*Scopolia carniolica*). Заповідання потребують виділ 3 кварталу 63 і виділи 2, 3 і 4 кварталу 66 Синицького лісництва ДП «Уманський лісгосп» (рис. 11). Площа проєктованої до заповідання ділянки складає 35,3 га, координати – 48.728949°, 30.054855°.

Рис. 11. Розташування проєктованого ботанічного заказника «Синицька скополія – 2» у Синицькому лісництві Черкаської області.

Ділянка являє собою залишок природного дубово-ясенєво-грабового лісу на плакорі. У деревостані (зімкнутість 0,9-1, вік 60-70 років) представлені граб звичайний (*Carpinus betulus*), дуб звичайний (*Quercus robur*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), клен польовий (*Acer campestre*), липа серцелиста (*Tilia cordata*), черешня (*Prunus avium*). Підлісок розріджений, його формують підріст вказаних деревних видів та неморальні лісові чагарники: бруслини бородавчата (*Euonymus verrucosus*) і європейська (*Euonymus europaeus*), ліщина (*Coryllus avelana*), бузина чорна (*Sambucus*

nigra) і калина гордовина (*Viburnum lantana*). У трав'яному ярусі представлені типові неморальні рослини: бутень лісовий або п'янкий (*Chaerophyllum temulum*), герань Робертова (*Geranium robertianum*), гравілат міський (*Geum urbanum*), жовтець золотистий (*Ranunculus auricomus*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), копитняк (*Asarum europaeum*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), купини багатоквіткова (*Polygonatum multiflorum*) і лікарська (*Polygonatum officinalis*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), мерингія трижилкова (*Moeringia trinervia*), міцеліс муровий (*Micelis muralis*), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*), глуха кропива плямиста (*Lamium maculatum*), зеленчук жовтий (*Lamium galeobdolon*), фіалки запашна (*Viola odorata*), Рівінієва (*Viola riviniana*), собача (*Viola canina*) і дивна (*Viola mirabilis*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), чистець лісовий (*Stachys sylvatica*), чистотіл великий (*Chelidonium majus*), щитник чоловічий або чоловіча папороть (*Dryopteris filix-mas*).

Весною на ділянці, крім скополії, дуже рясно представлені інші весняні ефемероїди: анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*), пшінка весняна (*Ficaria verna*), рясти цільний (*Corydalis solida*) і порожнистий (*Corydalis cava*), проліска дволиста (*Scilla bifolia*).

Популяція скополії займає більшу частину площі ділянки і представлена як суцільними монодомінантними заростями площею по кілька ар, так і окремими куртинами та молодими групами. Ця популяція скополії є однією із найбільших у Середньому Придніпров'ї та потребує збереження. На цій ділянці перспективним є підтримання режиму господарської діяльності, що існував до цього часу, а суцільні рубки недопустимі. Рослинний покрив даного масиву частково постраждав унаслідок відкритого російського вторгнення в Україну 24.02.2022 р.; у зв'язку з цим його стан потребує моніторингу.

Список використаних джерел

- Василіук О., Костюшин В., Норенко К., Плига А., Прекрасна Є., Коломицев Г., Фатікова М. Природно-заповідний фонд Київської області. К.: НЕЦУ, 2012. 1-338.
- Зелена книга України. Рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення рослинні угруповання / Ред. Я. П. Дідух. К.: Альтерпрес, 2009. 1-448.
- Зеров Д. К. Хвощ великий (*Equisetum majus* Gars.) і хвощ строкатий (*Equisetum variegatum* Schleich.) в околицях Києва. - Укр. ботан. журн. 1963. 20 (6): 74-80.
- Калашнікова Л. В., Дойко Н. М., Дорошенко Ю. В., Катрєвич М. В., Шиндер О. І. Рослини Червоної книги України і переліку регіонально рідкісних рослин Київської області на території державного дендрологічного парку «Олександрія» (м. Біла Церква Київської обл.). - Поширення раритетних видів біоти України. К. – Чернівці: Друк Арт, 2023. 2: 154-155. (Серія: «Conservation Biology in Ukraine». 27).
- Липа О. Л., Федоренко А. П. Заповідники та пам'ятки природи України. Реєстр-довідник. К.: Урожай, 1969. 1-187.
- Мельник В. І., Шиндер О. І., Діденко С. Я. Нові місцезнаходження рідкісних видів на Придніпровській височині. - Укр. ботан. журн. 2010. 67 (3): 425-431.
- Мякушко В. К. Основные леса равнинной части УССР. К.: Наук. думка, 1978. 1-256.
- Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України № 161 від 18.05.2018 «Про затвердження Методики визначення належності лісових територій до пралісів, квазіпралісів і природних лісів» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0707-18#Text>.

- Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження переліків видів рослин та грибів, що заносяться до Червоної книги України (рослинний світ), та видів рослин та грибів, що виключені з Червоної книги України (рослинний світ)» (15 лютого 2021 року, № 111) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0370-21#Text>.
- Неграш Ю. М., Воробйов С. О. Еколого-ценологічна характеристика *Scopolia camiolica* Jacq. (*Solanaceae*) в Україні. I Синтаксономія лісів з участю *Scopolia camiolica*. - Укр. ботан. журн. 2016. 73 (5): 461-473.
- Рішення Київської обласної ради № 285-15-VI від 07.02.2012 «Про затвердження Списку регіонально рідкісних, зникаючих видів рослин і грибів, які потребують охорони у Київській області та Положення до нього». Голова ради О. С. Качиний.
- Удра И. Ф. *Cornus mas* (*Cornaceae*) на Украине – реликт третичных лесов. - Ботан. журн. 1984. 69 (1): 33-42.
- Чорна Г. А., Куземко А. А., Діденко І. П. Рослинні раритети Уманського району. - Автохтонні та інтродуковані рослини. 2009. 5: 51-58.
- Чорна Г. А., Куземко А. А., Діденко І. П. Рідкісні види Уманського району Черкаської області. - Біорізноманіття: теорія, практика та методичні аспекти вивчення у загальноосвітній та вищій школі. Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Полтава, 2010. 220-222.
- Шиндер О. І. Поширення і стан популяцій *Staphylea pinnata* L. у Правобережному Лісостепу. - Інтродукція рослин. 2018. 1 (77): 12-23.
- Шиндер О. І., Дойко Н. М., Глухова С. А., Михайлик С. М., Неграш Ю. М. Нові відомості про флору інтродукційних установ міст Києва і Білої Церкви (Київська область). - Чорномор. ботан. журн. 2022. 18 (1): 25-51.
- Шиндер О. І., Неграш Ю. М. Поширення і стан популяцій *Scopolia camiolica* (*Solanaceae*) на Придніпровській височині. - Чорномор. ботан. журн. 2017. 13 (3): 306-315.
- Onyshchenko V. A. Forests of order *Fagetalia sylvaticae* in Ukraine. К.: Alterpress, 2009. 1-212.

Наукове видання

**СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ
БІОРИЗНОМАНІТТЯ НА ТЕРИТОРІЯХ
ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ**

Збірка наукових праць
за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції
24-25 березня 2023 року

Редактор І. В. Скільський
Технічні редактори І. В. Скільський, О. О. Чусова
Фото на обкладинці О. І. Шиндера, І. П. Сіренка
Підготовка до друку В. М. Дворського, А. В. Добрянського

Підписано до друку 28.11.2023. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Arial Narrow. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 11,16. Тираж 200 прим. Зам. 231734.

Видавець ТОВ «Друк Арт»
58018 Чернівці, вул. Маловокзальна, 2Д, тел. 585-432
Ліцензія про державну реєстрацію ДК № 2741 від 15.01.2007 р.
Виготовлювач ФОП Варвус В. В.

